

***Univerzita Karlova v Praze, Fakulta sociálních věd
Institut politologických studií
Katedra politologie***

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Demokratizace v Guatemale 1985 - 1999

vypracovala: Monika Beňová

červen 2006

vedoucí práce: Prof. Dr. Miroslav Novák

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně za použití uvedených pramenů.

Monika Beňová

Obsah

1. Úvod.....	5
2. Politická historie do 1944.....	10
3. Vývoj 1944 - 1982/1985	
Deset let demokracie: revoluční vlády a spirituální socialismus.....	15
Konec revoluce, první vojenské vlády a institucionalizace režimu.....	19
Protipovstalecký stát a počátek občanské války	25
Dvanáct let vojenských vlád a druhá vlna teroru.....	30
Vláda z vůle boží a poslední generál	36
Charakter odstraňovaného režimu.....	41
4. Předání moci 1986	
První civilní vláda.....	48
Typologie přechodu I.....	60
Přechod k ?.....	72
5. Vývoj 1991-1999	
Druhá a třetí civilní vláda, národní dialog a počátek mírových jednání.....	77
Čtvrtá civilní vláda a mírová jednání II.....	92
Život v míru	96
6. Závěr	100
7. Summary	101
8. Přílohy	
Příloha I - Caudillismo.....	102
Příloha II - United Fruit Company.....	103
Příloha III - CACM.....	104
Příloha IV - Ekonomické/demografické ukazatele	105
9. Přehled použité literatury.....	107
10. Mapy.....	114

1. Úvod

Guatemala, přezdívaná 'země věčného jara', je nejlidnatější a nejbohatší zemí Střední Ameriky. Tento region, ve střední Evropě do značné míry opomíjený, je mnohými už téměř dvě stě let vnímán jako strategicky velmi důležitý. V polovině 20. století byla Guatemala průkopníkem a vzorem demokratizace pro celou oblast, tato etapa její historie ale byla násilně přerušena zásahem velmoci jednající pod vlivem tradičních zájmů i nového politického uspořádání světa. Následujících čtyřicet let pak byla dějištěm nepřetržitého politického násilí a nejbrutálnější a nejdelší války na kontinentě, na jejímž konci bylo více než dvě stě tisíc mrtvých, milión a půl uprchlíků a základní problémy společnosti stále čekající na řešení. V čele státu už sice v té době stál řádně zvolený prezident a země byla obecně řazena mezi demokratické, ale realita byla poněkud komplikovanější.

Tato práce je pokusem popsat a analyzovat politické změny, k nimž v Guatemale došlo v 80. a 90. letech minulého století. První částí práce je stručný přehled politické historie země od 'objevení' do roku 1944. I když by se takový výlet do relativně dávné minulosti mohl zdát zbytečný pro zkoumání nedávné až současné politické situace, není možné jej nepodniknout - mnoho z problémů, se kterými se Guatemala potýkala na konci 20. století, vznikly už tehdy a do značné míry nezměněny přetrvaly do dneška. Sociální poměry uvnitř státu mají kořeny už v dobách španělské kolonizace a jeho zranitelnost vzhledem k momentálnímu stavu světového obchodu a převládajícím ekonomickým politikám se datuje od nezávislosti. Spolu s tím pak geografická/geopolitická poloha znamená, že země a její vnitřní vývoj neunikne pozornosti minimálně jedné z velmocí a je silně ovlivňován pohyby na mezinárodní scéně, ať už na regionální nebo globální úrovni.

Od konce druhé světové války se guatemalská politika odvíjela od logiky studené války, přesněji řečeno od logiky zahraniční politiky USA v kontextu této války. Vývojem po roce 1944 se zabývá druhá část práce, až po léta 1982-1985. Kromě těchto posledních tří let se zaměřím především na období

1952-1954, které bylo pro další vývoj určující. V roce 1982 došlo k převratu, od kterého se obecně datuje počátek (současné) demokratizace; její první fáze vyvrcholila o tři roky později uspořádáním všeobecných voleb a ustavením civilní vlády. Třetí část práce se věnuje vývoji po roce 1985. Všechny guatemalské vlády po tomto datu jsou civilní a ve svých programech slibují prohlubování demokracie a všeobecný rozkvět země. Je otázka, nakolik se jim to daří, resp. do jaké míry se o to skutečně chtějí či mohou pokoušet - o vliv na politiku země soupeří nejenom s armádou a ne vždy vítězí.

Dominantním motivem celého demokratizačního procesu (a vlastně celé guatemalské politiky už od 60. let) je snaha ukončit občanskou válku. Guatemala je specifická tím, že ustavení civilní vlády nebylo výsledkem ukončení bojů, ale jedním z prostředků, kterými se tehdejší autoritářský armádní režim snažil tuto válku vyhrát. Konflikt, který začal na podzim 1960 jako nesouhlas několika mladých důstojníků s praktikami některých jejich starších kolegů, postupně přerostl v rozsáhlý povstalecký boj proti režimu jako takovému a nakonec požadoval změnu základního socioekonomického uspořádání společnosti. Na první pohled šlo o boj levicových geril proti pravicovému establishmentu a jako takový byl oficiálně prezentován jak doma v Guatemale, tak na mezinárodním fóru - armáda/vláda ve své snaze zlikvidovat povstalce vlastně bránila zemi, a potažmo celý svět, před komunistickou hrozbou. Kořeny tohoto konfliktu však sahají minimálně o šest let zpátky, kdy vyvrcholilo úsilí administrativy USA změnit guatemalskou vnitropolitickou situaci, která se nevyvíjela podle jejich představ, a tak zorganizovala odstranění tehdejší vlády, nejdemokratičtější v celých dějinách země. Od tohoto okamžiku dál je možné spekulovat o tom, do jaké míry byla guatemalská armáda ve svém protipovstaleckém snažení autonomní a do jaké míry byla nástrojem USA v prosazování jejich vlastní agendy. Metody, které armáda volila k dosažení svého (vojenského) cíle, tj. totální likvidaci protivníka, jej vedly k přehodnocení taktik a strategií a posléze i základního

požadavku - ke konci války gerily neusilovaly o svržení vlády, ale o demokratizaci země. Armáda, i přes masivní materiální i ideovou pomoc z USA neschopná dosáhnout jednoznačného a definitivního vítězství čistě vojenskou cestou, byla nakonec, pod tlakem změněné mezinárodněpolitické situace, donucena usednout za jednací stůl. Dohoda o pevném a trvalém míru z 29. prosince 1996, která ukončila třicet šest let trvající konflikt, byla formální tečkou za celou sérií dohod, z nichž mnohé jsou kromě vojenských ujednání i závazkem k rozšíření a prohloubení občanských, sociálních a politických práv.

Armáda, vláda a povstalci ale nebyli jedinými aktéry na guatemalské politické scéně. Významnou roli hrála (a hraje) majetková oligarchie, která sice teoreticky proti demokracii nic nenamítá, má ale velmi specifické představy o tom, jak by tato měla vypadat. A není moc ochotná je měnit. Protože je to ona, kdo v konečném důsledku financuje stát (a tak i armádu), má schopnost ovlivňovat politická rozhodnutí, nebo alespoň jejich implementaci a samozřejmě nepodporuje nic, co by ohrožovalo její zájmy. Tím základním je dosahování co největšího ekonomického zisku, které je historicky založeno na využití levné pracovní síly; stát je považován za instituci určenou výhradně k nastolení a udržování podmínek, které dosahování a maximalizaci zisku umožňují. Jakékoliv snahy o takové politické změny, které by mohly znamenat zmenšení zdrojů této pracovní síly, resp. její zdražení, oligarchie logicky odmítá. Základním problémem Guatemaly pak je, že levná pracovní síla tu znamená především původní mayské obyvatelstvo, že její 'využití' je tradičně spíše vykořisťováním, a že toto původní obyvatelstvo, *indígenas*, které je vnímáno jako podřadné, tvoří přes 60% populace. Požadavky povstalců na zrovnoprávnění postavení Mayů a snížení míry vykořisťování *jsou* požadavky na změnu základních socioekonomických struktur společnosti, nejde ale o snahu zlikvidovat kapitalismus, nýbrž zbytky feudalismu. Bez ohledu na terminologii samozřejmě přímo ohrožují zájmy oligarchie. A pomineme-li čistě ekonomické faktory, mohou být chápány i jako ohrožení výsadního postavení

nejenom oligarchie, ale všech ne-Mayů, resp. všech ne-indígenas.¹ Kritika za snahy o zavádění levicových politik je z pohledu tradičních vlastníků oprávněná - jejich pozice je natolik pravicová, že téměř každá změna musí být směrem nalevo od ní. Synonyma pro 'levicovost' se mění s dobou - marxismus či komunismus nahradil státní intervencionismus, - neochota ke změnám zůstává. A je úplně jedno, kdo je chce provádět, modifikovat ekonomický systém státu se snažila i armáda, a i ji oligarchie obviňovala z levicovosti. Guatemalská demokratizace tak není pouze o nahrazení autoritářského vojenského režimu neautoritářským nevojenským (v optimálním případě liberálně demokratickým) a nalezení nové funkční báze pro existenci armády v takovém režimu, ale i o téměř paradigmatickou redefinici vztahů mezi jednotlivými segmenty civilní společnosti. Přitom armáda nutně automaticky nepodporuje konzervativní stranu sporu - možná paradoxně, protože se v žádném případě nesnaží stát se lidovou.

I když byla vnitřní válka dominantním faktorem guatemalské politiky, v práci jejím průběhem zabývám pouze v míře, která je podle mého názoru nezbytná pro pochopení důvodů a dynamiky přechodu. Neplatí to jenom pro čistě vojenský průběh konfliktu armáda-povstalci, nijak detailně se nevěnuji ani gerilám jako takovým, byť vývoj jejich hnutí byl velmi zajímavý – bylo tvořeno minimálně třemi odlišitelnými proudy a z důvodů politických i nepolitických docházelo k mnoha štěpením a zase slučováním jak uvnitř jednotlivých skupin, tak mezi nimi navzájem, přičemž zanedbatelný nebyl ani vliv podobných zahraničních uskupení. Gerilové oddíly se lišily i ideologicky, ale protože byly už od začátku roku 1982 formálně sjednocené, názory frakcí pomíjím, pokud nebyly pro přechod a demokratizaci podstatné.²

¹ Označení indígenas se vztahuje i na dvě nemayská etnika žijící v Guatemale, garífuna a xinca. Jejich počet je ale výrazně menší než počet Mayů. Garífuna jsou potomci černochoů přivezených do země Španěli, žijí na Atlantském pobřeží a v jejich kultuře převažují karibské rysy. Xinca žijí na jihozápadním pobřeží a jejich jazyk nespádá do mayské lingvistické skupiny.

² Literatura zabývající se guatemalským konfliktem z vojenského hlediska a/nebo analyzující povstalecké hnutí je relativně bohatá. Pro základní orientaci v gerilových proudech v češtině viz Pečinka, Pavel. *Od Guevary k zapatistům*. Nakl. Doplněk, 1998.

Stěžejní částí práce je analýza guatemalské reality za použití nejvýznamnějších modelů teorie přechodů. Při popisu celého procesu se držím se chronologického postupu. Z hlediska jeho jednotlivých fází se odděleně zabývám obdobím, resp. politickou situací před zahájením transformace (povaha odstraňovaného režimu), procesem samotné změny (typologie přechodu) a následným stavem. Protože hlavním heslem a proklamovaným cílem celého procesu byla od samotného počátku demokracie, resp. demokratizace, pokusím se popisem praktické politiky po změně ukázat, k čemu se vlastně dospělo, a jestli a nakolik se cíle podařilo dosáhnout. Kromě samotných politických změn technického typu (nahrazení jedné vlády druhou, změna počtu poslanců v parlamentu apod.) je od guatemalského přechodu/demokratizace neoddělitelný i mírový proces. Vývoj obou spolu souvisel jak obsahově, tak i dynamikou, a dokumentoval, že uvažovat o skutečné demokracii za faktické války není reálné. Práce pak končí analýzou voleb na konci roku 1999, které byly první konané v míru, a výhledem do možné budoucnosti guatemalské demokracie vzhledem k jejich výsledkům.

2. Politická historie Guatemaly do roku 1944

Španělé přišli do oblasti dnešní Guatemaly v roce 1524 pod vedením Pedra de Alvarada a mezi Indiány, kteří jejich příchod přežili, kromě katolictví a inkvizice postupně zavedli latifundistický, monoexportní ekonomický systém s původními obyvateli v postavení nevolníků.³ Indiáni byli k vlastnímu půdu vázáni násilím vymáhanou nucenou prací a později systémem dědičného dlužebního nevolnictví - majitelé plantáží poskytovali půjčky (často nevyžádané a Indiánům přímo vnucené), které měly být spláceny prací. Španělé z Evropy i criollos, bílí usedlíci, se považovali za rasově nadřazené; 'přirozenou' podřízenost Indiánů hlásala i katolická církev. K totálnímu podřízení ani asimilaci ale v Guatemale nikdy nedošlo, především v horách se mnoha Indiánům podařilo nebýt součástí haciend a jinde si i přes život na plantážích udrželi vlastní zvyky, náboženství a tradiční filosofii. V této době se začínají objevovat první "ladinos" - nyní ještě jako biologičtí potomci bílých otců a indiánských matek, později i jako čistě kulturní/sociální kategorie bez ohledu na etnicitu.

Guatemala jako samostatný stát vznikla v roce 1839 poté, co středoamerické státy vyhlásili 1821 nezávislost na Španělsku, dva roky byly součástí Mexické říše a od ní se odtrhly jako Spojené provincie Střední Ameriky; z této federace Guatemala 1839 vystoupila. Hnutí za samostatnost v Latinské Americe bez výjimky vycházela z myšlenek americké ústavy, přičemž obecně platilo, že liberální režimy byly spíše centralistické, zatímco konzervativní režimy byly spíše decentralistické (nebo federalistické na regionální úrovni). Přebírání amerických idejí, mnohdy nekritické, bylo vzhledem k odlišným výchozím podmínkám často spíše karikaturou

³ Během několika málo let padlo jejich panování za obětí 4 až 5 milionu Mayů (ať už přímou smrtí během dobývání nebo v důsledku 'evropských' nemocí - odhady intenzity decimace původních obyvatel se pro celou oblast jižního Mexika a Střední Ameriky pohybují mezi třemi čtvrtinami a šesti sedminami (Jonas 1991, 14). Podobně i Melville (2005, 87-88) uvádí, že Alvarado sám zlikvidoval v letech 1524-1540 více než 4 miliony Indiánů. Měl kvůli své iniciativě a krutosti dokonce problémy se svým nadřízeným Hernánem Cortésem (Torres-Rivas 1998,49). V oblasti existovalo i otroctví, ale vztahovalo se jen na přivezené černochoy (a řádově desítky tisíc Indiánů násilně odvezených na ostrovy v Karibiku - Black 1984, 30) a bylo zrušeno s vyhlášením nezávislosti.

(Poitevín 1992, 16-17). Ekonomika založená na levné pracovní síle a koncentrovaná na několik málo produktů byla od počátku závislá na faktorech, které nemohla ovlivňovat - jednak na výkyvech mezinárodního ochodu, tj. poptávky po určitých plodinách, jednak na počasí, kdy neúroda znamenala katastrofu, ovšem nadúroda taky.

Do roku 1871 se v čele státu střídali konzervativní caudillové/generálové, jejichž hlavním cílem bylo udržet výsadní postavení tradiční pozemkové oligarchie (a dostat se do jejich řad.⁴ Druhá polovina 19. století znamenala odklon od pěstování indiga a šarlatu pro textilní průmysl, protože byly vynalezeny chemické substituty. Novým primárním produktem se stala káva. K jejímu pěstování ale bylo zapotřebí mnohem více půdy, v roce 1871 proto došlo k tzv. Liberální revoluci, která kromě výměny vládců a přijetí dnešní podoby vlajky znamenala i rozsáhlou pozemkovou reformu.⁵ Liberální caudillové/diktátoři, kteří po revoluci vládli, ale neměli dostatek kapitálu, a tak do země zvali zahraniční firmy či jednotlivce, v této době především z Německa (na přelomu století byla v německých rukou třetina guatemalské kávové produkce - Wilkinson 2002, 71). Vzniká tak klasický systém latifundií-minifundií, kdy majitel pozemku vyhradí rodinám, které pro něj pracují, malá políčka, na kterých mohou pěstovat plodiny pro svoji obživu. Hacienda měla v tehdejšímu systému roli státu (Poitevín 1992, 19), majitel či správce směl cokoliv, k prosazení své vůle mohl mít i soukromé vojsko.

Počátek 20. století znamenal nástup privátních ekonomických zájmů z USA. Nejvýznamnějším v tomto období je rok 1906, kdy do země vstupuje bostonská United Fruit Company (UFCo, dnešní Chiquita),⁶ a při atlantickém

⁴ Caudillismo jako fenomén viz Příloha I.

⁵ Veškerá půda, na níž se nepěstovala káva nebo nechoval dobytek byla prohlášena za "ležící ladem" a nabídnuta k prodeji ve veřejné dražbě. Do této kategorie spadaly i pozemky, které Mayové po generaci využívali k subsistenčnímu zemědělství. Koupě půdy v aukci tak často znamenala i koupi celé mayské vesnice (Melville 2005, Wilkinson 2002 aj.).

⁶ To byl u moci Manuel Estrada Cabrera (1898-1920), caudillo tak typický, že podle něj Miguel Angel Asturias, nositel Nobelovy ceny za literaturu, napsal román *El Señor Presidente*. Ve funkci se nechával potvrzovat každých pár týdnů (Gerassi 1968, 180), hrál si na Evropana a propagátora kultury a vzdělanosti - v době, kdy země musela importovat základní potraviny, stavěl divadla a po celé zemi sochy parthenonu atd. (Wilkinson 2002, 67), nakonec už prováděl takové věci, že ho jeho kolegové zbavili funkce pro nepříčetnost (Grandin 2004).

⁶ UFCo viz Příloha II.

pobřeží buduje banánové plantáže. Kromě koncesí na pozemky dostává samozřejmě i volnost k vybudování vlastní armády, aby na nich mohla udržovat klid a pořádek. Brzy následuje IRCA, dceřiná společnost UFCo provozující veškerou železniční dopravu v zemi, a EBS vyrábějící elektřinu. Všechny tři firmy měly monopol na svoji oblast podnikání, nemusely platit daně ani cla, a jejich činnost obecně nepodléhala žádným omezením. Tento systém rozvoje je často označován jako paradox liberalismu, kdy se silný jednatel snaží vybudovat silný stát, ale protože k tomu nemá dostatek prostředků, přenechá kontrolu nad základními zdroji a výrobou nestátním, převážně zahraničním, zájmům.

Poslední fází této etapy je období 1931-1944, kdy vládl diktátor Jorge Ubico Castañeda. Za jeho vlády dopadly na zemi důsledky světové ekonomické krize, která mj. znamenala dramatický propad cen kávy. Druhá světová válka pak víceméně uzavřela evropské trhy a guatemalský vývoz se stal téměř výlučně závislým na Spojených státech. Výkupní ceny určované jedním odběratelem znamenaly další snížení exportních výnosů, tj. vládních příjmů, krachovali drobní producenti a rostla nezaměstnanost. Ubicův režim byl silně opresivní, byly zakázány odbory a neexistovaly základní občanské svobody.⁷ Byl i populisticky modernizační (stavěl nemocnice a silnice) a plně ve službách majetkové elity - silnice stavěl proto, aby se stát/armáda dostal i do odlehlých oblastí země a mohl je efektivněji kontrolovat, tzn. nutit Indiány více pracovat. V roce 1934 sice zrušil dlužební nevolnictví, ale přijal zákon o potulce, který ukládal všem, kteří nemohli prokázat vlastnictví půdy, povinnost pracovat minimálně 150 dní v roce na plantážích nebo veřejných projektech (takto stavěl ony silnice, 'dělníci' pracovali zadarmo a pod dohledem vojáků). V rámci snahy o maximální dodržování tohoto nového nařízení se ministerstvo práce v témže roce stalo součástí Národní policie. Navíc už od roku 1932 platil zákon, který pro všechny majitele pozemků zrušil "právní důsledky jakékoliv akce podniknuté na ochranu zboží a majetku", jinými slovy

⁷ Role generála osobně byla velká, režim tak spadá do kategorie tradicionalistických autoritářství (O'Donnell, Schmitter, Whitehead eds. 1986).

garantoval beztréstnost i za vraždu (Melville 2005, 95). Jeho vláda bývá někdy označována jako "diktatura pořádku", poslední fáze přechodu od "diktatury rozvoje" Cabrery (Figueroa Ibarra 1991, 94).

Americký antifašismus znamenal vyvlastnění většiny německých podniků a odchod Němců ze země, i když až po dlouhém nátlaku USA (Ubico byl znám svými sympatiemi k Německu a Itálii). Zároveň otevřel prostor pro diktátorovy ideologické oponenty. V červnu 1944 začali protestovat studenti za ukončení vládní kontroly univerzity, Ubico jejich požadavky odmítl, pozastavil platnost ústavy a na demonstranty poslal ozbrojence. Studentská revolta přerostla v generální stávkou a protivládní demonstrace, 311 význačných občanů hlavního města zveřejnilo výzvu prezidentovi, aby odešel z úřadu, protože jeho vláda je "anachronická" (Villagrán Kramer 1993, 1). Celkem překvapivě Ubico 1. července skutečně odstoupil; v den svého odchodu byl největším soukromým vlastníkem půdy v zemi (Melville 2005, 95). Předtím ještě jmenoval tři generály jako své nástupce. Jeden z triumvirátu, Federico Ponce Vaidés, se krátce nato nechal kongresem zvolit za prozatímního prezidenta s tím, že dovede zemi k volbám naplánovaným na prosinec téhož roku. Občanský sektor se těšil, začaly se profilovat politické strany a rozjížděla se předvolební kampaň, ale Ponce dával čím dál víc najevo, že slibované volby pro něj nejsou prioritou.

Politické otevření vidí jako svoji příležitost mladí armádní důstojníci v čele s kapitánem Jacobo Arbenz Guzmánem. Navážou kontakt s civilním sektorem a studenty, podaří se jim přesvědčit i některé vysoké kádry, především šéfa prezidentské Čestné gardy generála Francisca Aranu a 20. října 1944, po několika hodinách bojů s provládní částí armády vítězí, Ponce kapituluje a spolu se členy své vlády odjíždí do exilu (Villagrán Kramer 1993, 5-13). Tento den je počátkem tzv. Říjnové revoluce. V následujících měsících vládne tříčlenná revoluční junta (Arbenz, Arana a zástupce občanského sektoru Torriello). V prosinci 1944 jsou uspořádány volby,

hodnocené jako svobodné, byť právo volit nebylo plně inkluzivní.⁸ Očekávání a optimismus veřejnosti byly velké, voleb se zúčastnilo téměř 97% registrovaných voličů (Aguilera Peralta 1996, 4). Prezidentem se se ziskem 86% odevzdaných hlasů stává všeobecně populární nearmádní doktor pedagogiky Juan José Arévalo Bermejo, v parlamentu mají mírnou většinu zástupci dvou proarévalovských stran.⁹ Parlament ustavuje ústavodárné shromáždění, které během zimy vytváří nový základní dokument státu.

⁸ Volit mohli dospělí muži. Ti, kteří uměli číst a psát, volili tajně na všech úrovních; analfabeti mohli volit jen v obecních volbách a veřejně; v obou případech byla volební účast povinná (Principios de la Revolución, cited in Villagrán Kramer 1993, 20-21).

⁹ Prezidenta podporující strany vystupovaly pod společným názvem Sjedenocená fronta arévalovských stran FUPA (Frente Unido de Partidos Arévalistas). Není-li uvedeno jinak, v celé práci používám volební výsledky, které jsou shrnuty v Příloze III i s uvedením zdrojů jednotlivých hodnot/čísel.

3. Vývoj politického systému 1944 - 1982/1985

Deset let demokracie: revoluční vlády a spirituální socialismus

Arévalo se ujímá úřadu 15. března 1945, ve stejný den vstupuje v platnost i ústava. Byla v podstatě demokratická, garantovala občanské svobody, svobodu tisku, zrušila nucenou práci, garantovala volební právo všem dospělým s výjimkou analfabetických žen.¹⁰ Byl povolen vznik politických stran kromě komunistických a jiných "cizích nebo mezinárodních" (Jonas 1991, 23). Prezident a padesátičtyřčlenný jednokomorový parlament jsou voleni na čtyři roky, prezident bez možnosti okamžitého znovuzvolení. Vláda je obecně decentralizovaná, provincie, univerzity atd. získávají autonomii. V části týkající se armády se odrazila intenzivní vyjednávání, k nimž během jejího vytváření docházelo. Armáda je formálně apolitická, profesionální a podřízená státu a ústavě. Prezident je nejvyšším velitelem a šéf armády se nemůže stát prezidentem, ale prakticky došlo k potvrzení armádní autonomie - prezident může vydat rozkaz jen prostřednictvím ministra obrany a šéfa armády, které nemůže odvolat (Ústava 1945, čl. 1-6 oddílu Armáda). Šéfem armády se stal Arana, ministrem obrany Arbenz.

V ekonomické oblasti Arévalo propaguje tzv. spirituální socialismus. Panuje víceméně všeobecná shoda, že socialismus byl u Arévala termínem pro humanitární a sociální záležitosti, nikoliv marxismus - Arévalo kritizoval jak marxismus tak liberální individualismus jako čistě materialistické a byl silně protisovětský, ve svých sociálních a ekonomických plánech se odvolával na New Deal F.D. Roosevelta (Melville 2005, 170). V roce je 1947 byl přijat Zákoník práce, který zavedl minimální mzdu, požadavek slušných pracovních podmínek a kolektivního vyjednávání, právo na stávkou a zakládání odborů. Vláda si ale ponechala právo uznávat jednotlivé odborové organizace, případně prohlásit za ilegální ty, které by "sloužily cizím zájmům". V původní

¹⁰ Což bylo v roce 1950 76% všech a 95% indígenas (Jonas 1991, 23). Principios volební právo pro ženy nezmiňují, pouze hodljají "uznat občanství žen, které jsou ho schopny" (viz předcházející pozn.).

verzi se zákon netýkal plantáží s méně než pěti sty zaměstnanci, dodatek toto změnil, ale právo organizovat se bylo na těchto malých farmách limitované. Ústava povolovala vyvlastňování ve veřejném zájmu, ale za Arévala k žádné expropriaci nedošlo. V roce 1949 byl, i přes silný tlak amerického velvyslance Pattersona, přijat zákon o ropě, který víceméně zavřel dveře zahraničním firmám (Jonas 1991, 24); když vláda následně odmítla ustoupit tlaku UFCo i ambasádě ohledně výjimek ze Zákoníku práce, byl Arévalo označen za prokomunistu - UFCo poslala do Washingtonu stížnost, v níž Arévalovu administrativu označila za "podřízenou komunistickým vlivům přicházejícím ze zahraničí". Od této doby je jakákoliv akce guatemalské vlády posuzována prizmatem antagonismu Washington/Moskva (Melville 2005, 172).

Autonomie armády se projevila už v červenci 1949, kdy byl za podivných okolností zabit Francisco Arana, armádní kandidát pro nadcházející prezidentské volby. Konzervativní část armády povstala, ale do ulic proti nim vyrazili studenti a dělníci. Na jejich stranu se postavil i ministr obrany a když jim začal rozdávat zbraně, povstalci se stáhli. Do voleb už pak byl celkem klid, až na několik vždy v zárodku potlačených pokusů o převrat vedených plukovníkem Carlosem Castillo Armasem. Hlavní volební boj se odehrával mezi třemi kandidáty: zastáncem tvrdé ubikistické linie generálem Miguelem Ydígoras Fuentesem, umírněným konzervativcem Jorge Garcia Granadosem a Arbenzem, za kterým staly odbory, rolníci a koalice tří 'revolučních' stran.¹¹ Ve volbách v listopadu 1950, které byly všeobecně považovaných za čestné (Jonas 1991, 26) zvítězil Arbenz se ziskem 65% odevzdaných hlasů.

Při nástupu do funkce vyhlásil přechod od závislého kapitalismu k národnímu a nezávislému a k modernizaci obecně. Prvního cíle chtěl dosáhnout industrializací v odvětvích hlavního dovozu za využití národních zdrojů (standardní cesta doporučovaná Mezinárodním měnovým fondem a adoptovaná po celé Latinské Americe). Druhý cíl znamenal postavit se

¹¹ Strana revoluční akce PAR (Partido de Accion Revolucionaria), Strana národní integrity PIN (Partido de Integridad Nacional) a Socialistická strana PS (Partido Socialista).

zahraničním monopolům a pozemkové oligarchii. Zahraniční investice byly i nadále vítány, pokud budou dodržovat guatemalské zákony včetně těch pracovních, budou platit daně a nebudou se vměšovat do politiky. Tři americké monopoly (UFCo, IRCA, EBS) neměly být znárodněny, ale Arbenz požadoval, aby neporušovaly zákony, a rozjel tři státní konkurenční projekty - stavbu dálnice k Atlantiku, hydroelektrárny a nového atlantického přístavu Santo Tomás.

Hlavní legislativní událostí ale bylo přijetí zákona o pozemkové reformě (Decreto 900) v červnu 1952. Zákon umožňoval vyvlastnění neobdělávané půdy vlastníků nad 223 akrů a její přerozdělení rolníkům. Vyvlastnění mělo být kompenzováno vládou v hodnotě odpovídající té, kterou majitelé uvedli na posledním daňovém přiznání. S výjimkou UFCo, která dostala půdu přidělenou dekretem, nešlo o plošné vyvlastnění státem - iniciátorem převzetí jednotlivých pozemků měli být sami rolníci, sdružení do místních zemědělských výborů, jejichž návrh na převzetí půdy byl posouzen výborem na municipální úrovni, v naprosté většině kladně. Hodnotu pozemku pak měli splácet 3-5% hodnoty roční produkce.¹²

Už v dobách příprav zákona se politická situace v zemi radikalizovala, obyvatelstvo bylo rozděleno na zastánce a odpůrce reformy. Pro byli dělníci, rolníci a nacionalistická malá buržoazie, proti pozemkoví vlastníci, část armády, velká buržoazie a katolická církev (Jonas 1991, 28). Vlastníci od počátku způsobovali všemožné administrativní průtahy a/nebo rolníky zastrášovali, státní aparát nestíhal projednávat veškeré stížnosti a odvolání, rolníci mnohdy neměli trpělivost čekat až na rozhodnutí a tak půdu obsadili ještě před konečným verdiktem, což znamenalo další legální (nebo silové) akce ze strany plantážníků. Za osmnáct měsíců platnosti zákona (leden 1953-červen 1954) byly vzneseny nároky na cca 2.7 milionu akrů, z toho asi polovina byla fakticky předána (včetně už znárodněných plantáží německých majitelů). Půdu dostalo více než sto tisíc rodin; kromě ní dostali od státu většinou i úvěr a technickou pomoc.

¹² Není-li uvedeno jinak, informace o agrární reformě in (Grandin 2004, 42-71).

Proces se samozřejmě dotkl i největšího vlastníka půdy v zemi, UFCo. Ta využívala pouze 15% z celkových asi 550 000 akrů, které v Guatemale měla, ale ze zbylých 85% se nehodlala vzdát ani píďe, a ještě dávno před samotným přijetím zákona rozjela protiarbenzovskou kampaň ve Washingtonu.¹³ Hlavním heslem všech odpůrců změn byl antikomunismus. Termíny jako 'pozemková reforma' a 'sociální' vyvolávaly v americké administrativě za dané mezinárodní i americké domácí politické situace panickou hrůzu bez ohledu na kontext.¹⁴ Už od počátku roku 1953 v zemi operovala CIA s jasným záměrem Arbenze svrhnout.¹⁵ Ještě před reformou byla pozastavena veškerá ekonomická pomoc zemi, nejprve od USA, a po odmítnutí některých doporučení Světové banky pod vlivem USA následoval celý svět.

V lednu 1954 americký velvyslanec v Guatemale (od října předchozího roku John Peurifoy) prohlásil, že "[americké] veřejné mínění nás může donutit podniknout určité kroky, abychom zabránili Guatemale spadnout do náruče mezinárodního komunismu" (Gerassi 1968, 241).¹⁶ V té době už byl za Arbenzova nástupce vybrán Castillo Armas a mimo Guatemalu téměř ukončen výcvik námezdních jednotek, které měly vypadat jako lidové povstání a prezidenta odstranit. Na schůzce Organizace amerických států v Caracasu v březnu 1954 americké Ministerstvo zahraničí silou prosadilo rezoluci fakticky ponechávající Spojeným státům volnou ruku k zásahu proti komunistické hrozbě kdekoli a polokouli. A hledalo záminku k akci. Našlo ji o dva měsíce později, když do Puerto Barrios připlula švédská loď Alfhem

¹² UFCo neměla problém přesvědčit Washington, že Arbenz ohrožuje americké zájmy - právnická firma ministra zahraničí Johna Fostera Dullese pracovala pro UFCo, šéf CIA Allen Dulles byl bývalým ředitelem UFCo a státní tajemník pro Meziamerické záležitosti Cabot byl s celou rodinou jejím významným akcionářem (Gerassi 1968, 241). Na provázanost politických a osobních ekonomických zájmů v tehdejší americké vládě upozorňují všechny zdroje uvedené v bibliografii, pokud se zabývají daným obdobím.

¹⁴ Reforma byla zemědělskými odborníky v samotém USA hodnocena jako mírná a v dané situaci vhodná a potřebná (Melville 2005, 190).

¹⁵ Ve spolupráci s UFCo podnikla dva pokusy, oba neúspěšné. Prezident Eisenhower následně předal úkol vládě se slovy: "Chci, abyste byli zatraceně dobří a ujistili se, že uspějete..." (Melville 2005, 185).

¹⁶ Už o rok dříve, v březnu 1953, se vyjádřil tehdejší šéf public relations UFCo Spruille Braden, že "ozbrojený zásah proti jiné zemi reprezentující komunistickou hrozbu není intervencí" (Ibid.).

s nákladem optických přístrojů, které byly zbraněmi z ČSSR¹⁷ (Arbenz věděl o přípravách k jeho svržení a s nákupem zbraní a obranu vlády se netajil. Chtěl je koupit od západních zemí -Dánska, Švýcarska, Mexika a jiných, tyto země ale měly prodej zbraní Guatemale od USA zakázáný - Melville 2005, 214).

1. května začíná dezinformační kampaň, která chce u guatemalského obyvatelstva vyvolat paniku a především pocit, že Arbenz je přímo ovládaný Kremlem a že Castillo Armas má masovou podporu. Jeho invaze z Hondurasu 17. června je fiaskem, Spojené státy jsou nuceny se přímo vojensky zapojit - bombardují Guatemalu City i jiná města, z letadel rozhazují letáky s požadavkem na Arbenzovo odstoupení a varují obyvatele před válkou. Šíří se panika a když USA zablokují i guatemalské stížnosti u Rady bezpečnosti OSN proti vměšování do vnitřních záležitostí, Arbenz ve snaze předejít plné americké invazi 27. června 1954 rezignuje. Doufá, že jeho odstoupení bude Washingtonu stačit, předává moc šéfovi armády Enrique Diazovi a věří, že reformy, které započaly v roce 1944, budou pokračovat. Američané znovu bombardují hlavní město, aby i Diaz (a zbytek armády) pochopil, ze to myslí vážně; následují formální jednání o předání moci v San Salvadoru vedená velvyslancem Peurifoyem, po jejich skončení Castillo Armas přilétá 3. července do Guatemaly na palubě velvyslancova letadla jako nová hlava státu.

Konec revoluce, první vojenské vlády a počátek občanské války

Po dosazení Armase do prezidentského úřadu Spojené státy prakticky 'vládly'. Paralelně s ministerstvy fungovaly poradenské agentury ICA (Administrace Mezinárodní spolupráce, předchůdkyně AID, Agentury pro mezinárodní rozvoj) a hospodářství dostalo předepsaný pětiletý plán (1955-

¹⁷ Československá vláda, resp. dodavatel, poslal vyřazené zbraně z druhé světové války, z nichž značná část byla nepoužitelná (Melville 2005, 215; Kramer 1993, 127-128).

1960) ze Světové banky.¹⁸ Ve svém prvním veřejném projevu uložil Armas všem občanům povinnost být "vojáky antikomunismu" (Melville 2005, 267). Pod heslem kontrarevoluce byla rychle zlikvidována většina politických odpůrců,¹⁹ zrušeny odbory a volební právo pro analfabety, zakázána opoziční média a všechny politické strany kromě Armasova vlastního Nacionalistického demokratického hnutí MDN (Movimiento Democrático Nacionalista, později přetransformovaného na Hnutí národního osvobození MLN, Movimiento de Liberación Nacional. postaveny mimo zákon. USA restrukturalizovaly armádu v souladu s vlastní doktrínou národní bezpečnosti.²⁰

Nová vláda samozřejmě okamžitě zrušila platnost zákona o pozemkové reformě a veškerá půda se vrátila původním vlastníkům. Navíc jim povolila snížit platy o 30% (Gerassi 1968, 183). Snahy o ekonomickou modernizaci započaté za Arévala a Arbenze pokračovaly, nutnost modernizovat byla objektivní - v 50. a 60. letech dlouhodobě klesala cena kávy, navíc v předchozích deseti letech vznikla určitá střední třída, která se nechtěla vzdát svého postavení. Metody modernizace se ale lišily. Místo snahy o vytažení většiny obyvatel nad hranici subsistence, a tak rozšíření domácího trhu, se šlo tradiční cestou daňových a jiných úlev pro zahraniční kapitál. V zemědělství se začíná chovat hovězí dobytek na maso a pěstovat další netradiční plodiny (cukrová třtina, bavlna, kardamon, později i květiny, ovoce a zelenina). Mimo zemědělství vznikají manufaktury pro chemický a jiný lehký/spotřebitelský průmysl, které budou následovány prvními maquiladoras, továrnami provozovanými zahraničními firmami, v nichž se 'vyrábí' zboží

¹⁸ 'Předepsaných' věcí dostala Guatemala víc, hned v roce 1955 třeba i nový zákon o ropě, který garantoval budoucí koncese pro konglomerát amerických firem. Tento zákon byl napsán v angličtině a guatemalský kongres jej měl v angličtině i schválit (Crow 1992, 751). Snahy zajistit si přístup ke guatemalským nerostným surovinám ale nakonec k ničemu významnému nevedly, zásoby jak roy tak niklu se ukázaly být menší a hůře vydolovatelné, než se původně myslelo.

¹⁹ Armas odolal tlakům USA na porušení tradičního azylu (sám jej použil v roce 1950, když se mu nepovedl pokus o puč); z Guatemaly se tak přes ambasády různých zemí dostalo cca 700 nejvýznamnějších protagonistů Říjnové revoluce vč. samotného Arbenze. Zbylí hlavní političtí odpůrci byli zavražděni, tisíce lidí po celé zemi, -prakticky všichni, kdo se nějak organizačně zapojili do reformy- byly na několik týdnů či měsíců zatčeny (Melville 2005, 267).

²⁰ Jenom mezi rokem 1954 a 1955 vyskočila americká přímá vojenská pomoc Guatemale z 460 tisíc na téměř 11 miliónů dolarů (Schoultz 1998, 360).

z importovaných surovin, aby se zase vyvezlo a prodalo na třetích trzích,²¹ přičemž zisk z prodeje jde do mateřské firmy. Ta přitom nemusí platit dovozní clo ani zdaňovat remitovaný zisk.

Armase celou dobu drží ve funkci otevřená podpora americké ambasády, resp. stále opakovaná ujištění, že v případě pokusu o převrat zasáhne americká armáda (Melville 2005, 269-270). V roce 1956 došlo ke snaze legitimovat režim plebiscitem - otázka ve stylu "Souhlasíte se setrváním Armase ve funkci" dávala najevo očekávanou odpověď víc než jasně a taky ji dostala. V témže roce došlo i k vytvoření a přijetí nové ústavy a tím k alespoň formálnímu obnovení institucionálního rámce pro jeho vládu. Nakonec byl ale stejně 26. července 1957 zavražděn členem své ochranky.²²

Po smrti Armase se prezidentského úřadu po několika přechodných vládách/juntách a anulovaných a zmanipulovaných volbách ujímá 1. března 1958 generál a inženýr Miguel Ydígoras Fuentes. I on vládne antikomunisticky a se souhlasem a pod kontrolou USA, v rámci guatemalských prezidentů je ale vyhlášený zejména osobním obohacováním. Svůj oficiální plat si stanovuje na víc než milión dolarů ročně a svým známým rozdává nebo levně rozprodává většinu státních plantáží (Gramajo Morales 1995). S vidinou finančního zisku zařídí pro USA i možnost trénovat na guatemalském území jednotky určené pro plánovanou invazi na Kubu, nezmíní se však o tom armádnímu velení. Když na to generálové přijdou, 13. listopadu 1960 se odehraje první pokus o převrat, tentokrát ještě neúspěšný. Povstání téměř třetiny armády skončí po několika dnech, když jsou jejich pozice -opět, tentokrát na přímou žádost guatemalského prezidenta- bombardovány americkými letadly a u atlantického pobřeží zaparkuje americká letadlová loď. Někteří důstojníci se ale odmítnou vrátit do kasáren a odchází do hor na jihovýchodě země (Zacapa, Izabal, Sierra de

²¹ Pro usnadnění přístupu na třetí trhy se použil i nástroj společného trhu, viz Příloha IV.

²² Spekuluje se, že i jeho odstranění zorganizovaly Spojené státy, protože byl nejenom nenáviděný, ale i nadprůměrně neschopný a modernizace státu/armády byla za jeho přítomnosti docela komplikovaná (Melville 2005, 276-277).

Las Minas), kde posléze zakládají první gerilové oddíly. Tady začíná guatemalská občanská válka, která bude trvat dalších třicet šest let.

Korupce Ydígorasovy "vlády vykoupení a demokratických změn" (Villagrán Kramer 1993, 482) dosáhla takových rozměrů, a životní podmínky většinu obyvatel se tak zhoršily, že bez ohledu na možné represe došlo k vlně obecných protestů a dalšímu pokusu o puč, tentokrát z ultrapravicové části armády a s úspěšným koncem. 31. března 1963 se hlavou státu stal plukovník Enrique Peralta Azurdia.²³ Od tohoto data začíná postupné budování militarizovaného státu. I když se znovu jednalo o tradiční režim armádního caudilla, od diktatur typu Ubica se kvalitativně lišil. Tentokrát armádě nestáčí kontrolovat exekutivu, profiluje se jako jediná stabilní autorita v zemi a chce se stát státem. Armádní sebejistota a sebevědomí jsou výsledkem předchozích téměř deseti let, kdy Spojené státy tuto instituci zmodernizovaly po technické, organizační, i kádrové stránce (kariérní postup se odehrával v přímé souvislosti s absolvovanými stážemi v Panamě nebo přímo v USA).²⁴

Peralta vládne pod heslem ochrany pořádku a demokracie ohrožovaného komunismem a armáda je na mesianistickém tažení (Torres-Rivas 1998, 16-17). Věří, že v jejích rukách je "osud národa" a že doma v Guatemale bojuje za "svobodný svět" (Ibid., 27, 29). Za jeho působení v čele státu jsou položeny základy protipovstaleckého státu, specifické formy státního uspořádání, která vydrží až do devadesátých let (viz níže). Politická činnost jakéhokoliv druhu je z principu podezřelá a proto zakázána. Dekretem jsou zrušeny dvě existující, ale nesympatické politické strany, Ydígorasova Strana vykoupení a část původního MDN, která se odmítla přetvořit na MLN. Třem

²³ Rovněž s požehnáním USA, resp. JFK (Melville 2005, 307). Dva týdny před pučem byla zvýšena přímá vojenská pomoc USA z 1.6 na 2.5 milionu dolarů a během roku 1963 USA fakticky poslaly dvakrát víc peněz, než slíbily (Torres-Rivas 1998, 102). Důvodem převratu byla obava konzervativní části armády z možného znovuzvolení bývalého prezidenta Arévala, který se rozhodl kandidovat, a protože měl kromě popularity u veřejnosti i jednotící efekt na jinak fragmentovanou nekonzervativní část politického spektra, dalo se očekávat, že by vládl s relativně významným mandátem.

²⁴ Tato základní modernizace byla u konce počátkem roku 1962 - školením v přechodných letech prošlo přes pět tisíc důstojníků a specialistů, mj. i pro oddělení "nesnadných výsledků". Následovala další etapa pod názvem Plán vnitřní obrany v Guatemale, jehož cílem bylo "poskytnout zemi sílu schopnou postavit se nepořádkům velkého rozsahu". Přímá vojenská pomoc v období 1962-1967 byla pětikrát větší než v období 1956-1961 (McClintock cit. in Torres-Rivas 1998, 41-43).

stranám je povolena formální existence - kromě MLN ještě křesťanské demokracii DCG (Democracia Cristiana Guatemalteca) a Revoluční straně PR (Partido Revolucionario). Tyto strany v oficiálním prohlášení ocenily Peraltův puč a navíc se samy rozhodly, že pozastaví svoje aktivity. Mezinárodním organizacím s výjimkou OSN a UNESCO je zakázán vstup do země (Villagrán Kramer 1993, 385-386). Obyvatelstvu jsou slíbeny dva roky vězení za jakoukoliv zmínku o komunismu a je explicitně stanoveno, že pro tento typ obvinění platí "presumpce viny dokud se nedokáže opak" (Dekret č.10/1963, čl. 20, Ibid., 387). Po éře dekretů a tlaku USA je rozhodnuto o institucionalizaci režimu. V březnu 1964 se konají volby do ústavodárného shromáždění, jehož úkolem je napsat nový základní dokument. Nejenomže nemohou kandidovat jiné strany než MLN, PR a CDG, tyto strany ještě z vlastní iniciativy předloží jednotnou kandidátku.²⁵ Volební účast je malá i na guatemalské poměry, počet odevzdaných hlasů je o třetinu nižší oproti volbám 1958, podíl odevzdaných neplatných hlasů vysoký (v hlavním městě více než 31% - Ibid., 394).

Shromáždění pak vytváří ústavu, která fakticky legalizuje protipovstalecký stát a potvrzuje pokračující spolupráci armády a bohatých vrstev společnosti. Ta je v Guatemale tradiční, trvalá a pevná, protože vzájemně velmi výhodná²⁶ pouze aktuální politická situace mění stav vzájemných pozic. Ústava vychází se své předchůdkyně z roku 1956, ale ještě trochu přitvrzuje - nejsou zakázány jenom komunistické strany, ale všechny, které by mohly ohrožovat demokratické uspořádání země (čl.27), prezidentovou funkcí je propagovat kromě národní obrany a bezpečnosti i zachovávání veřejného pořádku (čl. 189) atd. Každé čtyři roky se mají konat parlamentní a prezidentské volby; ty prezidentské vyhraje kandidát některé ze schválených stran a ty si také rozdělí křesla v kongresu. Ústavu Nového modelu, jak svůj typ vlády nazýval sám Peralta, doplňoval ještě zákon o

²⁵ Část kandidátů je přímo jmenována armádou (Aguilera Peralta 1996, 5).

²⁶ Armáda hájí zájmy oligarchie, tj. zaručuje dostatek levné pracovní síly, oligarchie ponechává armádě volnou ruku v armádních záležitostech, pokud jsou zároveň hájeny i její zájmy, a v případě nutnosti poskytuje finanční zdroje. Během tohoto procesu si armádní špičky budují postavení/majetek, který jim umožní stát se členy oligarchie. Toto spojení označuje Torres-Rivas (1998) jako Svatou alianci, diktaturu kapitálu ve vojenském provedení.

politických stranách. Kromě tří legálních a armádou kontrolovaných mohly vznikat i nové, pokud splňovaly dvě podmínky - ideologickou vhodnost a minimální počet padesáti tisíc zájemců o členství, z nichž dvacet procent muselo umět číst a psát. O ideologické vhodnosti i pravosti podpisů zájemců rozhodoval v konečné instanci Peralta sám, což v praxi znamenalo, že byl povolen vznik pouze jedné nové strany, Instituční demokratické PID (Partido Institucional Democrático, fakticky je politickým křídlem armády - *Ibid.*, 393). Takováto demokratické fasáda fungovala následujících šestnáct let, počínaje volbami v roce 1966.

Kromě institucionalizace protipovstaleckého státu skrze ústavu Peralta (a američtí poradci) pracoval na dalším zkvalitnění armády a především na rozšíření repertoáru metod použitelných proti nepříteli. V roce 1964 vznikají první eskadry smrti, vysoce mobilní zásahové jednotky, které byly oficiálně označovány za soukromé a nemající s armádou nic společného, které ale podléhaly jejímu velení (jak se všeobecně vědělo a jak armáda v roce 1997 otevřeně přiznala).²⁷ Je založen tzv. Archiv a Regionální telekomunikační centrum CRT (Centro Regional de Telecomunicacion), které shromažďuje informace o jednotlivých občanech a slouží ke koordinaci armádních akcí (není omezené na Guatemalu, horká linka spojuje vedení všech středoamerických bezpečnostních sil navzájem a s americkým Jižním velením v Panamě).²⁸ Formuje se tzv. soudní policie, která se specializuje na únosy a mizení a dochází k přetvoření Venkovské mobilní policie, dosud potírající běžnou kriminalitu, na Ambulantní vojenskou (Policia Ambulante Militar), která slouží jako další informační a monitorovací zdroj. Instituce vojenských komisařů, neplacená funkce armádních náborářů, kterých bylo za Ydígorase cca tři sta, se mění na profesionální síť devíti tisíc informátorů (Melville 2005).

²⁷ 'Oficiální' komanda jsou postupně doplňována mnoha dalšími opravdu soukromými, jen v 60. a 70. letech jich existovalo nejméně 33 (seznam viz USAC 1980, 116). Fungují jako ochranka svého majitele a v případě potřeby vykonávají i jiné úkoly. Většina jejich členů se rekrutuje z bývalých vojáků nebo policistů.

²⁸ Kromě tohoto oficiálního účelu byl Archiv a CRT hlavně zdrojem informací pro vydírání/únosy pro výkupné, vyžadování různých laskavostí atd. (Torres-Rivas 1998, 73).

Protipovstalecký stát

Protipovstalecký stát (el Estado contrainsurgente, counterinsurgency state) jako specifická forma organizace státního aparátu je charakterizovaný podřízením veškeré činnosti zachování výsadního postavení vládnoucí třídy - v Guatemale majetkové oligarchie dohromady s armádou- a zároveň eliminaci nepřítele. Je to stát militarizovaný, armáda v podstatě kolonizuje státní struktury (justici, místní samosprávy, policii atd.). a podřizuje je svým represivním potřebám. Eliminace protivníka znamená jeho totální likvidaci, nikoliv pouze porážku (Lowy a Sader cit. in Jonas 1991, 118).³⁰

Nepřítel je od počátku definován politicky, nikoliv vojensky. Dochází k jeho "idealizaci", tj. dekonkretizaci a obecnému vyloučení z kategorie 'občan' (Torres-Rivas 1998, 28-29). Obsah tohoto pojmu je postupně rozšiřován, a to ve dvou rovinách. Jednak se rozšiřuje chápání toho, co je komunistické, resp. kdo je komunista, zároveň se ale do kategorie nepřítel dostávají k samotným komunistům i pomocníci, sympatizanti a posléze i *potenciální* pomocníci/sympatizanti. O tom, kdo je takto označen, rozhoduje armáda, resp. vojenští velitelé dané oblasti, později i populace samotná (nahlášení někoho jako pomocníka geril v rámci vyřizování osobních sporů, později veřejné označení někoho za gerilu pod přímým dohledem armády a hrozbou trestu, často i smrti). Členství ve skupině nepřítel je dědičné a/nebo kolektivní, dochází tak k vyvražďování celých rodin, případně celých vesnic a Mayové jsou zabíjeni bez ohledu na věk a pohlaví, protože jsou to Mayové a ti jsou z definice podvrtní živlové, a to včetně malých dětí a nemluvňat.

²⁹ Torres-Rivas upozorňuje, že ani během své nejnintenzivnější fáze nesplňoval guatemalský konflikt kritéria občanské války. Kromě terminologického upřesnění tento fakt používá k odůvodnění svého názoru, že 29.12.1996 nedošlo k uzavření/podepsání míru, nýbrž k "protokolárnímu konci protipovstalecké moci" (1998, 59). Termín občanská válka se v literatuře zabývající se Guatemalou běžně používá, stejně jako další obecná označení - ozbrojený konflikt, boj, válka atd. Takto obecně, bez nároku na vojensko-legalistickou přesnost, je používán i v této práci.

³⁰ Jonas (1991) provádí ještě rozdělení na armádní nebo civilní verzi protipovstaleckého státu, rozlišovacím znakem je ale pouze to, jestli je v čele země oficiální voják nebo ne.

Termín nepřítel či komunista/povstalec je používán na označení čím dál většího počtu jedinců, až dojde k polarizaci společnosti na 'my - ti ostatní'. V guatemalském prostředí toto fundamentální dělení utilizovalo mnohasetletou a stále platnou tradici rozdělení společnosti na my - oni (neMayové - Mayové). Nepřítel je prezentován jako veřejný a je učiněn předmětem obecné nenávisti. Tato veřejnost spolu s idealizací, dekonkretizací a polarizací my-oni vede k jeho "dehumanizaci" a v konečném důsledku k racionalizaci násilí, protože dehumanizace a definice nepřítele jako oni "nabízí neuvěřitelně pohodlnou omluvu a obhajobu agrese", včetně ospravedlnění excesů (Mitscherlich citován v Torres-Rivas 1998, 51). Každodennost a všudypřítomnost násilí vede k jeho normalizaci,³¹ státní teror "ve společnosti anihiluje vůli ke změnám" a je "mechanismem generujícím pasivní konsensus", v konečném důsledku tak dochází k "převrácené legitimaci režimu" (Figueroa Ibarra 1989, 36-37, 42-44).

Konflikt je po celou dobu armádou označován za "vnitřní ozbrojenou konfrontaci", nikoliv válku, boj apod., a tudíž formálně mimo mezinárodní právo/ zásady ženevské konvence. Gerilám není přiznán statut válčící strany, neexistují političtí vězni apod. Armáda má permanentní snahu eliminovat důkazy o vlastním zapojení do násilných aktivit. Jednou z používaných metod je obviňování protivníka z činů, které armáda spáchala sama. Další metodou je mizení, nikoliv zabíjení politických protivníků s logikou, podle které kde není tělo, není důkaz (na dotazy příbuzných, co se stalo s jejich manželem, otcem atd., když byli evidentně odvezeni do vězení nebo na vojenskou základnu, armáda odpovídala, že je vyslechla a propustila a to, že se nevrátili domů, znamená, že odešli ke gerilám, případně za milenkou - Melville 2005, Grandin 2004). Třetí metodou je postupný přesun faktického provádění násilností na populaci (zejména prostřednictvím PAC, viz níže).

Především první dvě metody implikují, že armádě nebylo úplně jedno, co dělá, resp. jako to, co dělá, vypadá v očích veřejnosti. Co se týká veřejnosti

³¹ Vykonávat násilí je normální, pokud nekonat je je nemožné (durkheimovské uvažování použité in Figueroa Ibarra 1989, 42-44).

mezinárodní, armáda se snažila splňovat představy/požadavky zahraničí v takové minimální podobě, aby to právě stačilo na zajištění přísunu finanční pomoci, protože to byla chudá země, která ekonomickou pomoc potřebovala. Doma pak šla cestou minimální, nejlépe nulové informovanosti, případně účelové propagandy; přesun konfliktu do odlehlých, těžko přístupných oblastí tomu napomohl, rovněž i segmentovanost společnosti na ladinos a indiány (a výše popsany vývoj chápání nepřítele). Aby tlak veřejného mínění k něčemu byl, je nutné, aby aktéři tuto veřejnost potřebovali. A protože v Guatemale byla tato potřeba evidentní, měly názory zahraničí v zemi nějakou váhu. Konflikt v Guatemale neskončil proto, že skončila studená válka, ale proto, že mezinárodní veřejnost přestala pod vlivem konce studené války tolerovat to, co se v zemi dělo.

První fáze gerilového boje³²

Rozhodnutí pro ozbrojený boj bylo výrazem radikalizace politického prostředí v zemi. Neozbrojené formy boje byly prohlášeny za neefektivní (Torres-Rivas 1998, 56), což byla reakce na neustále sílící represe státu, vrcholící v té době násilným potlačením protestů na jaře 1962. Jinými slovy to stejné říká i Jonas (1991) a další: ke zformování geril došlo proto, protože represivní politika Armase a jeho následovníků neumožnila žádnou jinou formu projevení nesouhlasného názoru. Svou roli jistě sehrálo i vítězství Castra na Kubě 1959, dávající naději na něco podobného i v Guatemale.

Gerila, v této době čítající desítky členů, operovala ve shodě s tzv. teorií ohniska (teoria del foco, the foco theory), která byla úspěšná na Kubě; jejím cílem bylo prostřednictvím omezených ozbrojených akcí (obsazení policejní stanice atd.) získat sympatie obyvatelstva a zároveň vyprovokovat armádu

³² Pro detailní popis guatemalského konfliktu z vojenského hlediska a armádního úhlu pohledu viz Gramajo Morales 1995. Gramajo byl autorem nové vojenské doktríny v 80. letech, ministr obrany za civilního prezidenta 1985-1990 a sám sebe považuje za progresivního, neagresivního (a nedoceněného) reformátora.

k zásahu, po kterém obyvatelstvo nakonec masově povstane.³³ Pohybovala se na východě a středovýchodě země, což byla oblast obývaná převážně ladinos, a kromě bývalých důstojníků armády z dob pokusu o převrat 1960 se skládala z radikálních studentů a několika intelektuálů. První ozbrojená akce povstalců se uskutečnila 6. února 1962, kdy obsadili několik kanceláří UFCo ve městě Morales v oblasti Izabal. Následovaly další podobné akce, v naprosté většině úspěšné, ale z hlediska armády marginální - její reakcí bylo vyhlášení výjimečného stavu a občasné krátké protiakce, ale konflikt ještě nedosahoval nijakých dramatických rozměrů. Ekonomické a sociální dopady gerilových aktivit v první polovině 60. let byly "malé a lokální" a členové geril byli "celkem pravidelně" k vidění v barech a restauracích v Zacapě a Chiquimule připraveni poskytovat rozhovory novinářům (Kruijt 1998, 13-14).

Situace se změnila v říjnu 1966. K masovému povstání nedošlo, zato k mohutné ofenzivě armádních jednotek ano, s cílem definitivně zlikvidovat všechny povstalecké fronty včetně ideologického zázemí v hlavním městě. Během patnácti měsíců se jim to i prakticky podařilo.³⁴ Zdecimovaným povstalcům bude trvat několik let, než se zkonsolidují, k akcím většího rozsahu začne znovu docházet až v polovině 70. let.

Civilní vláda 1966 - 1970

V době ofenzívy už byl v Prezidentském paláci nový nájemník, Julio César Mendéz Montenegro. Akademik a doktor občanského práva původně vůbec neplánoval politickou kariéru, na rozdíl od svého bratra Maria, který byl kandidátem Revoluční strany. Ten, ač schváleným kandidátem povolené

³³ Vliv Kuby na guatemalské povstalce je jasný, během všech fází konfliktu mnoho z gerilových vůdců prošlo výcvikem na ostrově. Není ale možné tvrdit, že by Kuba přímo iniciovala vznik geril v Guatemale. (Spíše měl politický vývoj v Guatemale vliv na události na Kubě - Che Guevara pobýval v Guatemale za Arbenze, po jeho svržení odešel na ostrov s pevným odhodláním, že "Kuba nebude další Guatemalou" (Grandin 2004, 5).

³⁴ Kromě členů geril v této fázi bojů zahynulo cca osm tisíc civilistů (Jonas 1991, 63). Počet zdokumentovaných násilných aktů je 5829, z nichž 17.6% byly akce povstalců; 49% všech akcí se odehrál v departmentu Guatemala, tzn. v hlavním městě a okolí (procenta odvozená z dat in Figueroa Ibarra 1989, 50, 60).

strany, byl přesto pár týdnů před volbami nalezen ve své kanceláři s prostřelenou hlavou. Jak přesně a proč zemřel se nikdy nezjistilo.³⁵ Julio César přijal kandidaturu, kterou mu strana následně nabídla, a vyhrál. Inaugurován byl poté, co podepsal tajný pakt s armádou: ta slíbila tolerovat vládu potud, pokud se vláda nebude vměšovat do jejích záležitostí, bude vládnout v rámci ústavy 1965 a bude armádě nápomocna v boji proti komunistickému nebezpečí. Zároveň musela slíbit, že bude respektovat zákon o amnestii přijatý kongresem po volbách, jenž se zpětně vztahoval na armádní aktivity od roku 1954, a souhlasila, že ani do budoucna se nikdo nebude zodpovídat z činů uskutečněných v souvislosti se svou funkcí (Villagrán Kramer 1993, 425-430 a text dohody 459-462).³⁶ Dohoda armádě prakticky garantovala naprostou autonomii v boji s povstalci. Do něj byly zapojeny všechny nové metody zavedené v době před volbami a dějiny Guatemaly se do značné míry stávají dějinami občanské války.³⁷

Existence řádně zvoleného a ještě k tomu civilního prezidenta znamenala příliv další pomoci z USA. Prostřednictvím financí z AID se uskutečňují tzv. programy občanské akce - staví se školy, nemocnice, vodovody apod. Tyto civilní projekty jsou uskutečňované armádou a jejich primárním cílem je získat náklonnost populace k této instituci (Gramajo Morales 1995, 105-106). "Budování národa" je nedílnou součástí doktríny národní bezpečnosti a je pouze emocionálně vypjatější podobou obecnější snahy čelit přitažlivosti levicových ideologií prostřednictvím ekonomického rozvoje.³⁸

³⁵ Ani se nezjišťovalo - předpokládá se, že v jeho smrti měla prsty armáda, protože měl ze všech kandidátů nejméně shodné názory; podnět k vyšetřování nikdy nebyl dán a žádné se nekonalo (Villagrán Kramer 1993, 423).

³⁶ Amnestie byla vyhlášena i pro povstalce. Armáda od počátku věděla, že na ni gerily nepřistoupí, a ona bude mít 'důvod' pro zintenzivnění represí.

³⁷ Guatemala je považována za laboratoř protipovstaleckých bojů a technik, mnohé z metod později používaných po celé Latinské Americe i jinde byly poprvé vyzkoušeny právě tady.

³⁸ Z hlediska teorie vztahů armády a státu ale nejsou zrovna pozitivní, protože dělají armádu více politickou a míň profesionální (Horowitz 1967, 179). Základní teoretické rozlišení na politickou a profesionální armádu vč. definice profesionalismu viz Huntington 1956, 2000.

Když už prezident souhlasil s nezasahováním do armádních záležitostí, pokusil se něco udělat se systémem státních financí, který velmi vycházel vstříc velkým soukromým vlastníkům. Jeho snaha, resp. snaha jeho progresivního ministra financí Alberta Fuentes Mohra mírně modifikovat systém příjmů státního rozpočtu ale byla marná - pokus o změnu majetkových daní v kongresu neprošel, zákon o zdanění luxusního spotřebního zboží sice ano, ale po několika týdnech byl na nátlak bohaté veřejnosti odvolán, stejně jako Mohr. Jakékoliv další reformistické nápady byly předem umlčeny varováním o puči; postmontenegrovští civilní i necivilní ministři se úřadu už ujímali s ujištěním, že žádné nové daně neplánují.

Ke konci Montenegrova funkčního období je pak přijat zákon, který umožňoval majitelům plantáží zastřelit každého, kdo by byl podezřelý z příslušnosti k povstalcům (Jonas 1991, 63). Prakticky do této kategorie spadali i všichni ti, kteří majitelům v čemkoliv odporovali, především jedinci žádající o zvýšení mezd, zlepšení pracovních podmínek apod.

Dvanáct let vojenských vlád a druhá vlna teroru

Od 70. let má armáda opět přímou kontrolu nad státním aparátem. Volby na jaře 1970 vyhrává kandidát extrémní pravice a armády, koalice PID-MLN, plukovník Carlos Arana Osorio, strůjce úspěchu protipovstalecké kampaně z let 1966-1968, během níž si vysloužil přezdívku Zacapský řezník. Hned po zvolení vyhláší výjimečný stav a nechává zavraždit většinu umírněných středových politiků jak z nepovolené sociální demokracie, tak z povolené křesťanské demokracie (Jonas 1991, 121). Pro rolníky z politicky citlivých oblastí rozjel program kolonizace. Skupinkám o několika rodinách přiděloval kousky státní půdy, obvykle v relativně nedostupných oblastech El Peténu, a vždy neobdělanou. Po několika málo měsících či letech ovšem většinou přišli armádní důstojníci, rolníky vyhnali a půdu, už zúrodněnou, si zabrali pro

sebe. Aby dlouhodobě posílil sobě nakloněné části armády, začal Arana budovat tzv. Severní transversální pás rozvoje FTN (Franja Transversal del Norte, od jezera Izabal podél mexických hranic až do Huehuetenanga) - silnici, která měla umožnit ekonomický rozvoj i této oblasti. Podél ní si rozdělil spolu se spřátelenými generály rozdělil většinu pozemků. Takový favoritismus znamenal neshody uvnitř armády (kdo mohl investovat a kdo ne) i mezi armádou a tradiční pozemkovou oligarchií - státem/armádou budovaná infrastruktura byla označována za státní intervencionismus (Ibid., 122). Pro celou oblast se pak rychle ujal název Zóna generálů.

Bez ohledu na represe se objevily první civilní protesty, ovšem ne politické, nýbrž ekonomické. Ropná krize první poloviny 70. let sice neměla nějaké zásadní důsledky pro hospodářství jako celek, protože zároveň byly příznivé ceny guatemalských exportních komodit a potenciálně krizový efekt náhlého zvýšení výdajů byl v makroměřítku vyrovnán vyššími příjmy. Pro běžného občana ale důsledky měla - následná inflace byla citelná a oznámení o zvýšení cen jízdného v autobusech (hlavní způsob přepravy drtivé většiny populace) vyvolalo demonstrace a stávky za zvýšení mezd. Stát vždy reagoval jejich násilným potlačením.

Během Aranova funkčního období se na venkově znovu objevují gerily. Po porážce ve druhé polovině 60. let změnilly svoji strategii, místo teorie ohniska a jejich omezených výpadů se teď připravují na prodlouženou lidovou válku. Ta předpokládá vybudování rozsáhlé materiální základny i ideové podpory u velké části obyvatelstva, po dlouhodobém vzdoru vůči armádě má následně dojít k závěrečné ofenzivě v podobě všeobecného lidového povstání (Gramajo Morales 1995, 112-113). Vybudování takové základny předpokládá úzký kontakt s obyvatelstvem a jeho ideové uvědomění, gerily se z převážně ladino oblasti přesouvají do regionů s převládající mayskou populací a do svých požadavků zahrnují i zlepšení životních podmínek indígenas a ochranu jejich půdy. Ke konci roku 1972 už jsou stabilně přítomny v regionu Ixcán na severozápadě země, v jedné z guatemalských nejchudších oblastí.

Aby si i na další období zajistil pokračování ekonomických výhod, které si zařídil, Arana potřeboval, aby v následujících volbách v březnu 1974 vyhrál některý z jeho spřízněnců, nejlépe generál Laugerud, jehož kandidaturu všemožně podporoval. Jak volby ve skutečnosti dopadly, se neví - ke konci počítání hlasů přestala fungovat média pokrývající volby a když byla jejich činnost o dvanáct hodin později obnovena, za vítěze nebyl prohlášen nikdo jiný než Kjell Eugenio Laugerud Garcia.³⁹

Nespokojenost obyvatelstva s nepříznivou životní situací pokračovala adekvátně dalšímu růstu inflace. Rostla i nespokojenost části armády s Laugerudem, kterému bylo vytýkáno pokračování ekonomických laskavostí v rámci aranovské kliky, obecné nezvládnání ekonomické situace a slabost v boji s nepřítelem.⁴⁰ 4. února 1976 došlo v Guatemale k zemětřesení o síle 7.5 stupně Richterovy stupnice. Postihlo 16 z 22 departmentů a znamenalo 25-30 tisíc mrtvých, téměř 80 tisíc zraněných a 1.25 milionu lidí bez přístřeší (20% tehdejší populace), zničeno bylo 50% veškeré infrastruktury. 90% škod přitom připadalo na chudé oblasti. Prezident se ukázal jako velmi odvážný a obětavý, osobně pomáhal obětem neštěstí a doma i v zahraničí si získal značnou podporu (díky které vydržel v úřadě až do dalších voleb).⁴¹

Obrovský rozsah katastrofy je ale nad síly státu, do země začínají přicházet zahraniční charitativní organizace, rovněž obyvatelstvo samo se solidárně organizuje. Po zkušenostech s centrálně přidělovanou pomocí po zemětřesení v Nikaraguy v roce 1972, která z větší části zmizela v kapsách vládnoucí elity, se humanitární organizace snaží pracovat co nejvíce přímo s postiženými. Vláda a stát jako takový nemají sílu kontrolovat běh událostí, dochází k občanské mobilizaci, obyvatelstvo získává vůči státu sebevědomí a

³⁹ Předpokládá se, že vyhrál mladý generál Ríos Montt (Mellville 2005, 363-364). Byl kandidátem koaliční Národní opoziční fronty FNO (Frente Nacional de Oposición), ve které hlavní roli hrála DCG. Podle vyhlášených oficiálních výsledků tato formace skončila druhá se ziskem 34% hlasů (PARLACEN 1997, 228).

⁴⁰ Nejenom v boji proti povstalcům, ale i stávkujícím. Jeho slabost byla podle jeho kritiků jasně doložená tím, že počet stávek a demonstrací za zlepšení ekonomických podmínek rapidně narůstal - proti období vlády Montenegro se nyní stávkovalo o 233% častěji a takto protestovalo o 245% víc lidí. Podíl stávkujících v sektoru nezemědělských dělníků vzrostl o 692% z 11.7 na 81% (procenta odvozená z dat in Figueroa Ibarra 1989, 131-132).

⁴¹ Data týkající se zemětřesení jsou z Jonas 1991, Gramajo Morales 1995 a Melville 2005.

začíná na něj mít požadavky. Formuje se mj. Národní výbor odborové jednoty CNUS (Comité Nacional de Unidad Sindical) a Výbor jednoty venkova CUC (Comité de Unidad Campesina). V posledních měsících Laugerudova prezidentství se konají rozsáhlé a časté lidové a odborové protesty, které vyvrcholí stotisícovou demonstrací v hlavním městě a masivní stávkou.

Za jeho vlády dojde rovněž ke změně v mezinárodně politické situaci, která bude mít pro Guatemalu zásadní důsledky. V USA se prezidentem stal Jimmy Carter, který systém poskytování pomoci jiným zemím navázal na jejich chování v oblasti dodržování lidských práv. Jeho nástup do funkce z tohoto důvodu znamená konec přímé vojenské pomoci guatemalské armádě, toto mu mezi jejími příslušníky vysloužilo přezdívku Jimmy Castro. Konec pomoci samozřejmě znamenal technické problémy, ale armáda se obrátila na jiné země a výpadek celkem rychle nahradila (Gramajo Morales 1995, Barry 1992 - nevojenská pomoc pokračovala v nezměněné podobě).

Už po volbách, ale ještě před inaugurací nového prezidenta, došlo k tzv. panzónskému masakru. Na náměstí v Panzónu, Alta Verapaz, se na výzvu starosty shromáždilo několik stovek Mayů, aby si poslechli vyjádření vlády k jejich předchozí stížnosti týkající se vlastnictví půdy. Do neozbrojených vesničanů začnou stříle přítomní vojáci a několik desítek jich zabijí, mezi nimi i ženy a děti. Náhodou byl přítomen kněz, který celou událost tajně zdokumentoval a podařilo se mu dostat fotografie do zahraničních novin. Vláda se snažila masakr zapřít, ale nikdo jí nevěřil. Zvláště, když se na veřejnost dostaly i informace, že pár dní před shromážděním nechala armáda za městem vykopat velkou jámu, pozdější masový hrob. Mezinárodní veřejné mínění vládu odsoudí a armáda bude označena za hrubého porušovatele lidských práv.

Panzónský masakr a 29. květen 1978 se stal mezníkem v historii guatemalské ozbrojené konfrontace. Od této chvíle budou do kategorie 'nepřítel' patřit Mayové jako takoví, a rovněž katolická církev, především její

řadoví kněží a řádové sestry, a to jak domácí, tak zahraniční.⁴² Mnozí kněží/misionáři, kteří byli v každodenním kontaktu s vesnickou populací a viděli armádní represe na vlastní oči, nerespektovali ideovou linii vysokých představitelů církve a pod vlivem závěrů II. vatikánského koncilu a zejména Medellínského manifestu se mnozí z nich postavili na stranu prostých lidí. Vesničany neodrazovali od prosazování jejich požadavků a různě jim pomáhali (např. při legálních tahanicích ohledně oficiálního uznání vlastnictví půdy atd.) Někteří odchází přímo ke gerilám. Nejvyšší klérus zastává přísně antikomunistické postoje a kardinál Casariego je ve svém zápalu a komunikačním nadšení hlavním spojencem prezidentů. Nejenomže slovně podporuje vládní politiku, ale taky vyvíjí vlastní aktivity - ještě jako arcibiskup třeba zinscenoval svůj vlastní únos a obvinil z něj povstalce.

Volby v roce 1978 vyhrál další aranista, generál Fernando Romeo Lucas García, za Laugeruda ministr obrany. Demonstrace za zlepšení životních podmínek pokračovaly, v reakci na ně nechal Lucas vyvraždit naprostou většinu odborového vedení, odbory tak fakticky přestaly existovat. Ti z lídrů, kteří přežili, odešli do ilegality. V roce 1976 přitom bylo v odborech pouze 1.6% ekonomicky aktivního obyvatelstva (Jonas 1991, 124). Kromě represí proti demonstrantům a stávkujícím nechal zabít i přední studenty a pedagogy na univerzitách (cca 400), zdecimoval vedení centristické DCG a nakonec nechal zavraždit i dva umírněné pravicové politiky Mohra a Arguetu, protože to vypadalo, že by mohli kandidovat ve volbách 1982. Odpor ve městě byl efektivně zlikvidován.⁴³ Za jeho vlády rovněž došlo k prvním vraždám kněží a řádových sester (Melville 2005, 411 ff.).

⁴² Stejně tak armáda zintenzivnila pronásledování členů CUC, kteří sice už mezi nepřátele patřili, ale armáda se mstila za vzpomínkovou protivládní demonstraci, kterou CUC zorganizoval krátce po masakru a pak znovu u příležitosti prvního výročí. Protestů se zúčastnily desítky tisíc lidí.

⁴³ Počet obětí státního teroru v letech 1979 až 1981 znamenal více než 800% nárůst oproti roku 1978 (Figueroa Ibarra 1994, 51).

31. ledna 1980 došlo k dalšímu masakru, tentokrát v Guatemala City. 23 Mayů z Nebaje⁴⁴ spolu se šesti studenty Univerzity San Carlos přišli na španělskou ambasádu a oznámili její klidnou okupaci. Už několik dní se snažili přimět vládu k vyjádření, proč jsou jejich spoluobčané prohlašováni za povstalce a zabíjeni, ale na žádném úřadě se s nimi nikdo nechtěl bavit; ambasádu plánovali okupovat do té doby, než dostanou odpověď. Španělský velvyslanec slíbil, že se jim pokusí při jednání s vládou pomoci. Než bylo přerušeno telefonní vedení, stihl ještě zavolat do Madridu a médií, popsal jim situaci, potvrdil, že okupace je klidná a že policie, která se začala shromažďovat před budovou velvyslanectví, se chystá zaútočit i přes jeho opakovaná ujištění, že zásah není nutný. Policie ambasádu zapálila, kromě velvyslance přežil pouze jeden z Mayů, který zůstal pod hromadou mrtvých těl. Ten byl krátce na to v nemocnici zavražděn. Pokusy zabít i ambasadora byly neúspěšné a tak se mezinárodní veřejnost podruhé dozvěděla nezprostředkované informace o guatemalském vládním teroru, i když se Lucas García snažil prezentovat velvyslance Cajala jako lháře, komunistu a sympatizanta geril. Okamžitě po incidentu Španělsko přerušilo s Guatemalou diplomatické styky (Melville 2005, 431-432).

Gerily v této době zažívají rozmach. Operují na několika frontách po téměř celém území státu, mají 6 - 8 000 přímých bojovníků a čtvrt až půl miliónu pomocníků a/nebo sympatizantů.⁴⁵ Pro armádu jsou reálnou hrozbou, stejně tak reálně ohrožují hospodářství - ve spolupráci s CUC organizují v létě 1980 stávku v době sklizně na pacifickém pobřeží a celá úroda přijde nazmar. Začínají jednání o sjednocení všech povstaleckých skupin a jejich vůdcové očekávají, že brzo budou schopni vyvolat celonárodní povstání a převzít moc ve státě (Aguilera Peralta 1998, 80).

⁴⁴ Mezi nimi i otec budoucí laureátky Nobelovy ceny za mír Rigoberty Menchú (člen CUC).

⁴⁵ Číslo 6-8 tisíc uvádí většina zahraniční literatury (např. Jonas 1991). Armádní zdroje hovoří o 10-12 tisících (Gramajo Morales 1995, 154-155), guatemalská levice udává počet 9-11 tisíc bojovníků (Gutiérrez 1997, 74). Na počtu sympatizantů se všichni shodují. V roce 1981 gerily provedli 932 ozbrojených akcí, což bylo čtyřikrát tolik jako v roce 1979, jenom nárůst mezi lety 1979 a 1980 byl téměř 350% (Figueroa Ibarra 1994, 51-52).

Mladí důstojníci v armádě jsou nespokojeni. Gerily jsou aktivní, vláda/stará garda důstojníků se podle nich stará především osobní zisk (Lucas García získal 78 tisíc akrů půdy ve FTN atd.). V říjnu 1981 sice prezidentův bratr, generál Benedicto Lucas García, provede úspěšnou ofenzívu proti logistickému zázemí geril v hlavním městě⁴⁶ a fakticky je zlikviduje, ale mimo Guatemala City mají povstalci navrch. Když ve volbách 1982 zvítězí generál Aníbal Guevara, další aranista, rozhodnou se jednat a 8. března dojde k puči. Vzhledem k tomu, že sice už bylo po volbách, ale ještě nedošlo k inauguraci nového prezidenta, vystoupili pučisté formálně proti Lucasovi. Ten ani moc neprotestoval (koneckonců jeho funkční období bylo téměř u konce) a v klidu během chvílky opustil prezidentský palác.⁴⁷ Do čela státu se dostává generál José Efraín Ríos Montt.

Vláda z vůle boží a poslední generál

Generál vyhovoval i Spojeným státům. Reaganova administrativa považovala po událostech v Nikaraguy 1979 a El Salvadoru 1980 celý region za oblast "strategického zájmu" a snažila se obnovit přímou vojenskou pomoc guatemalské armádě. S Garcíou v čele státu to bylo obtížné, zvláště po událostech 1978 a 1980, Montt byl ale prezentován jako "nový vůdce, který zlepšil situaci v oblasti lidských práv a otevřel cestu pro efektivnější protipovstalecký boj" (tajemník ministerstva zahraničí USA Thomas Enders cit. in Jonas 1991, 148).⁴⁸

⁴⁶ V letech 1978 až 1981 byl meziroční nárůst počtu násilných akcí ze strany režimu vždy více jak 50%. Počet obětí za období 1979-1981 byl 800x větší než v roce 1978 (Figueroa Ibarra 1994, 51).

⁴⁷ Říká se, že už měl několik dnů sbalené kufry (Gramajo Morales, 1995, 161).

⁴⁸ Prezident Reagan se s Monttem osobně sešel v prosinci 1982 během své návštěvy Hondurasu. Po setkání prohlásil, že generál je "mužem velké osobní integrity" a je "naprosto oddán demokracii" a že zprávy o porušování lidských práv v Guatemale jsou 'kravina'. To vše několik dní poté, co OSN obrovskou většinou přijalo rezoluci vyjadřující znepokojení nad situací v zemi, co se týká jejich dodržování. Už v létě téhož roku americké ministerstvo zahraničí zpochybnilo informace Amnesty International a jiných organizací zabývajících se monitorováním lidských práv; prohlásilo, že jsou "součástí celosvětové komunistické konspirace" (např. Wilkinson 2002, 329). Nepřímá a posléze i přímá vojenská pomoc Guatemale byla znovu obnovena v srpnu 1982, resp. v lednu 1983, a to v řádu desítek milionů dolarů (Sanford 2003, 165).

Guatemalská armáda, či alespoň její část, už od konce 70. let věděla, že čistě vojenské 'konfrontace' není ideální. V rámci vojenské akademie vznikl na jaře 1980 dokument "Strategické zhodnocení", který analyzoval celkovou situaci v zemi a vypracoval doporučení pro její zlepšení v následujících třech letech. Bez ohledu na dikci dokumentu, která armádu chápe jako řešitele problémů, které zavinili jiní, a objekt nepodložené kritiky, se ve Zhodnocení mj. konstatovalo, že přítomnost členů armády ve vládních funkcích není dobrá z hlediska obrazu země pro zahraničí, že neexistuje guatemalská národní jednota, ale společnost rozdělená na indígenas a ladinos, a že hospodářské rozvojové plány předchozích vlád víceméně selhaly (dokument cit. in Gramajo Morales 1995, 464-473). I když v krátkodobém horizontu doporučuje zachovat stávající politický systém, tj. přímý vojenský režim, protože tento je lepší pro okamžité řešení akutních problémů, v horizontu středně- a dlouhodobém navrhuje civilní vládu a politickou soutěž.

Montt nechal tuto studii aktualizovat a na tomto základě vznikla nová 'národní strategie', tzv. Teze pro národní stabilitu. Jejich stručná verze s názvem Čtrnáct základních bodů vlády hovoří o "absolutním respektu k lidským právům", obnovení "národní hrdosti", reorganizaci veřejné správy s cílem "sloužit lidu", zlepšit fungování byrokracie a "zabránit administrativní anarchii". Chce "zlepšit životní úroveň obyvatelstva skrze odstranění existujících protikladů", eliminovat korupci a především "obnovit ústavnost" a "svobodnou demokratickou hru" (cit. Ibid., 179-181.)⁴⁹ Národní stabilita je ale primárně podmíněna obnovením bezpečnosti, tzn. ukončením bojů, což v armádním slovníku znamená porážku protivníka. S cílem 'nastolit sociální mír' a vybaven znalostí nejnovějších protipovstaleckých vojenských technik

⁴⁹ 'Body' byly především PR materiálem. V květnu 1982 byla vyhlášena nová amnestie a garantováno zaměstnání ve státních službách pro rodinné příslušníky vojáků padlých v boji s povstalci. V červnu následoval zákaz jakékoliv politické činnosti, v červenci pak částečná mobilizace, která kromě doplnění stavu 'normálních' vojáků znamenala i povinnost "sloužit obyvatelstvu" pro civilní odborníky všeho druhu (lékaře, inženýry apod.) v oblastech určených armádou (Ibid., 194-195). S odůvodněním nutnosti rychle reagovat na porušování pořádku a ohrožování bezpečnosti vznikly soudy s tzv. Zvláštní působností, které byly prakticky legalizací eskader smrti. V říjnu byla ustavena Rada státu, prezidentův poradní orgán. Formálně byl reprezentativní – jeho 34 členů se mělo skládat se zástupců politických stran, ekonomických kruhů i Mayů. Jejím úkolem mělo být zejména navrhnout pravidla pro práci Nejvyššího volebního tribunálu, nezávislé instituce, která měla následně zorganizovat volby.

(studoval na Interamerican Defense College ve Washingtonu, obor 'zvláštní válečnictví') plánoval rychlé a definitivní vítězství. Vyhlásil výjimečný stav a pod heslem 'vysušit rybník, v němž plavou povstalecké ryby', čili zlikvidovat podporu pro gerily, se pustil do boje. Mohl se soustředit na venkov, protože o zázemí povstalců ve městě se už rok předtím postaral Benedicto García. Montt se rozhodl pro taktiku spálené země. Celé vesnice byly vymazány z mapy, jejich obyvatelé včetně malých dětí zabiti (v naprosté většině velmi brutálně). Odnositelné věci byly rozkradeny, neodnositelné -půda, domy-spáleny.

Gerily sílu armádní ofenzívy podcenily a nebyly schopny se jí postavit. Rozhodli se zachránit svoje aktivní členy a stáhly se, především do džungle Peténu. Obyvatele nechaly jejich osudu, tj. napospas armádě. 150 tisíc vesničanů to nepřežilo, stejně tolik uteklo do Mexika. Z více než miliónu se stali vnitřní uprchlíci, během 626 masakrů bylo totálně zlikvidováno 440 vesnic (CEH 1999).⁵⁰ V oblastech předpokládané největší spolupráce obyvatel s gerilami, v tzv. trojúhelníku Ixil, tato metoda ještě pokračovala dlouhodobým pronásledováním těch, co přežili a utekli do hor (měsíce a roky s cílem zabránit jejich usazení a/nebo vypěstování kukuřice). Přitom armáda hory plošně bombardovala a páčila lesy a veškerou vegetaci tak, aby povstalci či sympatizanti neměli žádnou možnost úniku nebo úkrytu. Kromě lidských a materiálních škod tak kampaň znamenala i ekologickou katastrofu.

Po čistě vojenské fázi kampaně následovala fáze upevňování a stabilizace moci. Aby armáda měla obyvatelstvo pod stálým dohledem, začala organizovat hlídky občanské sebeobrany a budovat modelové vesnice.⁵¹

Hlídky občanské sebeobrany PAC (Patrullas de Auto-Defensa Civil) byly podle oficiální propagandy dobrovolné jednotky naprosto nezávislé na

⁵⁰ CEH: Komise pro historické objasnění (Comisión para Esclarecimiento Histórico), guatemalská 'komise pravdy' (viz níže).

⁵¹ Tato fáze měla název "Fazole a zbraně", později "Přístřeší, práce, tortily". Pro systematickou analýzu militarizace každodenního života v zemi viz Sanford, 2003.

armádě a vznikající spontánně jako výraz nechuti obyvatelstva podporovat povstalce, resp. jako vyjádření jasně protipovstaleckého postoje. Ve skutečnosti byly povinné, každý muž mezi 15 a 60 lety musel sloužit 24 hodin každých osm dní, a neúčast se trestala (pokutou, vězením, fyzickým trestem, případně přímo prohlášením za podvratníka či sympatizanta geril a smrtí). Armáda těchto oddílů používala ke hledání povstalců/sympatizantů, jako lidských štítů při pronásledování geril apod. Pod pohrůžkou smrti nebo vyvraždění rodinných příslušníků byli členové často nuceni zabíjet obyvatele okolních vesnic, armáda se tak snažila poštvat proti sobě příslušníky rozdílných etnik, resp. obyvatele jednotlivých vesnic v oblasti. PAC měly 900 000 členů, ve své době to znamenalo čtvrtinu dospělé populace, resp. každého druhého dospělého muže (např. Jonas 1991, Sanford 2003 aj.).

Modelové vesnice byly budovány na zelené louce, případně na místech dříve vypálených usedlostí. Život v nich probíhal pod přímou kontrolou armády a prakticky byl kombinací vězení a pracovního tábora. Bez povolení nikdo nesměl nikam, každý den se konala povinná ideová školení, a kdo nepracoval, nedostal jídlo. Obyvatelé sem byli buď násilně přesídlováni odjinud, nebo sem byli umísťováni uprchlíci z hor, kteří využili amnestie a raději se vzdali armádě, protože podmínky života na útěku byly děsivé (Sanford 2003). Tyto vesnice znamenaly dilema pro humanitární organizace, stejně tak i jim organizačně podobná "reedukační centra", která byla jejich ideologicky intenzivnějším předstupněm. Jejich výstavba se "do posledního hřebíku" realizovala z dodávek AID a veškeré jídlo pocházelo z AID nebo ze Světového potravinového programu OSN, v roce 1984 se tak půl miliónu Mayů 'účastnilo' nucených prací výměnou za jídlo z OSN (Ibid., 169-174).

Ríos Montt neprezidentoval dlouho. K moci se dostal pučem jako vůdce nespokojených mladých důstojníků, a to se nelíbilo tradiční vojenské hierarchii. Během jeho vlády se naplno rozjela kampaň spálené země a její brutalita začala vadit oligarchii – na mezinárodní scéně byla Guatemala považována za jednoho z nejhorších porušovatelů lidských práv na západní

polokouli a přístup k zahraničním penězům tak byl poněkud komplikovaný. Generál navíc jednal velice autoritativně, byl totiž přesvědčený o tom, že on je povolán vyřešit problémy země, a to doslova – byl (a je) fanatickým fundamentalistickým katolíkem se silnými mesiášskými sklony. To se nelíbilo nikomu. Jeho protestantství vadilo katolické církvi, vyzdvihování role armády tradičním velkovlastníkům. Intenzita jeho nadšení a vlastní iniciativa šla mnohdy proti celkové armádní strategii,⁵² a dosazování členů vlastní církve do vysokých státních funkcí taky nebylo z hlediska zachování podpory svých vojenských kolegů neoptimálnější. 8.srpna 1983 proto došlo k dalšímu puči, a do čela státu se dostal člen tradiční armády, generál Oscar Humberto Mejía Víctores.

Když se ujímal úřadu, prohlásil, že jeho "vláda bude provizorní, krátká" a jejím hlavním úkolem je "uspořádat volby a vrátit zodpovědnost za vládnutí civilistům" (Gramajo Morales 1995, 228). Politický program s názvem Nové národní a instituční setkání (Reencuentro Nacional e Institucional) znamenal zrušení výjimečného stavu a obnovení politické činnosti, ustavení Nejvyššího volebního tribunálu, demilitarizaci nejvyšších vrstev administrativy, novou ústavu a volby.

Tribunál byl nově na vládě nezávislým orgánem, předchozí sčítací komise se zodpovídaly prezidentovi. Zorganizoval volby do Ústavodárného shromáždění, ty se konaly v červenci 1984, volit mohli všichni dospělí a armáda poprvé nedala dopředu najevo své preference (Ibid., 233). Volby byly hodnoceny jako technicky korektní a bez přímé armádní intervence (Jonas 1991, 155), konaly se ale v době pokračující vojenské ofenzívy a od počátku bylo jasné, že ať bude výsledek jakýkoliv, nebude pro armádu nepřijatelný. Do politického procesu byli připuštěni pouze aktéři napravo od středu – kromě tradičních MLN, CAN, PID, PR a DCG i nová neoliberální Unie národního středu UCN (Union de Centro Nacional). Výjimkou byla sociálně demokratická PSD (Partido Socialista Democrático), která sice podle nazvu

⁵² Kromě vytvoření speciálních soudů a liknavosti ohledně ustavení volebního tribunálu (viz Pozn. 44) nechal v předvečer návštěvy papeže v zemi popravít několik osob, za jejichž život se Jan Pavel II osobně přimlouval apod.

mezi pravicové strany nepatřila, ale nepožadovala žádné reformy, zřekla se spolupráce s levicí a hlavně byla malinká (Ibid.). Platný hlas odevzdalo 43% oprávněných voličů, zvítězili křesťanští demokraté, kteří získali přes 21% hlasů a 20 z 88 křesel ve Shromáždění.

Ústava byla vyhlášena 31. května 1985.⁵³ Na první pohled byla standardně demokratická - všichni občané jsou si podle ní rovni, mají svobodu pohybu, mohou se sdružovat, vyjadřovat, vyznávat jakékoliv náboženství atd. Formálně podřídila armádu civilnímu velení, zachovala ale některé instituce protipovstaleckého státu, zejména PAC, i když je přejmenovala na Dobrovolné výbory civilní obrany (CVDC, Comité Voluntario de Defensa Civil). Zpětně uznala vlády a jejich dekrety od března 1982 a stanovila datum pro prezidentské a parlamentní volby na 3. listopadu 1985.⁵⁴

Do prezidentských a parlamentních voleb v listopadu 1985 šly, stejně jako v předchozím roce, pouze povolené politické strany. Tentokrát jich bylo osm, ale všechny nové oproti roku 1984 byly z konzervativní části politického spektra.⁵⁵ Opět byly technicky korektní, opět zvítězila křesťanská demokracie. Získala těsnou většinu v Kongresu a prezidentem se stal její kandidát Vinicio Cerezo.

⁵³ Ke stejnému dni, tj. k 31. květnu 1985, byla dokončena i demilitarizace nejvyššího státního aparátu – kromě Victorese a prezidenta centrální banky nebyl ve vládě žádný voják (Gramajo Morales 1995, 232).

⁵⁴ Guatemalská ústava podrobněji viz Příloha V.

⁵⁵ MLN, CAN, PID a nově Strana antikomunistického sjednocení PUA (Partido de Unificación Anticomunista), Nové hnutí harmonie MEC (Movimiento Emergente de Concordia) a Fronta národní jednoty FUN (Frente de Unidad Nacional). Vítězná DCG získala 34% hlasů, druhá v pořadí UCN 17,8% (Figueroa Ibarra 1994, 54).

Charakter odstraňovaného režimu

Už samotný termín 'povaha odstraňovaného režimu' je v případě guatemalského přechodu poněkud komplikovaný. Je totiž otázka, jaký režim se vlastně odstraňoval - tradiční armáda, která přestala být považována (rovněž armádou) za efektivní? Montt, který měl na rukou nejvíce krve? Vojenský režim jako takový? Nebo celkový systém dominantní vládnoucí třídy? Do určité míry všechny výše uvedené.

Montt v čele státu rozhodně znamenal kvalitativní změnu, byť se jednalo o nahrazení jednoho generála jiným generálem. Vláda Lucase Garcíi byla poslední v řadě guatemalských 'tradičních' vojenských režimů, které se snažily administrovat každodenní státní záležitosti tak, aby byla spokojena oligarchie, a zároveň nepřišli zkrátka členové armády, především její nejvyšší představitelé. Montt ztělesňoval nový pohled na 'správnou' roli armády ve státě a společnosti. Zájmy oligarchie neměly být napříště bezpodmínečně prioritní. Novou modlou se stal rozvoj, efektivnost, modernizace, a to všeho⁵⁶ - od hospodářství přes národní uvědomění a pozici země na mezinárodní scéně až po profesionální úroveň armády. Přesněji řečeno nešlo ani tak o rozvoj jakožto proces jako spíše o rozvinutost jakožto označení stavu, resp. o odmítnutí označení 'nerozvinutý' nebo 'rozvojový'. Armáda samozřejmě měla být tím, kdo tuto rozvinutost zajistil, a z toho jí mělo plynout speciální postavení. Generál tuto logiku ještě rozšířil do individuální roviny - on byl hlavním představitelem takovéto armády a proto mělo speciální postavení a uznání všech náležet i jemu osobně. Tento faktor a horlivost, s jakou se snažil dosahovat cílů, znamenala odstranění i jeho režimu. Mejía Víctores je pak technokrat, který bez osobních ambicí a pompéznosti úspěšně implementoval to, co měla armáda naplánované - vyvázání se z duální role

⁵⁶ Modernizace jako celek v klasickém Lernerově vymezení, jak jej uvádí Huntington (1968, 32 ff.), v guatemalské verzi obsahovala i ladinizaci, resp. pošpanělštění Mayů. O sekularizaci jako takovou se neusilovalo, místní variantou byla státní/armádní podpora evangelickým církvím, které jednak odebíraly členy a tak oslabovaly 'nepřátelskou' katolickou církev, jednak svým důrazem na privátní sféru depolitizovaly relativně značnou část populace - protestantů, v drtivé většině evangelíků je v Guatemale cca 35%.

bojovníka proti revoluci a zároveň budovatele státu a společnosti. Tato tzv. "dekentaurizace" armády⁵⁷ neměla znamenat snížení významu instituce, spíše uvolnění jejího manévrovacího prostoru pro další hájení vlastních zájmů. To bylo ohroženo, protože snaha o vojenskou a politickou porážku geril paralelně se snahou o posílení a konsolidaci státu nenesla kýžené výsledky. Konečná eliminace povstalců, obnovení kredibility státu navenek jak v politickém, tak ekonomickém ohledu, a optimálně i zvýšení životní úrovně/snížení chudoby byly jen konkrétní a vzájemně propojené dílčí metody, od kterých si armáda slibovala vylepšení vlastního postavení. Zásluhy za zničení komunistické hrozby, formální legitimita nevojenské vlády vzešlé ze svým způsobem svobodných voleb (které iniciovala, umožnila a uspořádala armáda), stejně jako zbavení se zodpovědnosti za ne zrovna růžovou ekonomickou situaci, to vše mělo bohatě vynahradit ztrátu nejvyšších politických křesel.

Armádě šlo právě jenom o výše uvedené, samozřejmě neměla v úmyslu nějak oslabovat svoji pozici ve společnosti. Co se týká odstranění existujícího sociálního/třídního dělení, nešlo jí primárně o zmenšení rozdílů mezi chudými a bohatými. Její plány v tomto směru byly podřízeny jejímu základnímu cíli, a tím bylo zvýšení prestiže armády. Pokud k tomu mohla napomocť i modifikace sociálního uspořádání, pak proti ní nic nenamítali. Společnost jako celek byla pretoriánská (Huntington 1968), i když politizace Mayů, tzn. většiny populace, byla důsledkem intenzity teroru spíše než reakcí na neexistenci institucí pro zvládání konfliktů.

Až do zahájení intenzivní protipovstalecké kampaně za Lucase Garcíi žila většina obyvatelstva v chudobě a s vědomím, že politický či občanský aktivismus může být život ohrožující záležitostí. Pokud se však někdo rozhodl pro pasivitu, nemusela se ho 'konfrontace' přímo dotýkat. Na venkově byla situace o něco komplikovanější, protože tam panovala nejistota ohledně vlastnictví půdy. Tradiční mayský způsob života byl, i ve své postkoloniální

⁵⁷ O guatemalské armádě jako o kentaurovi mluví Figueroa Ibarra 1991, zejm. 121-275.

plantážnické podobě, čím dál více narušován. Diverzifikace hospodářství s sebou přinesla potřebu dělníků, ale protože ekonomika byla stále převážně zemědělská, šlo hlavně o dělníky sezónní. Tato násilná semiproletarizace (Jonas 1991) znamenala vytvoření velké skupiny migrujících vesničanů, kteří byli vytrženi ze svých komunit a do značné míry přijali ladino způsoby, tj. přestali nosit tradiční oděv a komunikovat výhradně v některém z mayských jazyků. Zábory další a další půdy a využívání čím dál většího procenta rozlohy plantáží zmenšily průměrnou velikost 'soukromých' políček na méně než hektar a většina rodin se dostala do situace, kdy je tento pozemek nedokázal uživit - v roce 1979 do této kategorie spadalo 2.6 miliónu lidí (Figueroa Ibarra 1989, 110), tj. 38% tehdejší populace.⁵⁸ Jedním z důsledků této situace byl dramatický nárůst počtu lidí odcházejících hledat práci do Guatemala City, kde skončili jako nezaměstnaní ve slumech na okrajích města. Situace na venkově se zhoršila po reorganizaci armády v roce 1979.⁵⁹ Vybudování stálých posádek v téměř každé větší vesnici znamenalo zintenzívnění 'státního' dozoru a kromě politických i další ekonomické riziko - pokud ještě bylo s čím cestovat na trh v okolních vesnicích, byla velká pravděpodobnost, že armáda bude vybírat poplatek/okrádat na cestě zpátky. Vesničané zároveň museli zajistit jídlo i pro povstalce. Ačkoliv gerila ve většině případů za potraviny platila, během času byl prodej čím dál víc vynucený. Někdy je situace vesničanů popisována jako balancování mezi dvěma mlýnskými kameny: žít museli jak armádu tak povstalce a ať už to dělali nebo ne, vždy byli buď vojáci nebo gerily nespokojeni (a dali to najevo - Stoll 1993). Každopádně tlak se strany armády

⁵⁸ Semiproletarizace byla výsledkem "zburžoaznění" tradiční pozemkové oligarchie, intenzifikace zemědělství znamenala v Guatemale kromě využívání lepších technologií i kultivaci větší části plochy plantáže, v průměru 66% v roce 1979 oproti 47% v roce 1950 (Ibid., 106-107). Tato hodnota se od poloviny 80.let u většiny menších a středních farem blíží 100% (Wilkinson 2002, 333). Ani ne hektarová rodinná "minifundie" živila průměrně 5.5 lidí. V roce 1980 nevladnulo půdu 32% dospělých ekonomicky aktivních v zemědělství, v roce 1964 to bylo 'jen' 27% (Figueroa Ibarra 1989, 111). Počet obyvatelstva v této době narostl o 68% (INE 2006).

⁵⁹ Před reorganizací měla armáda jednu stálou posádku v každé z devíti vojenských oblastí, do kterých měla zemi rozčleněnou. Reorganizace přinesla decentralizaci, oblastí s hlavní posádkou bylo nyní dvacet dva, kromě nich byly menší jednotky v každé municipalitě, v některých i více než jednu. Tyto posádky pak budovaly trvalá 'detašovaná pracoviště' v každé větší vesnici (Sanford 2003, 121).

byl mnohem větší, stejně tak dopady její nespokojenosti - 93% násilností během konfliktu připadá na vrub vojákům (a Mayové byli oběťmi v 83% případů - CEH 1999).

Po zahájení kampaně spálené země a zorganizování PAC se násilí, přestože velmi rozšířené tak stále ještě selektivní, změnilo na plošný teror. I když 'konečná' ofenzíva začala ještě za Benedicta Lucase a její první, městská fáze byla myšlena a provedena jako totální vzhledem k základním geril, nebyla plošná vzhledem k obyvatelům města jako takovým. Monttova venkovská fáze už si nevybírala. Armádní jednotky sice byly decentralizované, ale místní velitelé ani vojáci neměli nutně vztah k lokálnímu prostředí, což spolu s relativní homogenností venkovské populace (dominantně mayské) 'plošnosti' násilí napomáhalo. Z praktického hlediska je koneckonců jednodušší vyvraždit celou vesnici, než pracně zjišťovat, kdo opravdu koho podporuje a jak moc. Dědictví rasistického myšlení takové uvažování samozřejmě ulehčilo.⁶⁰ Režim byl brutálně represivní, autoritářský až totalitární. Jakékoliv protivládání názory a postoje se trestaly, a to i mezi ladinos, případně criollos, i když v tomto segmentu společnosti trestu obvykle předcházelo varování, po kterém existovala možnost odchodu do exilu, tj. záchrany života. Toto 'privilegium' náleželo ale hlavně sociálně vysoce postaveným jedincům, nikoliv vesničanům. Ti utíkali preventivně poté, co už byl zabit někdo z rodiny.

Za Victorese se plošné násilí uklidnilo, ale úplně nepřestalo, a beztrestnost a faktická vláda armády pokračovala. Politická aktivita, za Montta zakázaná (od 10. července 1982 do konce jeho vlády byl vyhlášen výjimečný stav a pozastavena platnost ústavy), byla znovu povolena, byť v limitované podobě popsané výše.⁶¹ Opozice neexistovala, alespoň ne

⁶⁰ Dovolují si ale nesoúhlasit s názorem rozšířeným především v americké literatuře (Jonas, Sanford), že se jednalo o plánovanou genocidu. Mayové byli podle mého názoru hlavním terčem proto, protože byli skupinou, o níž se 'rozhodlo', že podporuje gerily, nikoliv proto, že byli Mayové, resp. nebyli ladinos. Vzhledem k rozsahu a intenzitě kampaně a její koncentraci na predominantně mayský venkov pak výsledky mají charakter genocidy, ale nemyslím si, že kampaň byla plánovaná jako genocidní (např. CEH 1999 používá termín "genocidní akty").

⁶¹ Monttova Rada státu vytvořila návrh nového zákona o politických stranách, který měl za cíl usnadnit vznik nových, nejlépe ve velkém množství, a tak oslabit strany tradiční a předejít možné

v organizované podobě.⁶² Naprostá většina těch, kteří se kdy rozhodli veřejně zastávat postoje, které armádě nevyhovovaly, buď stihla odejít ze země nebo byla eliminována. Ještě během voleb 1984/1985 zůstávala většina 'disidentů' v exilu, a to včetně představitelů povolené sociální demokracie (Jonas 1991).

Protipovstalecký boj měl vliv i na sociální a kulturní uspořádání společnosti. Mezi uprchlíky docházelo spontánně, v modelových vesnicích pak plánovaně, k promíchávání mayských subetnik/jazykových skupin. Migrace do Guatemala City znamenala minimálně vnějšíkovou ladinizaci (příslušnost k ne-ladinos byla určována mj. i podle nošení či nenošení tradičního oděvu). Toto spolu s cíleným zabíjením lídrů komunit vedlo k rozvrácení tradiční sociální struktury - součástí mayské kultury je kromě pěstování kukuřice i bydlení po generace ve stejné lokalitě; fyzický kontakt s místem, kde žili a zemřeli předkové (konkrétní předkové konkrétní rodiny a komunity) má velký kulturní a náboženský význam. Jejich životní úroveň prudce klesla. Dříve sice taky žili víceméně substistenčně, to je jedním z rysů jejich filosofie, ale to byla taková 'pohodová' subsistence, kdy měli vše, co považovali za důležité ke spokojenému životu.⁶³ Teď mnozí z nich bojovali o holé přežití a naprostá většina z nich na tom byla podstatně hůře - muži sloužící v PAC chyběli při práci na poli, masové zabíjení znamenalo desítky tisíc rodin bez živitele apod.

nové silné opozici: pro založení strany bylo potřeba 1000 podpisů ze 40 municipalit a 4 departmentů (později zpřísněno na 3000, 50 a 5). I když vznik nových stran nebyl až tak masový, v téměř všech tradičních stranách -MLN, DCG,PR- došlo k rozkolu a štěpení (Figueroa Ibarra 1989, 178-179). Ústavní systém po roce 1985 už znovu vyžaduje pro registraci strany 50 tisíc podpisů, ale nějaký konsolidační či antifragmentační efekt nemá, protože umožňuje vznik ad hoc volebních seskupení pro jiné než parlamentní a prezidentské volby už od stovky stoupenců - viz Poznámka Ústava.

⁶² Zajímavý pohled prezentuje (Figueroa Ibarra 1996): bez ohledu na to, že nikdy nebyla povolena participace levice, volby po roce 1954 vždy znamenaly střídání režimu – kandidáti režimu stávajícího byli pravidelně poráženi. Problém nastal, když takové ‚měnicí‘ volby v roce 1970 předaly vládu konzervativcům, kteří následně politický prostor uzavřeli. Autor tvrdí, že následné volby 1974-1978 byli tak zmanipulované, že vítězili kandidáti režimu; výše popsaná volební dynamika volbami 1970 skončila. Podle mého názoru ale manipulace voleb za účelem vítězství vládního tábora znamená, že tendence systému/společnosti měnit režim byla zachována bez ohledu na narůstající represí, pouze to už režim nebyl ochoten tolerovat (zmanipulované bylo vždy až sčítání lístků). K manipulaci výsledků spíše než k úplnému uzavření politického prostoru byl režim donucen potřebou zachovat alespoň zdání legitimacy 'demokracie' a legitimacy,

⁶³ Popis 'ideálního' života např. v Menchú 1998.

Mezi obecná označení guatemalských režimů, které se objevují v literatuře, patří "protipovstalecké monstrum s politickou kulturou teroru", "reakční třídní diktatura", "posádkový stát", "vojenská kontrarevoluční diktatura", "režim otevřeného státního terorismu", "diktatura dominantní třídy" aj. (přehled in Figueroa Ibarra 1989, 13-29). Podle jednotlivých autorů a jejich zaměření se pak liší i vymezení etap režimu. Panuje víceméně všeobecná shoda, že nástup Montta je výrazem změněné armádní strategie, a většina autorů datuje počátek současné guatemalské demokratizace do roku 1982, resp. do let 1982/1983. Z hlediska dynamiky konfliktu a intenzity násilí je klasické dělení Toress-Rivase na 'vlny teroru', kdy první odpovídá armádní kampani 1966-1968, druhá vládě Lucase Garcíi do zahájení totální městské ofenzívy, tj. 1978-1981, a třetí plošnému teroru Benedicta Garcíi a především Montta, tzn. 1981-1983. Někdy je období 1978-1983 chápáno jako jedno, v němž násilí státu dosahovalo maximum, a proměněná motivace armády nehraje vzhledem k počtu obětí roli (Figueroa Ibarra 1994 - Monttův režim je sice nově reformní, ale pořád ještě primárně kontrarevoluční, s.179). Víctoresova vláda 1983-1985 je, v závislosti na hodnocení Montta (a Cereza), počátkem, pokračováním nebo vyvrcholením nové politiky armády. Literatura zdůrazňující ekonomické vlivy/ekonomickou strukturu společnosti pak obvykle kromě období 1944-1954 žádné členění nemá.

4. Předání moci 1986

První civilní vláda

Cerezo se ujímal svého úřadu v době změn. I když studená válka stále ještě pokračovala, v čele Sovětského svazu stál Michail Gorbačov a politická atmosféra 'na Západě' se začínala pomalu měnit. V ekonomické oblasti byl populární neoliberalismus, který kromě volebních bodů pro Ronalda Reagana a Margaret Thatcherovou znamenal i vlnu mezinárodních doporučení přísné úspornosti (austerit policy) pro vlády snažící se zlepšovat státní ekonomiky. Hospodářství bylo palčivým problémem i v Guatemale.

Ekonomická situace

V 70. letech začaly být vidět první efekty diverzifikace. Ekonomika už nebyla monoexportní, hospodářsky významných bylo nyní šest produktů (kromě kávy ještě bavlna, cukrová třtina, hovězí, banány a kardamon). Pořád ale byla převážně zemědělská, agroexport představoval 84% objemu vývozu (Jonas 1991, 155). Průmysl, nastartovaný v 60. letech, stagnoval paralelně se stagnací společného trhu. Jeho rozpad v roce 1979 znamenal snížení odbytu a uzavření mnoha podniků, tzn. zvýšení nezaměstnanosti v hlavním městě. První ropná krize ve stejném roce sice znamenala i pro Guatemalu zvýšení cen pohonných hmot a ostatních ropných produktů, v makroekonomickém měřítku to ale bylo vyváženo příznivými cenami guatemalských vývozních produktů na světových trzích. Na mikroúrovni ale k žádnému vybalancování nedošlo, inflace zvedla ceny prakticky veškerého zboží včetně toho nejzákladnějšího - chleba, mléka a autobusového jízdného atd. Mzdy ale nerostly, propadala se kupní síla a životní úroveň naprosté většiny obyvatelstva klesala. Mezinárodní pomoc byla vzhledem k porušování lidských práv omezená, politická nestabilita v regionu i uvnitř země

znamenal odliv kapitálu - nejenom snížení nových investic, ale odchod mnoha stávajících investorů (a s nimi cca 1.5 miliardy dolarů - Jonas 1991, 147). Nedostatek deviz se začal dotýkat i armády, nebyly zdroje na opravy techniky apod. Už Montt se snažil vylepšit státní příjmy zavedením daně z přidané hodnoty, ale po protestech oligarchie ale od tohoto plánu upustil. Víctores musel řešit vše výše uvedené a k tomu ještě dopady ofenzívy, která kromě finanční náročnosti znamenala i více jak milión vnitřních uprchlíků (o které se snížil počet ekonomicky použitelné populace). V roce 1984 se země poprvé dostala do červených čísel, po padesáti pěti letech parity byl devalvován quetzal.

Cerezo zdědil ekonomiku v krizi. Jeho výhodou byl obnovený přístup k zahraničním fondům, ale k žádnému zlepšení nedošlo. Hned v roce 1986 rozjel Program ekonomické a sociální rekonstrukce PRES, v němž se snažil pomoci státním příjmům zvýšením některých administrativních poplatků a mírným zvýšením daně z vývozu. Zvedl státem regulované ceny vody a elektřiny a úplně uvolnil mnohé další, tak plnil podmínky MMF pro poskytování dalších půjček. S inflací bojoval zmrazením mezd a monetární nestabilitě se snažil předejít stanovením pevného kurzu pro oficiální zahraniční obchod ve výši 2.5Q za dolar. Sucho v Brazílii v tomto roce znamenalo zvýšení cen kávy a z toho plynoucích příjmů rozpočtu, bylo ale pouze jednorázovým vylepšením státních financí. V polovině roku 1987 vláda vyhlásila Program národní reorganizace PREN, který měl cestou investic do venkova splatit 'sociální dluh'. PREN byl doplněný Programem fiskální reorganizace PREF, což byl další pokus o změnu stávající daňové struktury. Oligarchie reagovala jako vždy předtím v podobné situaci, odmítnutím a kritikou vlády - keynesiánsky laděné Programy byly prezentovány jako zavádění komunismu. Název celkové hospodářské strategie, Guatemala 2000, pak vedl k podezření, že křesťanská demokracie hodlá uzurpovat moc a vládnout minimálně dalších čtrnáct let. Civilní konzervativci se sdružují do Hnutí solidární akce MAS (Movimiento de Accion Solidaria) a snaží se Cerezovu vládu odstranit (viz níže). Když se vládě nepodařilo prosadit nějaké

zásadnější změny, vyhlásila v roce 1989 Program 500 dní, který plánoval množství drobných zlepšení infrastruktury, opět převážně venkovské. Nedostatek prostředků však dopadl i na tento program, narůstající předvolební napětí pak vedlo k jeho neschválení pro rok 1990.⁶⁴

Obyvatelstvo, na které nejvíc dopadly efekty stabilizační neoliberalní politiky, protestovalo proti katastrofální životní úrovni⁶⁵ a došlo k oživení odborového hnutí v podobě UASP (v této době je odborově organizováno 5% ekonomicky aktivní populace - Jonas 1991, 148). V březnu 1988 byly mezi UASP a vládou podepsány dohody o zlepšení pracovních podmínek, zvýšení minimální mzdy atd., vláda ale nic z toho nesplnila a protesty a stávky proti chudobě pokračovaly. I když se za Cereza Guatemala vyhnula hyperinflaci a podařilo se udržet relativně stabilní měnu, celková ekonomická situace byla velmi špatná. Ke konci první civilní vlády nebyly peníze ani na základní fungování státu, natož na investice do venkova a splácení sociálního dluhu. Když opouštěl prezidentský úřad, země byla prakticky v bankrotu, 72% obyvatel země žilo v extrémní chudobě, o 7% víc, než když do něj nastupoval.⁶⁶

Politická situace

Když se ujímal úřadu, Cerezo prohlásil, že má méně než 30% moci (Arévalo de León 1998). Volební účast sice nebyla nijak masová, ale v prosincovém druhém kole zvítězil přesvědčivě se ziskem více než 68%

⁶⁴ Informace o ekonomických programech vlády z Gramajo Morales 1995 a Informe 1987.

⁶⁵ Stávky byly masivní, v roce 1987 např. několik týdnů nepracovalo přes 200 tisíc státních zaměstnanců a stát se ocitl na pokraji administrativního chaosu (Figuroa Ibarra 1994, 55). Nestávkovali ale jenom zaměstnanci, i oligarchie používala odstávky práce jak jednu z nátlakových metod.

⁶⁶ Ekonomická situace 1970 - 1990 se zhoršovala, kupní síla v roce 1989 byla 22% te z roku 1972, pod hranici chudoby žilo v roce 1987 87% obyvatel (79% in 1980), pod hranici extrémní chudoby v roce 1990 pak 72% obyvatel (52% v 1980, 67% 1987 - Jonas 1991, 178 ff podle dat CEPAL). 70% půdy bylo ve vlastnictví 2% elity (Crow 1992, 755), tento ukazatel měl rovněž nepříznivý vývoj - v 60. letech to bylo 67% (Valji 2004).

hlasů.⁶⁷ Musel vládnout podle armádou schválené ústavy a předem bylo jasné, že nebude podnikat žádné kroky, které by šly proti armádní autonomii.⁶⁸ To bylo dané kromě ústavních garancí i okolnostmi, za jakých se dostal k moci - armáda nepovolila účast stran či kandidátů, kteří předem nesouhlasili s danými pravidly, a po Cerezově zvolení se ještě pojistila vyhlášením amnestie na veškeré své činy, a ten slíbil, že ji bude dodržovat (Jonas 1990, 71).

V oblasti zahraniční politiky navázal na regionální neutralitu Víctorese. Vztahy s USA se začaly zhoršovat od poloviny 70. let. V roce 1975 se Spojené státy postavily na stranu Velké Británie ve sporu o Belize a pozastavily už dohodnuté dodávky vojenské techniky, protože Laugerud vyhrožoval invazí. Carterova politika schvalování zahraniční pomoci v návaznosti na dodržování lidských práv byla v Guatemale oficiálně interpretována jako vměšování do vnitřní politiky země a armáda začala hledat zdroje jinde. Od nástupu Reagana si sice hodně slibovala,⁶⁹ a samotný Reagan se velmi snažil, ale vietnamský syndrom a nálady americké veřejnosti zpočátku způsobovaly neochotu amerického Kongresu odsouhlasit obnovení přímé vojenské pomoci. Montt hrál na armádní nacionalistickou strunu a vůči USA vystupoval 'emancipovaně',⁷⁰ za Víctorese tato politika pokračovala. Cerezo ji aktualizoval na 'aktivní neutralitu', protože se chtěl prezentovat jako regionální mírotvůrce. Od něj vyšel impuls k zahájení jednání o politickém řešení konfliktu v Nikaraguy. I když brzo přešla iniciativa

⁶⁷ Prvního kola prezidentských voleb se zúčastnilo, resp. odevzdalo platný hlas, 69.3% registrovaných voličů, ve druhém pak 65.5%. Problémem je ale značný nepoměr mezi počtem obyvatel ve volebním věku a počtem registrovaných, toto je vysvětlováno jednak nízkou mírou vzdělanosti/vysokou mírou analfabetismu, jednak strachem z pokračujících bojů (Aguilera Peralta 1995). V prvním kole Cerezo získal 38.6% hlasů (Ibid.).

⁶⁸ Po svém zvolení se snažil využít textu ústavy, která bývalé PAC považovala za dobrovolné, a navrhl, aby se ve všech vesnicích vesnicích hlasovalo o dalším setrvání těchto oddílů. Armáda ale nesouhlasila a tak Cerezo svoji iniciativu stáhl (Jonas 1991, 165).

⁶⁹ Ještě během kampaně členové jeho týmu slíbili guatmalské armádě okamžité obnovení pomoci, následně guatemalští diplomaté fakticky přerušili styky s Carterem s odůvodněním, že už mají "deal" (Gramajo Morales 1995, 197). Reaganovo zvolení se v Guatemala City slavilo ohňostroji (MLN přispívala na jeho kampaň a Sandoval Alacron, jeden z jeho vůdců a otec eskader smrti byl pozván na inauguraci).

⁷⁰ Např. nesouhlasil s účastí guatemalské armády v případném boji proti sandinovcům nebo odmítal pozvání na společná vojenská cvičení s tím, že klidně přijedou, ale pouze jako instruktoři, nikoliv trénování, protože se "nemají co naučit od armády poražené ve Vietnamu" 201.

na stranu kostarického prezidenta Ariase, byl to Cerezo, kdo dal podnět k první schůzce. Výsledkem druhého setkání na nejvyšší úrovni pak byly tzv. Dohody z Esquipulas II, které zavazovaly nejenom Nikaraguu, ale všechny zúčastněné státy k řešení svých vnitřních problémů mírovou cestou.⁷⁰

Jedním ze závazků vyplývajících z Dohod bylo vytvoření komisí usmíření. Ty měly zprostředkovat dialog mezi jednotlivými sektory společnosti, nešlo o komise pravdy či platformy pro oficiální jednání s povstalci o ukončení bojů. Guatemala tento požadavek splnila 30. září 1987, kdy Cerezo ustavil Národní rekondiliační komisi CRN (Comisión de Reconciliación Nacional).⁷¹ Její předsednictví přijal Monsignor Quezada Toruño, prezident guatemalské episkopální konference. Katolická církev tak obnovila svoji politickou aktivitu po odmlce, která následovala po návštěvě papeže v březnu 1983 (a jeho soukromé, ale důrazné kritiky Casariegova egoismu a politikaření - Melville 2005). Arcibiskup de Barrios zase prostředkoval jednání mezi vládou a oligarchií ohledně fiskální reformy, postoje ultrapravice ale byly natolik rigidní, že vedly nejenom ke krachu jednání, ale i k arcibiskupovu prohlášení, že církev přestává být prostředníkem bohatých a stává "hlasatelem chudých" (Crónica 25.2.1988). Církev se rovněž odmítla podílet na vládním přesídlovacím programu pro uprchlíky z Mexika z důvodů nedostatečných bezpečnostních záruk pro navrátilce (Jonas 1991, 164; Melville 2005) a vyhlásila kampaň za návrat půdy vesničanům.

Kromě ustavení komisí usmíření Dohody z Esquipulas zavazovaly vlády i k zahájení dialogu s gerilami. V říjnu 1987 se proto v Madridu sešli zástupci vlády s vedením URNG. Vláda požadovala, aby povstalci složili zbraně a

⁷⁰ Emancipace vůči zahraniční politice USA pokračovala, Guatemala např. uznala marocké Polisario. Na regionální úrovni se Guatemala účastnila jednání Contadory a na první schůzce v Esquipulas na jaře 1986 Cerezo navrhl vytvoření středoamerického parlamentu jakožto nástroje regionálního politického dialogu a uvolnění, budoucí PARLACEN (Informe 1987, 17-18).

⁷¹ CRN začala být oficiálně aktivní v 1988, kdy zorganizovala první setkání s URNG v kostarickém San José. Tato schůzka ale nedospěla k nějakým konstruktivním závěrům a Komise se na nějakou dobu odmlčela. Svoji aktivitu obnovila až během posledního roku Cerezovy vlády a v podstatě nezávisle a bez vlivu na ní. Z tohoto důvodu, a protože agenda schůzek do určité míry souvisela i s volbami nové vlády, se procesu národního dialogu věnuji až v další části práce.

přijali amnestii, URNG přednesla množství požadavků, mezi nimi ukončení bojů, vysvětlení zmizení cca 38 tisíc lidí, zrušení modelových vesnic, rozpuštění PAC, obnovení svobody pohybu apod. Zároveň striktně odmítla oba vládní požadavky. Schůzka skončila bez jakéhokoliv výsledku, nedošlo ani k dohodě o nějakém dalším setkání.

Na domácí politické frontě čelil Cerezo opozici od samého počátku. Už v den jeho inaugurace vydal druhý nejčtenější deník v zemi, El Gráfico, prohlášení, v němž oznámil kandidaturu v prosinci poraženého Jorge Carpia na prezidentský úřad pro příští volby. Třetí z listopadového prvního kola, ultrakonzervativní Mário David García, byl majitelem hlavních televizních zpráv a následně byl velmi aktivní v MAS. Právce vytýkala Cerezovi příliš levicovou hospodářskou politiku a svoji nespokojenost dala jasně najevo v květnu 1988, kdy se její extrémnější část spolu s konzervativní armádou (neúspěšně) pokusila o puč. MAS i nadále pokračovalo v intenzivní proticerezovské agitaci, kromě odmítání jakýchkoliv reforem např. podalo žalobu na prezidenta u Interamerického soudu pro lidská práva za zdražení elektřiny, šířilo zprávy, že Cerezo hodlá povolit v zemi sovětskou ambasádu, že se chystá návštěva Fidela Castra atd. (Gramajo Morales 1995, 308, 316).

Ve druhé polovině Cerezova funkčního období výrazně přibýlo politického násilí. Aktivitu obnovily mnohé z eskader smrti; únosy pro výkupné, vyhrožování a vraždy byly na denním pořádku, opět pod heslem boje proti komunismu, jehož nastolení teď podle ultraprávce hrozilo nejenom od geril, ale i od vlády. Mezi oběti patřili už tradičně studentští a odboroví předáci, kromě nich i představitelé levice, kteří se vrátili z exilu, či nepohodlní vládní politici. Útoky byly namířené i proti katolické církvi.⁷² Mimo to značně narostla i úroveň 'běžné' kriminality, která byla odrazem zhoršující se životní úrovně, nefunkčnosti policie a přetrvávajícího pocitu beztrestnosti - u politického násilí

⁷² Zavražděn byl bývalý velvyslanec ve Španělsku Barillas, jedna z vůdců Socialistické strany (Partido Socialista) Gilda Flores, antropoložka Myrna Mack, zástupce Socialistické Internacionály ze Salvadoru a další; unesena byla americká řádová sestra Dianna Ortiz atd.

neexistovala ani snaha je vyšetřit, u běžné kriminality byla kromě slabé policie problémem i zkorumpovanost soudů. Nefunkčnost policie se Cerezo snažil řešit. Došlo k vytvoření Národní policie (Policía Nacional), která byla formálně nezávislá na armádě, ale nábor jejich členů probíhal velmi nediskriminačně a tak se do jejich řad dostal víceméně každý zájemce, včetně velkého množství bývalých příslušníků vojenských policií či paramilitárních jednotek.

9. května 1989 došlo k dalšímu pokusu o puč, tentokrát ze strany ultrakonzervativní armády, bez přímé účasti oligarchie. Hlavním důvodem nebyla tentokrát ani tak údajná levicová politika prezidenta, jako spíše tolerance této politiky ze strany méně konzervativní armády, především ministra obrany. I tento pokus byl neúspěšný, prezident i ministr zůstali na svých postech. Pozice vojenských ultrakonzervativců byla oslabena, stejně tak ale i pozice prezidenta. Po zbytek své vlády už bude relativně pasivní.

Vojenská/armádní situace

S nástupem Cereza byla armáda poprvé, alespoň formálně, podřízena civilistovi. V rámci "adaptace" na tuto novou situaci byly přijaty zásady vojenského fundamentalismu (fundamentalismo militar), které znamenaly oficiální odklon od politiky a soustředění se na výlučně vojenské záležitosti - s výjimkou ministra obrany se žádný voják nesměl vyjadřovat k politickým záležitostem, a mezi virtús patřil i vypjatý nacionalismus, naprostá osobní oddanost a "náboženský zápal" (Gramajo Morales 1995, 245-247).

Armádní ofenzíva počátku 80. let povstalce zdecimovala, ale nedokázala je definitivně zničit. Boj proti gerilám byl i nadále armádní prioritou číslo jedna.⁷³ Na počátku roku 1986 armáda uváděla jejich počet na cca 3000, ozbrojených či neozbrojených, a "pod jejich vlivem" se údajně nacházelo

⁷³ Neochota k zapojení do bojů proti sandinistům byla vedena i snahou netříštit síly.

zhruba 50 tisíc venkovanů. Kampaň Konsolidace 86 zopakovala potřebu povstalce co nejdříve porazit, tentokrát jako podmínku nutnou ke stabilizaci demokracie. Platnost Tezí národní stability nebyla dotčena, čistě vojenské akce ale měly být doplněny i politickými kroky prezidenta a Kongresu pod názvem Integrovaná strategie. Operační plán doplňující Konsolidaci pro daný rok, Postup 86, vysvětloval, jak bude "obrany lidu" a "vysvobození populace" dosaženo. Nejprve měla být obnovena "přiměřenost" prostředků, tj. vylepšení vybavení pro boj i v zázemí - v důsledku nedostatku prostředků na nákup náhradních dílů nefungovalo 75% pozemních vozidel apod. Druhá fáze spočívala v lokalizaci protivníka a zhodnocení jeho potenciální síly, závěrečnou fází byl Útok konce roku (Operación Fin de Año, Ibid., 256-262). K němu došlo na podzim 1987, a i když znovu znamenal pro gerily značné ztráty, armádně vytoužené vítězství nepřinesl.⁷⁴

V květnu 1987 se v rámci vojenské akademie konal seminář s názvem Liberální projekt (Projecto Libertario), který měl za cíl zhodnotit plnění Monttových Čtrnácti bodů a postavení armády ve společnosti za civilní vlády. Seminář konstatoval, že "obyvatelstvo si není dostatečně vědomo své role v demokratickém systému, neparticipuje a tak nenapomáhá posílení demokratického života" a plnění základního úkolu armády, garantování fungování a samotné existence státu. Armáda je "tvůrcem demokratizačního procesu" a zárukou jeho pokračování, a protože gerily jsou, bez ohledu na vlastní prodemokratizační rétoriku, subverzivní, je nutné "zachovat operační tlak na [celém] území státu". Vláda musí rozjet kampaň na zvýšení občanského uvědomění a ekonomický sektor se rovněž musí zapojit do politického procesu, protože demokracie v praxi je kombinací politiky a rozvoje. Armáda musí vychovávat "skutečné profesionální vůdce" a u všech členů armády bez ohledu na úroveň je "potřeba posílit občanské znalosti". Je nutné a "urgentní" založit Školu vysokých studií (Escuela de Estudios Superiores), kde by se vyučovala a rozvíjela doktrína národní stability (plný text závěrečného dokumentu in Gramajo Morales 1995, 275-281).

⁷⁴ Na jaře 1988 armáda 'spočetala' povstalce na 1139 osob (Ibid., 310).

Okamžitě po srpnovém podpisu Dohod z Esquipulas armáda vyhlásila, že mírové řešení konfliktu v regionu podporuje, ovšem Guatemaly se to netýká (Jonas 1991, 164). Necelý týden poté se uskutečnila expozice Velké národní fórum: 27 let boje za svobodu, kde armáda prezentovala veřejnosti své politické a ekonomicko-občanské postoje: pokračování aktivní neutrality, nutnost daňové reformy, důležitost posilování občanského uvědomění atd., armáda je "stabilizační institucí přechodu, a to jí dává sílu vůči [politickému] systému" (Gramajo Morales 284-285). Na mapách znázorňujících aktuální pozice geril byly uprchlické tábory v Mexiku řazeny mezi podpůrnou infrastrukturu a podmínkou pro návrat uprchlíků bylo přijetí armádní amnestie, tj. přiznání viny/příslušnosti k povstalcům (Jonas 1991, 164).

Priorita protipovstaleckého boje zůstala i nadále zachována, i když se po vojenské stránce v této době jednalo o boj nízké intenzity. Stále docházelo i k excesům -masakr vesnice Aquacate v listopadu 1988 nebo Santiago de Atitlan v roce 1990-, ale byly ojedinělé. Armáda se však rozhodla intenzívně pracovat za vlastní modernizaci. V rámci plánu Jednota 88, Instituční posílení 89 a modifikované verze Tezí pro národní stabilitu se soustředila na stmelení instituce, další zkvalitnění technického vybavení a celkové posílení role ozbrojených sil ve společnosti.⁷⁵ Jedním z prostředků k dosažení tohoto cíle bylo i vytvoření Systému ochrany SIPROCI (Sistema de Protección Ciudadana), což byl zastřešující a koordinační útvar pro veškeré policejní jednotky - národní i všechny typy vojenských. Národní policie byla vyňata z působnosti ministerstva vnitra a spolu s celým SIPROCI spadala pod ministerstvo obrany, čili pod armádu. Toto bylo jenom jedním z prvních důkazů prohlubujícího se podřízení vlády armádě. Za své setrvání ve funkci

⁷⁵ Unidad 88, Fortalecimiento Institucional 89. Zvýšením, resp. obnovením prestiže se armáda snažila bojovat s nepříznivým trendem počtu nových rekrutů - vojenská služba je podle guatemalské ústavy povinná, ale velké množství maldých mužů se jí tradičně vyhýbá. V roce 1986 to bylo 24%, ale o tři roky později už 36% - tento nárůst kladla armáda za vinu 'podvratným' aktivitám občanských iniciativ a organizací na obranu lidských práv (Gramajo Morales 1995, 367-367). Armáda se držela logiky, že její organizovanost, technická vyspělost, profesionalita a vidina společenského/sociálního postupu spolu s monopolem na zbraně jí dá výlučné postavení v politickém systému. Modifikované Teze zachovaly základní důležitost národní stability, její zachování bylo ale nově úkolem obyvatel samotných, nikoliv vlády jako v původní verzi; v populaci je proto nutné "generovat" správné "psychologické postoje" (Ibid, 345).

Cerezo koneckonců vděčil především ministrovi obrany, který dokázal zpacifikovat neprogresivní část vojáků, kteří proti němu několikrát vystoupili.⁷⁶

S faktem, že v čele státu už nestojí vojáci, se kromě armády museli vyrovnat i povstalci. URNG volby 1984 a 1985 nijak neblokovala, ale ani nijak aktivně nepodporovala. Tvrdila, že civilní vláda je jen jedním z dalších manévrů armády, ale že pokud Cerezo prokáže opravdovou snahu demokratizovat zemi, budou ho podporovat. To se však podle jejich názoru nestalo, a tak prostřednictvím exilové Jednotné reprezentace guatemalské opozice RUOG (Representación Unitaria de la Oposición Guatemalteca, tak trochu PR agentura pro povstalecké požadavky) poukazovali nejen na porušování lidských práv ze strany vojáků, ale i na propojenost vlády a armády. Armáda považovala instalaci civilní vlády za konec jakéhokoliv legitimního 'politického' důvodu pro další existenci geril. Logiku nejvyššího velení, že civilní vláda znamená demokracii, a tudíž není důvod pro pokračování povstaleckého boje, přebíral i Cerezo (Kruijt 1986, 40). Nastolení armádního vlivu v oblastech dříve podporujících povstalce a stažení povstalců do džungle Peténu a El Quiché pak podle vojáků odporovalo samotné definici geril a její členové byli následně označeni za teroristy.⁷⁷

Oba dva aktéři se museli vyrovnat i s měnícím se mezinárodněpolitickým prostředím. Marxismus-leninismus byl jako ideologie čím dál méně přitažlivý (nebo reálně použitelný), kolaps komunismu v roce 1989 a konec studené války pak znamenal konec vnitřního nepřítele. Gerily ideu revoluce nahradily voláním po sociální spravedlnosti a ekonomickém systému ve stylu sociální

⁷⁶ Pokusů o puč bylo několik, kromě zmiňovaných květnových ještě minimálně v listopadu 1987 (Gramajo Morales 1995) a v srpnu 1988 (Jonas 1991). Cerezo dal zrušit akreditaci dopisovateli TASS a nepravcové tiskové agentuře Prensa Latina, nepovolil vstup do země několika kubánským umělcům apod. Na návštěvy venkova jezdil v doprovodu vojáků a v armádní uniformě už od podzimu 1987 (Jonas 1990, 66).

⁷⁷ Ozbrojený člověk hlásající politické požadavky je gerila, pokud má fyzickou podporu obyvatelstva - jídlo, ubytování atd. Pokud ji přestane mít, je terorista, i když se jeho požadavky nezmění. Aneb jak říká Mao Tse-Tung: "boj povstalců bez podpuných základů není ničím víc než čistým loupežnictvím, neschopnost udržet kontakt s obyvatelstvem ... vede k porážce a extinkci" (cit. in Gramajo Morales 1995, 389-390).

demokracie. Armáda se, samozřejmě kromě zajišťování "přežití" státu, tzn. kromě boje proti teroristům-povstalcům, které chápala jako domácí opozici usilující o svrnutí vlády,⁷⁸ začala vidět jako garant nejenom vnější, ale i vnitřní bezpečnosti.

První civilní vláda - zhodnocení

Neschopnost zvládat domácí bezpečnostní situaci byla jedním z hlavních faktorů, které vedly k dramatickému propadu podpory prezidenta a vlády mezi obyvatelstvem. Původní pozitivní očekávání se ještě projevila na jaře 1988, když v municipálních volbách DCG získala víc hlasů než ve volbách 1985⁷⁹, ale všeobecné volby v listopadu 1990 už jasně ukázaly míru zklamání jejích voličů. Cerezo neunikl kritice za neřešenou vysokou úroveň korupce ve státním aparátu a negativně bylo vnímáno i pouze formální a minimální plnění požadavků plynoucích z dohod v Esquipulas. Celkově je jeho vláda hodnocena jako slabá a bez většího přínosu k demokratizačnímu procesu. Dosáhl funkční rovnováhy s armádou, ale nebyl schopen nastolit moc civilních institucí (Aguilera Peralta 1995, 10). "Příspěvkem křesťanských demokratů k rozvoji demokracie bylo setrvání u moci, uspořádání svobodných voleb a předání vlády dalšímu civilistovi" (Torres-Rivas, 1998, 87). Vyskytují se názory, že mohl udělat víc právě proto, že byl do úřadu fakticky dosazen armádou – armáda potřebovala civilní vládu a relativně stabilní politické prostředí, alespoň navenek, tzn. vládu, která vydrží v úřadu po celé funkční období. Podle tohoto názoru mohl Cerezo víc riskovat, resp. zkusit prosadit některé věci s větší razancí, zejména v ekonomické oblasti, kde armáda od počátku chápala nutnost změn, hlavně restrukturalizaci

⁷⁸ Ke konci Cerezova funkčního období armáda registrovala 1005 povstalců, z toho 460 klasifikovala jako gerily, pod jejich vlivem se stále nacházelo 6000 lidí (Gramajo Morales 1995, 396).

⁷⁹ Pro DCG hlasovalo 36.7% voličů, ale starostovských křesel získala o osm míň než před třemi roky (Figueroa Ibarra 1998, 56).

daňového systému. Podle URNG Cerezo "zradil očekávání" (prohlášení URNG ze 16. prosince 1990, in: Proceso 1990).

Krise vládnutí⁸⁰ byla způsobena mnoha faktory, kromě limitací ze strany armády a inflexibilní pozicí oligarchie i vnitřní nejednotností kabinetu, která se mj. projevila vzájemně si protirečícími vládními plány (např. PRES sliboval jak snížení inflace tak zároveň zvýšení zaměstnanosti a míry investic apod.). Po pokusech o své svržení se Cerezo soustředil na přežití ve funkci do řádného termínu voleb a velkou část kabinetu a jiných jmenovaných pozic vyměnil/nahradil svými příbuznými a známými, jejichž loyality si mohl být trochu víc jistý (pravděpodobně ne náhodou se v této době začínají ve vzrůstajícím počtu objevovat i obvinění z korupce). Díky ústavě, která požaduje po ministrech, kteří chtějí kandidovat v dalších volbách, aby ministerskou funkci nevykonávali nejméně šest měsíců před jejich konáním, pak došlo k personálním změnám i na jaře 1990 a asi se nedá moc čekat, že by po zbytek roku vláda v opět novém, a jasně dočasném složení nějak překypovala smysluplnou aktivitou.

I když převládají negativní hodnocení Cerezovy vlády, nemělo by se zapomínat, že do funkce nastupoval za jistých podmínek, které nebyly nakloněny ani skutečné demokracii, ani demokratizaci. I přesto došlo, do značné míry díky němu, k uzavření dohod z Esquipulas a tak k zahájení mírového procesu, který nakonec, i když přes mnohá zakopnutí a až za téměř deset let, vedl k ukončení války v zemi. Schůzky v Esquipulas a následně CRN byly tím, co je v teoretické literatuře popisováno jako nezamýšlené důsledky otevření, začátek vlastní dynamiky demokratizačního procesu apod. Armáda ve své strategii žádné středoamerické summity neplánovala, natož národní dialog, který fakticky uznával URNG jako legitimního partnera pro jednání a požadoval ukončení války bez anihilace povstalců. Regionálně aktivní neutralita byla vlastním Cerezovým příspěvkem a i když s ní armáda nesouhlasila, nijak dramaticky proti ní nezasáhla. Sice prohlásila, že závěry

⁸⁰ Governability crisis, vládnutí/governability jako vztah mezi požadavky populace a schopností vlády tyto požadavky uspokojit (Aquilera Peralta 1995).

dohod se Guatemaly netýkají, a taky se podle tohoto názoru dál chovala, ale prezidenta neodstranila, i když mu dala jasně najevo, že takové věci si do budoucna nesmí dovolit. Vládní delegace v Madridu 1987 přednesla URNG armádní požadavky, a to takové, že jak jejich případné přijetí, tak předpokládané nepřijetí bylo z vojenského hlediska pro armádu pozitivním výsledkem. Toto spolu s úmyslně slabým mandátem CRN mělo být podle armády dostatečnou 'anulující' reakcí na prezidentovu iniciativu. V tomto se armáda přepočítala, jak se nakonec ukáže, ale to tehdy pravděpodobně nikdo nevěděl.

Typologie přechodu I

Budeme-li chtít pro guatemalské události let 1982/1983 - 1986 najít nějaký všeobecně akceptovatelný termín, pak lze, z čistě technického hlediska, mluvit o změně vojenský režim - civilní vláda. Jakékoliv další upřesňování už naráží na individuální interpretaci událostí. Kromě možných rozdílů v názorech na to, co je a není demokracie, nebo co si jednotliví aktéři mohli nebo nemohli dovolit, jde především o problém vyplývající z 'technické' komplikovanosti guatemalského přechodu. Už v otázce, kdy přechod začal, nepanuje jasná shoda, protože je do značné míry těžké pochopit, že Montt k zahájení demokratizace potřeboval nejdříve zabít, vyhnat nebo dostat pod přímou vojenskou kontrolu milióny lidí a prakticky celý národ uvrhnout do strachu. Víctoresova vláda a s ní časově paralelní relativně výrazný pokles armádního násilí by byla na první pohled lepším kandidátem, ale pokles násilí byl opravdu pouze časově shodný s jeho nástupem do funkce, určitě ne jeho důsledkem. Pomineme-li tuto psychologickou záležitost, komplikujícím faktorem je i to, že se přechod neuskutečňoval během funkčního období jedné vlády, ale minimálně dvou. Během této doby prošel určitými modifikacemi a není jednoduché ho popisovat v obecných termínech bez upřesnění, o kterou jeho fázi se jedná. Kromě času má na případné

hodnocení vliv i úroveň analýzy. Aktérů, kteří byli během jednotlivých fází aktivními (spolu)tvůrci procesu, nebo kterých se proces přímo dotýkal, bylo několik a každý může konkrétní události interpretovat ze svého vlastního pohledu, rozdílně od ostatních. V následujících odstavcích budu nejdříve analyzovat jednotlivé fáze přechodu, potom se budu věnovat přechodu jako celku z hlediska nejvýznamnějších existujících tranzitologických modelů.

První část přechodu, Monttův puč 1982, se odehrával v rámci armády; z jejího hlediska šlo o přechod zespoda. Nešlo jen o výměnu čelního představitele, ale o střet koncepcí, proto je možné ho považovat za zlom. Je zároveň možné mluvit i o kolapsu. I když starý režim nekolaboval ve své schopnosti dál fungovat - koneckonců už proběhly volby, které znamenaly jeho pokračování. Zkolaboval v přesvědčení o sobě samém – proti pučistům se nikdo nepostavil. Z hlediska mladých důstojníků, kteří sami sebe bezpochyby považovali za elitu, minimálně intelektuální, pak padá v úvahu i klasifikace jako přechod vnucením (Karl 1991) - použili sílu a bez jakéhokoliv vyjednávání udělali, co chtěli, a tím bylo výrazně změnit pravidla hry. I když by se možná nabízelo i hodnocení jejich puče jako revoluční (Ibid.), protože to byli mladí důstojníci, nebyli u moci, chtěli výraznou změnu a museli mít podporu relativně velké části armády (při puči je standardním postupem, že 'odstraňovaná' hlava státu obtelefonuje šéfy jednotlivých základen a svoje rozhodnutí o klidném odchodu nebo obraně dělá na základě zjištěného rozložení sil), není splněna podmínka masovosti. Pučisté si během příprav převratu zajišťují podporu velitelů základen a jednotek, ne vojáků, i mezi jednotlivými základnami/jednotkami jsou kvalitativní rozdíly -podpora od prezidentské gardy a letectva má jinou váhu než podpora od nějaké 'obyčejné' základny ve vnitrozemí- a puč je elitní záležitostí. Navíc Lucas García proti převratu neprotestoval a tak nebylo nutné odhalit, nakolik byl Montt a jeho příznivci opravdu ochotni a/nebo schopni o zisk vlády bojovat.

V této části přechodu je možné najít i prvky sjednanosti, a to na úrovni USA. Nešlo o pouhé schválení převratu, Spojené státy ještě před ním

aktivně hledaly někoho, kdo by Lucase Garcíu nahradil; měly vlastní agendu – potřebovaly obnovit vojenskou pomoc zemi, a 'správná' vláda by jim sloužila i pro vylepšení jejich vlastní pozice v regionu co se týká boje s levicí, potažmo v jejich celosvětovém tažení proti komunismu. Zároveň bylo (dopředu) jasné, že politické změny, které by Spojeným státům nevyhovovaly, neměly moc naději na úspěch - nešlo jen o neobnovení či ukončení přílivu financí, USA byly pravděpodobně připraveny prosadit svoji vůli i násilím.⁸¹

Druhá část přechodu, Montt - Mejía Víctores, se rovněž odehrávala v rámci armády. Znovu šlo násilnou změnu, puč, ale tentokrát o pokračování stávající strategie. Odstraňoval se pouze Montt, resp. věci, které on z vlastní iniciativy zavedl (a které vybočovaly z původního plánu). Sice šlo znovu o nahrazení někoho, kdo byl u moci, někým, kdo u ni nebyl, ale vzhledem ke specifčnosti armády jakožto gerontokraticko-hierarchické instituce se i v tomto případě podle mého názoru jednalo o přechod zeshora. Větší část armády stojící za Víctoresem patřila ke 'staré gardě' a byt' byla během Monttova prezidentství poněkud upozaděna, nikdy se za 'horo' nepřestala považovat. K Víctoresovi se přidala i část mladých důstojníků původně podporujících Montta, jim generál vadil v osobní rovině. Na této personální úrovni se pak dá uvažovat i o participaci části nevojenské společnosti v podobě souhlasu oligarchie a církve.

Pokud je za počátek přechodu považován nástup Montta do funkce, pak tato výměna vlád není přechodem jako takovým, pouze změnou obalu pro produkt, o jehož složení bylo rozhodnuto, jenom vedoucí výroby měl ještě před jeho uvedením na trh snahu bez konzultací s dozorčí radou pozměnit technologický postup, a byl za to propuštěn.

⁸¹ Ochota USA k přímé vojenské intervenci do jiných zemí za účelem zajištění spřátelené hlavy státu nebyla omezená na 50. léta, viz Nikaragua, El Salvador, Dominikánská republika, Grenada, Panama i aktivity mimo latinskoamerický region.

Předání funkcí Víctores - Cerezo bylo jasně přechodem zeshora. Politické strany, které se účastnily volebního boje a následně vlády, tak konaly na výslovnou výzvu armády a za podmínek armádou stanovených, o jejich změnu se nepokusily. Chovaly se přesně tak, jak armáda předpokládala a potřebovala - tím, že akceptovaly daná pravidla hry a účastnily se voleb, přechod v podstatě legitimovaly. V tomto smyslu by bylo možné hovořit o paktu.

Analogicky k termínu přechod paktem se občas používá termín přechod transakcí. Di Palmova definice obsahuje legitimaci opozice vůči režimu a zároveň legitimaci režimu starého (viz Dvořáková, Kunc 1994, 61). Pokud se budeme na guatemalskou společnost dívat jako na společnost menšinové dominantní třídy tvořené majetkovou oligarchií a vojáky a většiny všech ostatních, pak je první část definice nepoužitelná, protože pravicové strany byly součástí existující vládní 'třídy' a jako takové nebyly ani nelegitimní, ani opoziční, ani protirežimní.⁸² Druhá část definice platí, i když nešlo o nějaké vyjednávání s politickým protivníkem a snahy 'urvat', případně zachránit, co se dá - rozhodnutí 'civilizovat' vládu bylo jednoznačně jednostranným aktem a rozhodnutím armády. Přestože vojáci nebyli homogenním tělesem co se týká názorů na modernizaci, resp. předání funkcí, pozice reformátorů neustále sílila - puč Montta a Víctorese i události 1984/1985 a zvolení Cereza proběhly relativně v klidu a nebyly doprovázeny nějakými významnými protiakcemi konzervativců. Termín transakce implikuje výměnný obchod, ujednání něco za něco. Z tohoto pohledu armáda dostala legitimaci, co dostaly politické strany, je těžší určit. Členové té vítězné prestiž vysokých státních úřadů (a s tím spojené lákadlo potenciálních osobních zisků), členové těch poražených pár křesel v kongresu. Přímé finanční zisky ve formě oficiální mzdy asi pro nikoho nebyly tím rozhodujícím faktorem, členové a zvolení kandidáti pravicových stran nebyli chudí. Předpokládání nějaké odvozené kapitalizace volebního vítězství v podobě státních zakázek vlastním firmám a

⁸² I kdyby se za režim v této době považovala pouze armáda, tak by případná opozičnost a nelegitimitnost těchto stran byla problematická - existovaly, protože plnily pravidla daná armádou, mezi něž v první řadě patřila ideologická přijatelnost, tj. oficiální názory shodné s těmi armádními.

podobného preferenčního zacházení asi roli hrálo, i když je těžké určit jako velkou. V politické oblasti asi, vzhledem k existenci jasně dané a akceptované vedoucí role armády, nešlo o nějaké skrývané silné a ryzí demokratizační motivy a tajné plány na boření armádních mantinelů. Když nic jiného, případným idealistům muselo být jasné (resp. mělo být), že v takových případech je potenciální riziko úrazu z povolání velké a velmi často se jedná o úrazy fatální.

Přechod 1982/1983 - 1986/1990 celkově

V rámci Stepanovy (1986) typologie guatemalský přechod spadá do kategorie redemokratizace zahájené zevnitř autoritářských režimů v kombinaci podtypů redemokratizace zahájená armádou-vládou a redemokratizace zahájená armádou-institucí.⁸³ je splněna podmínka, že armáda jako korporativní instituce považovala za nutné předat moc proto, aby dokázala i nadále hájit své vlastní zájmy. Podmínka, aby ze společnosti vycházel silný tlak na demokratizaci, splněna nebyla. Platilo ale, že společnost evidentně požadovala zlepšení ekonomické situace, a armádě taky nešlo primárně o demokracii/demokratizaci, ale o provedení kroků, které by hospodářskou situaci státu, tzn. i armády jako instituce, vylepšily. Zájmy společnosti a armády tak byly v tomto směru kompatibilní. Potvrdila se i teze, že pokud zároveň neexistuje tlak ze společnosti, armáda si uchovává neúměrný vliv. Ačkoliv by masivní stávky a protesty mohly svědčit o alespoň minimálním zastoupení i typu ukončení režimu tlakem společnosti, toto roli moc nehrálo. Nespokojenosti veřejnosti si armáda určitě byla vědoma, prvotní strategický dokument vznikl na jaře 1980, čili jenom pár měsíců po skončení Laugerudovy vlády, kdy byly protesty na denním pořádku. 'Hlas lidu' ale nebyl pro armádu v žádném případě určující, demonstrace byly potlačovány, jejich

⁸³ Česká terminologie v souladu s Dvořáková, Kunc 1994.

výskyt se s nadcházející ofenzívou 1981-1983 přiblížil nule a efekt použité intenzity teroru brzdil jejich obnovení až do doby civilní vlády.⁸⁴

Typologie Karlové (1991) je jedinou, která přímo zmiňuje Guatemalu. Její přechod jako celek zařazuje do těsné blízkosti 'čisté' kategorie vnucení, který definuje jako situaci, kdy tradiční vládcové kontrolují [běh událostí], i přes možný tlak zespoda, a úspěšně použijí strategii síly...., aby si zachovali alespoň část své moci", přičemž připomíná, že do tohoto typu přechodu je nutné řadit i případy, kdy sílu použije, nebo jejím použitím hrozí, i externí aktér (Ibid., 173). Tlaky na demokratizaci ze strany mezinárodní komunity nebyly zanedbatelným faktorem, a i když jejich síla byla především ekonomická, tak vzhledem ke stavu guatemalského hospodářství okolo poloviny 80. let se jednalo o faktor naprosto zásadní. Ačkoliv Karlová nezpochybňuje sílu jakožto metodu přechodu, na škále aktérů jej umisťuje do pozice odpovídající převaze elit, ale i účasti mas. Ne-elita ve smyslu ne-armáda hrála nějakou roli v tom, že jí začínal vadit Montt a nenamítala nic proti jeho nahrazení Víctoresem. Její role ale byla omezená na více či méně pasivní souhlas, navíc její ne-elitnost mizí v pohledu nearmádní společnosti jako celku. Vzhledem k tomu, že Karlová klade počátek guatemalského přechodu do roku 1984 (Ibid., 174), nespokojenost s Monttem tím 'masovým' faktorem být nemůže. Účast mas, resp. společnosti, pak pravděpodobně vidí ve volbách do ústavodárného shromáždění. Podle mého názoru ale fakt, že pravicové strany akceptovaly pravidla hry účast na ní, sice dělá z pohledu armády z civilní společnosti spoluaktéra, ale hodnocení přechodu vychyluje spíš směrem k paktu než k revoluci (ani v rámci oligarchie nebyly pravicové strany masové; gerily byly v roce 1984 znovu zdecimované a organizace

⁸⁴ Revoluční vláda vedená marxisty - kromě zásadního faktu, že gerily neuspěly, je pravděpodobně přehnané tvrdit, že by povstalci měli v plánu po svém vítězství zavádět nějaký kubánsko-sovětský systém. I když boj proti nim byl veden ve jménu boje proti komunismu, a mezi povstalci se určitě našlo pár přesvědčených marxistů, všeobecně se jejich pozice hodnotí spíše jako sociálnědemokratická (za všechny Ibarra: revoluční hnutí nebylo socialistické, ale lidově nacionální a demokratické - 1989, 69).

občanské společnosti teprve začínaly vznikat - bylo jich jen několik, byly slabé a požadovaly především ukončení války, hlasitěji volat po dodržování lidských práv si dovolili většinou až po instalaci civilní vlády).

V modifikované verzi této typologie (Karl, Schmitter 1991, přebráno i do Dvořáková, Kunc 1994, 65) je už podíl 'masovosti' zmenšen a Guatemala se nachází uvnitř kolonky "vnucení".

Haggard a Kaufman (1995) zdůrazňují roli ekonomických faktorů v procesu přechodu, přesněji aktuálního stavu hospodářství státu. I když nejsou přehnaně determinističtí, tvrdí, že "schopnost jak autoritářských, tak demokratických lídrů udržet se u moci je z části i funkcí ekonomické výkonnosti" a že autoritářské režimy jsou, pravděpodobně ještě více než demokracie, "závislé na své schopnosti dodávat materiální zdroje svým klíčovým přívržencům, a z tohoto důvodu může ekonomická výkonnost být určující v jejich odstranění" (10, 11). V guatemalském případě armáda svými modernizačními snahami bezpochyby reagovala na zhoršující se ekonomickou situaci. Minimálně od semináře na jaře 1980 chápala, že pokračování dominantně feudalistického uspořádání je z hlediska ekonomického rozvoje negativní. Tato strategická úvaha byla doplněna pragmatickým názorem, že pokud plně nekontroluje hospodářství a nedaří se jí prosadit změny, které považuje za správné, je lepší zbavit se formální zodpovědnosti za tuto oblast, zvláště, když se prokazatelně snažila o změnu (k lepšímu).

S tím souvisí i další teze autorů, že odchod vojenských režimů od moci za příživých ekonomických podmínek je odlišný od jejich odchodu v době hospodářské krize (Ibid., 12). Ačkoliv logicky je tento názor užitečný spíše v komparaci více přechodů než v analýze jednoho, je možné tvrdit, že armáda se rozhodla a stihla odejít ještě v situaci relativní stability. Ač byla ekonomická situace špatná a postupně se zhoršovala, především z pohledu každodenního života obyčejných lidí, tato tendence akcelerovala až za Cereza, čili v době, kdy armáda už formálně u moci nebyla. Přes snižující se

životní úroveň většiny makroekonomická nestabilita nikdy nedosáhla klasického latinskoamerického rozsahu, a to ani v absolutním, ani v relativním vyjádření. Každopádně Guatemala patří mezi autory uváděnou statistickou většinu tranzitujících zemí, které v letech před přechodem zaznamenaly snížení ekonomické výkonnosti.

Pokud přeskočíme slovo "demokratické", tak pro Victorese a především pro Cereza platí i to, že "nové demokratické vlády čelí distributivním tlakům od skupin (znovu)vstupujících do politické arény a nejistotám ohledně loyality skupin spřízněných se starým pořádkem (Ibid., 14). Oba si toho byli vědomi, a i když se většina populace stále oficiálně nesměla účastnit politiky, zamýšlená restrukturalizace daňové soustavy měla generovat prostředky, které by byly použity na uspokojování distributivních tlaků těchto zatím potenciálních nových aktérů, Cerezo mluvil přímo o splacení sociálního dluhu. Zmiňovaná nejistota, která mohla panovat v prvních měsících, možná letech jeho vlády, se změnila na celkem pevnou jistotu, že loyality konzervativní oligarchie k ještě předmonttovskému uspořádání společnosti zůstala a nedošlo ani k jejímu přesunu, ani k zeslabení.

Haggard a Kaufman rovněž tvrdí, že když existují hospodářské problémy, pak stávající autoritářský režim musí kromě čistě politických požadavků řešit i ekonomicky motivované masové protesty, odklon ekonomických elit a vnitřní rozdělení vlastních vojensko-politických elit kvůli materiálním výhodám. Pokud je režim dostatečně silný a soudržný, na krizi bude reagovat, přežije ji a bude mít kontrolu nad přechodem (slabý, nesoudržný režim to nezvládne a zkolabuje - Ibid., 38). První věta platí pro všechny guatemalské režimy od Castillo Armase, i když odklon ekonomických elit je záležitostí až Monttovy vlády. Z obrácené aplikace druhé věty se dá vyvodit, že i když v rámci guatemalské armády existovalo minimálně dělení na umírněné/reformátory/progresisty a zastánce tvrdé linie/konzervativce/starou gardu, v konečném důsledku to byla instituce s dostatečnou kohezí, aby si zachovala kontrolu nad probíhajícími událostmi.

Do jaké míry šlo o nějaký pakt mezi těmito tábory, a do jaké míry byla rozhodující prostá přesila jednoho tábora nad druhým, je těžké určit.⁸⁵

Podle Huntingtonovy (1991) typologie/terminologie došlo v Guatemale k transformaci. Iniciativa byla na straně elit v té době u moci, a mezi nimi se objevili první reformátoři. Ti si uvědomovali, že náklady na setrvání u moci (v nezměněné podobě) jsou vysoké a akutně hrozí překročení bodu, kdy "odchod může ještě být elegantní". Zapojení armády do politiky mělo na instituci "korozivní efekty" a výhody z případného stažení se byly evidentní. Bez ohledu na to, kolik reformátorů, pokud vůbec někdo, bylo přesvědčeno o principiální správnosti demokracie, cílem armády byl "jistější a stabilnější autoritarismus" (Ibid., 112, 127-129).

S použitím diagramu Muncka a Skalnik-Leffové (1997) jsou aktivity guatemalské armády v tomto období něčím mezi revolucí shora a konzervativní reformou. Nositelem změny byla armáda-režim a zvolenou strategií mix konfrontace a akomodace. Metodou získání moci byl puč, zachování nezpochybnitelně vedoucí role armády (a likvidace povstalců do posledního muže jako priority číslo jedna) bylo v souladu s touhami těch nejkonzervativnějších generálů - a podle mého názoru nehraje roli, jestli tyto dvě věci byly ze strany reformátorů 'ústupkem' nebo ne. I v oblasti plánovaných ekonomických změn šlo svým způsobem o směs revoluce a reformy. Armáda považovala svoje požadavky za umírněné, nechtěla přece dramatické změny, jenom zvýšení přímých daní o pár procentních bodů. Oligarchie měla tuto 'drobnost' ve stejném šuplíku s totálním vyvlastněním a koncem kapitalismu ve střední Americe a podle toho reagovala.

⁸⁵ Odhaduji, že šlo spíš o to druhé. To, že jsem v žádném ze zdrojů nenarazila na zmínku o nějakém interarmádním paktování, nemusí nic znamenat. K tomuto názoru mě spíš vedla "popřechodová" poznámka generála Gramaja Moralese, který si stěžoval, že armádu (a jeho) všichni kritizují za to, že si armáda ponechala příliš mnoho výsad a neúměrný vliv. Podle něj si nikdo neuvědomuje, že "zbavit se lidí, kteří nemají demokratickou perspektivu" nebylo jednoduché, a že úspěch, kterého se reformistům podařilo v tomto smyslu dosáhnout, je "enormní" (cit. in Wilkinson 2002, 323-324).

Przeworski (1991) se zabývá především strategiemi jednání mezi režimem a opozicí, resp. mezi jejich umírněnými a 'tvrdými' částmi, a vytváří katalog možných variant vývoje přechodu. Aplikace těchto jeho závěrů na Guatemalu 80. let je v podstatě nemožná, protože v tomto období zde (relevantní) opozice prakticky neexistovala. Samozřejmě se dá očekávat, že různá vyjednávání a zvažování strategií probíhalo uvnitř armády a stejně tak uvnitř jednotlivých politických stran, ale přechod Montt-Víctores-Cerezo byly jednostrannou záležitostí armády a jak už jsem uvedla výše, podle mého názoru nelze pravicové strany považovat za opozici.

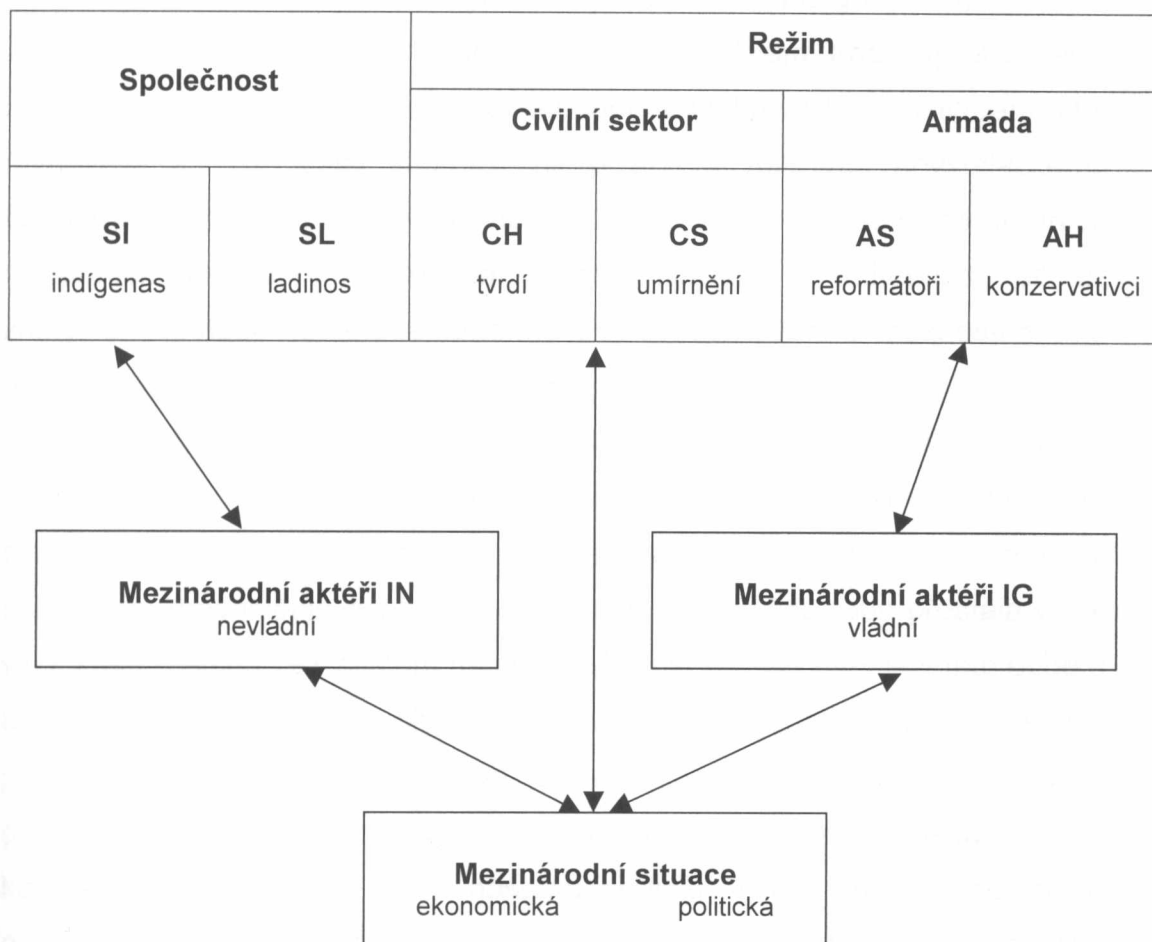
Dá se ale uplatnit jeho model liberalizace - to, že pravicové strany přijali nabídku armády/Víctorese a účastnily se politického boje 1984/1985 je možné vidět jako vznik rozšířené diktatury (v české zkratce RDIK - Dvořáková, Kunc 1994, 85) a v souladu s terminologií tohoto modelu jsou progresivnější vojáci liberalizátory a v zemi proběhla liberalizace. Guatemalská politika nejenom 80. let pak i potvrzuje platnost Przeworského teze o tom, že nelegitimita či ztráta legitimacy nemusí nutně znamenat pád režimu. Guatemalské vlády s výjimkou období 1944-1954 byly všechny nelegitimní a autoritářský systém přetrvával bez větších problémů.

U všech typologií je nutné si uvědomit limity vymezení pravicových stran jako 'občanské společnosti'. V nejlepším případě se jedná o občanskou společnost oligarchie. Obyvatelstvo nerepresentované těmito stranami ale tvoří většinu populace. Na úrovni společnosti/státu se o pakt nejedná a termín rozšířená diktatura je obzvláště trefný.

Přechod 1982/1983 - 1990: Obecné shrnutí

I když nelze Przeworského model použít k popisu dynamiky této fáze přechodu, je možné v rámci jeho logiky a geometrie schematizovat situaci, která v té době v Guatemale panovala. Ani jeden ze tří hlavních interních

aktérů nebyl jednotný, a ani externí vlivy asi možné chápat homogenně. Každý ze šesti vnitřních (sub)aktérů měl vlastní cíle nebo priority, které nebyly slučitelné s cíly a prioritami toho druhého z relevantní dvojice. V průběhu přechodu vznikaly koalice podle tématických preferencí.

Vzhledem k mnohvrstevnatosti guatemalského přechodu, hlavnímu tématu a rozsahu této práce následuje pouze základní, stručný a slovní popis tohoto schématu, bez pokusu aplikovat teorii her.

Výchozí situace/Přechod 1982: Oba aktéry ze společnosti spojuje to, že nejsou součástí režimu, ale vnímaná diferenciaci na ladino-neladino,

resp. Maya-neMaya je silnější. Požadavky na režim jsou hlavně ekonomické. Nevojenská část režimu, oligarchie, ještě pořád vidí svoje zájmy ohrožované (lépe řečeno závislé na) mezinárodní situaci, v této době stále především ekonomickou. Na armádu v podstatě požadavky nemá, preferuje klid a pořádek (status quo). Dynamická je situace uvnitř armády, proreformní a konzervativní části se začíná výrazněji profilovat a antagonizovat. Ti první začínají mít požadavky na civilní sektor. Pod vlivem tradice/přetrvávající mezinárodní politické situace a pravděpodobně i jako výsledek vnitroarmádní rovnováhy se obě části shodnou na postoji k vnitřnímu povstaleckému problému. Zároveň probíhá ovlivňování indígenas ze strany mezinárodních nevládních aktérů – výsledkem jejich interakcí s indígenas, ať už zamýšlenými nebo ne, je postupné mayské uvědomování si možnosti mít na režim i politické požadavky.

Změna/Přechod 1983-1986: Pod vlivem akcí armádní části režimu se mění intenzita tlaku mezinárodních aktérů na celý režim. Umírněný civilní sektor, poprvé přímo vystavený nepříjemným důsledkům akcí jiné části režimu, se emancipuje a přidává se k tlaku na armádu, aby přestala dělat věci, které mají na celý systém negativní vliv. Do značné míry je v této době a tímto postojem umírněná oligarchie vzniká, nešlo o nějakou už existující jasně vymezenou skupinu. Nová vojenská vláda -její vznik, podoba i program/chování- je odrazem tohoto dvousložkového tlaku, jehož konzistence a síla vede až k nástupu civilistů. Tento proces stažení se armády z vlády (ve formálním smyslu z režimu) vytváří další změnu politické situace, v jejímž důsledku dojde k významné aktivizaci společnosti jako celku i specificky indígenas (viz dále).⁸⁶

T

⁸⁶ To, že součástí schématu nejsou povstalci, není přehlédnutí. Ti patřili mezi určující aktéry před tímto obdobím, teď se 'hlavní' politika odehrávala pouze na pozadí ozbrojeného konfliktu s nimi (Benedicto García a Montt byli brutální proto, že už se konečně a urychleně chtěli zbavit záležitosti, která měla být dávno vyřešená, přetrvávala pouze kvůli neschopnosti starých generálů a bránila tomu, aby se armáda mohla naplno věnovat jiným záležitostem – redefinice svého postavení v systému). Do hry se jako relevantní aktéři vrátí až v další fázi přechodového procesu.

Z hlediska armády jako celku je možné hovořit o úspěchu, jejího hlavního cíle bylo dosaženo. V čele státu stáli civilisté, kredibilita země vzrostla a mezinárodní společenství obnovilo ekonomickou pomoc. Po počátečním období mírné nejistoty, kdy kontrola nad Cerezem ještě nebyla tak těsná, se podařilo zvýšit úroveň armádního vlivu do takové míry, že se prezident ani nepokoušel o nějaké akce, které by armáda musela řešit. Přímé zodpovědnosti za hospodářskou situaci se vojáci taky zbavili, i když je pravda, že i dřív ji mohli do velké míry odmítat s poukazem na rigidní postoj oligarchie. Teď se ale minimalizovalo riziko, že je z toho bude vůbec někdo obviňovat, protože kromě oligarchie nyní za stav guatemalské ekonomiky kromě oligarchie odpovídala i civilní vláda a mezinárodní společenství.

Z hlediska umírněných vojáků šlo taky o úspěch. Dokázali prosadit svůj plán předání funkcí se opravdu uskutečnilo. Jejich 'tvrdí' kolegové sice protestovali, i o zvrát se pokusili, ale k ničemu jim to nebylo, v konečném důsledku umírnění ještě posílili svoji pozici vůči nim. I když umírnění asi byli ochotni tolerovat Cerezovi víc než jejich konzervativní kolegové (alespoň z teorie by to mělo vyplývat), tak jejich hlavní prioritou bylo, aby se proces nevymknul kontrole. Jestli reálné mantinely byly reformátorským maximem nebo odrazem kompromisu s tvrdými, to je druhořadé, primární preferencí bylo zabránit jejich překročení (možná i to, aby se na jejich vytyčování podílel někdo jiný než armáda jako celek).

Přechod k ?

V dnes už klasické definici je přechod "intervalem mezi jedním politickým režimem a nějakým jiným" (O'Donnell, Schmitter 1986, 6). Bez ohledu na reálné výsledky protagonisté přechodů téměř bez výjimky tvrdí, že jim šlo o demokratizaci a demokracii. Tvrdila to i guatemalská armáda. Chceme-li se pokusit hodnotit, do jaké míry se jim skutečně podařilo zemi demokratizovat, není možné nějakým způsobem nevymezit, co je za demokracii pokládáno. Definic existuje nepřeberné množství, od minimalistických schumpeterovských až po více či méně obsáhlé seznamy kritérií, které musí režim splňovat, aby mohl být za demokratický opravdu považován. Jak upozorňuje Karlová a v návaznosti na ni většina ostatních autorů zabývajících se tranzicemi, jednoduché definice jsou rizikové v tom, že mají tendenci redukovat demokracii na existenci multipartijních všeobecných svobodných voleb. Aby se vyhnula "omylu elektoralismu", ona sama (1991) k požadavku na svobodné volby zavádí jedno přídatné kritérium, a to je civilní kontrola ozbrojených sil státu. Tato je v Guatemale zaručena ústavou, kdy prezident je nejvyšším velitelem armády a její aktivní členové se nemohou stát prezidentem (a vojáci v záloze mohou kandidovat až po pěti letech civilního života). Praxe za Cereza ale byla poněkud jiná – i když ústava byla dodržena a Cerezo byl formálně hlavou armády, tato zůstávala plně autonomní i přes existenci civilního režimu.

Jedním z nejklassičtějších vymezení je Dahlových (1971) sedm kritérií pro polyarchie (aneb "realistické demokracie" – Huntington 1991, 7): volené veřejné autority, čisté a svobodné volby, všeobecné volební právo, právo soutěžit o veřejné úřady, svoboda vyjadřování a sdružování a přístup k alternativním informacím. Formálně tyto podmínky Guatemala splňovala. Budeme-li brát v úvahu sektor reprezentovaný pravicovými stranami, pak je splňovala do velké míry. Mimo tento sektor je možné zpochybnit většinu z nich a především poslední čtyři. Alternativní informace ve smyslu soutěživé kampaně pravicových stran byly k dostání i na venkově, ale v rámci systému

nebyly povolené 'levicové' informace jakéhokoliv druhu (i když stanovisko URNG k volbám/DCG dávalo jakýsi návod). Ucházet se o úřady na municipální úrovni mohli i rolníci, ale u ne-ladinos to asi bylo dost riskantní. Ústava zaručovala neomezenou svobodu vyjadřování a sdružování, o reálném rozsahu těchto svobod všechny přesvědčil už Montt.

Čtyři další kritéria k požadavku svobodných voleb přidává Diamond (1999, 10-11): neexistence/negarantování nějaké vlastní mocenské 'kapsy' pro armádu či jiné nevolené skupiny, horizontální, nejenom vertikální zodpovědnost volených úředníků, politický a občanský pluralismus a vláda zákona. Tato obecná kritéria následně konkretizuje do deseti požadavků (Ibid., 11-12), z nichž ani jednomu Guatemala v této době plně nevyhovuje. Za nejproblematictější je možné považovat nikoliv nepodřízenost armády civilní autoritě, protože ta existovala alespoň na papíře; nejhorší byla absence nezávislé a nediskriminační justice. Dědictvím několik desítek let dlouhé tradice, kdy všichni soudci jsou jmenováni exekutivou a to znovu s každou novou hlavou státu, byla totální zpolitizovanost celého sektoru a obrovská míra korupce a klientelismu.⁸⁷ V takové situaci pak samozřejmě není dodržována zásada rovnosti občanů před zákonem, a to ani když pomineme rasistický aspekt, a velmi špatná je i ochrana před protiprávním zadržováním. Ostatní požadavky (svoboda projevu/sdružování, nezávislost médií, možnost soutěžit o zvolení do veřejného úřadu apod.) jsou splňovány méně či více. Situace v soudnictví ale hraje určující roli.

Míra plnění kritérií uvedených v jednotlivých modelech pak rozhoduje, nakolik je ta která demokracie 'opravdu demokratická'. S vědomím, že žádná to nedokáže vždy a všude stoprocentně, jednotliví autoři vytváří různé typologie demokracií s přívlastkem, přičemž za obecný ideál je považována liberální demokracie (viz např. Zakaria 2004). Protože "otázka, jak rozsáhlá svoboda musí být, aby politický systém mohl být označen za liberální demokracii, je normativní a filosofická" (Diamond 1999, 14), guatemalský

⁸⁷ Tento systém byl zakotven i v zákoně (Valji 2004).

režim na přelomu 80. a 90. pak může být podle zaměření jednotlivých definic (a autorů) hodnocen jako plně demokratický,⁸⁸ liberalizující, modernizující, semidemokratický, pseudodemokratický nebo něco mezi tím,⁸⁹ neliberální, civilní armádní, civilní autoritářský, volební autoritářský, hybridní,⁹⁰ atd. Obecně platí, že čím více autor souhlasí s tezí, že zavedení technicky čistých voleb a civilního režimu bylo jen "pokračováním války politickými prostředky", tím menší je pravděpodobnost, že se v jeho hodnocení režimu vůbec objeví slovo demokracie, ať už s jakýmkoliv přívlastkem.⁹¹

Bez ohledu na terminologii je zřejmé, že z politologického hlediska Guatemala na konci první civilní vlády nebyla liberální demokracií. Armáda si i nadále zachovávala takovou pozici ve státě a společnosti, která neodpovídá stavu považovanému v liberálních demokraciích za normální. Míra liberálnosti byla velmi nízká, odlišné politické názory byli postihováni, a to i smrtí, resp. vraždou. I když se podíl smrti na celkovém počtu trestů lišil v závislosti na sociální pozici trestaného, žádná společenská skupina per se nebyla proti absolutnímu trestu imunní. Výjimkou byla armáda, která jako instituce na odlišné názory svých členů takto nereagovala, což bylo ale důsledkem tradice, nikoliv nějakého nového rozhodnutí. Míra demokratičnosti ve formální rovině odpovídala stavu běžnému v liberálních demokraciích, v realitě to tak úplně ideální nebylo. Voleb se mohli účastnit všichni dospělí kromě ústavou stanovených 'normálních' výjimek (osoba ve výkonu trestu, právně nezpůsobilá a aktivní členové armády) a ústava jim slibovala svobodnou a

⁸⁸ Za plně demokratickou Guatemalu prohlašovala americká administrativa od nástupu Cereza do Prezidentského paláce, jde samozřejmě o hodnocení mnohem víc politické a propagandistické než politologické.

⁸⁹ V semidemokracii je funkce zvolených úředníků limitovaná a stranická soutěž je omezená – volby jsou v principu soutěživé, ale ze strachu se jich neúčastní reprezentanti některých segmentů společnosti, je tak zmenšena "lidová suverenita". Pseudodemokracie je charakterizovaná existencí formálně demokratických institucí, která maskuje a/nebo se snaží legitimovat, "realitu autoritářské dominance"; jako taková je považována variantu autoritářských režimů (Diamond, Linz, Lipset eds. 1995, 6-8).

⁹⁰ „Státní hybrid...civilní vláda vbudovaná do vojenské diktatury" (Figueroa Ibarra 1994,57).

⁹¹ Případně koncovkou: Vzhledem k tomu, že během Víctoresovy/Cerezovy vlády došlo jak k částečné liberalizaci tak částečné demokratizaci, je guatemalský režim na konci 90. let vůči předchozím vojenským vládám demokradurou (O'Donnell, Schmitter 1986, 13).

tajnou volbu, stav faktické války a přetrvávající atmosféra strachu ale tuto svobodu limitovala. Rozhodně ale byla vyšší než míra liberálnosti.

Kromě popisů existujícího stavu demokracie po přechodu a jejich typologií existují i teoretické pokusy předvídat předem, resp. na základě preexistujících, se samotným přechodem nesouvisejících faktorů, zda a s jakou pravděpodobností daný přechod povede (nakonec) k liberální demokracii. Stejně jako v případě kritérií demokratičnosti existuje značná variabilita i případě těchto podpůrných předpokladů. Snad nejobsáhlejší kompilací je pravděpodobně Huntingtonův výčet 24 podmínek (1991, 37-38). Z dvaceti jednoznačných Guatemala čtrnáct a půl nespĺňuje, a realita ohledně těch nejednoznačných taky není zrovna příznivá. I když Huntington dodává, že žádná z nich není nezbytná, jeho další teze, že splnění jedné nestačí, implikuje, že čím víc jich daná země plní, tím lepší má vyhlídky na úspěšnou a úplnou demokratizaci. V obecné rovině to samozřejmě platí, ale význam těchto externích faktorů může být v reálných přechodech převážen faktory interními, tzn. vůlí konkrétních aktérů a jejich schopnostmi tuto vůli prosadit.⁹²

Rozhodující je samozřejmě to, co vlastně chtějí aktéři, kteří jsou v daný moment nejsilnější, resp. ti, kteří chtějí demokracii/demokratizaci, jsou dost silní na to, aby ji prosadili. Vzhledem k politické realitě, která v Guatemale panovala v době Cerezoza odchodu z funkce, tím neoptimističtějším očekáváním vzhledem k volbám asi mohlo být to, aby se situace ještě nezhoršila a aby další vývoj byl bojem mezi konsolidací existujícího systému a snahou o další liberalizaci a demokratizaci. Jinými slovy, aby přechod neskončil.

⁹² Poznámka k 'ekonomické predeterminaci': Ze souhrnných statistik to na první pohled vypadá, že Guatemala s HDP per capita přes 4000 dolarů rozhodně nepatří mezi nejchudší země. Ve skutečnosti si o uvedených čtyřmístných hodnotách může většina populace jenom nechat zdát - odhady ročního příjmu běžné rodiny na venkově se pohybují mezi 200 až 400 dolary, polovina populace žije za méně než jednoho dolaru na den. Nerovnosti v rozložení příjmů jsou v Guatemale třetí největší na světě. Ekonomická situace podrobněji viz Příloha VI.

5. Vývoj 1991-1999

Druhá a třetí civilní vláda

Prvního kola voleb 1990, které se konalo 8. prosince, se zúčastnilo dvanáct politických stran a 56.4% registrovaných voličů. Nejvíce hlasů, 25.7%, získala UCN a její kandidát Jorge Carpio Nicolle, v těsném závěsu s 24.2% následovalo MAS a Jorge Serrano Elías.⁹³ Třetí skončila Guatemalská republikánská fronta FRG (Frente Republicano Guatemalteco), kterou nedávno založil Ríos Montt.⁹⁴ Křesťanští demokraté propadli na čtvrté místo, pro DCG hlasovalo 17.5% voličů. To bylo spolu se 14% odevzdaných neplatných hlasů připisováno neúspěchu a zklamání z předchozí vlády a z toho vyplývající narůstající skepse ohledně voleb (Figueroa Ibarra 1994, 56-57). Druhé kolo, konané 6. ledna 1991, znamenalo vítězství Serrana, který po Cerezovi zdědil veřejné finance fakticky v bankrotu, 60% inflaci, 15% obyvatel nad úroveň chudoby a 100 vražd měsíčně (Crow 1992, 753). Jeho MAS bylo malou stranou a jak ve vládě tak v Kongresu muselo vytvářet koalice. Byla snaha vytvořit nějaké permanentní, ale ty nevydržely. Do vlády Serrano vzal členy PAN a na post ministra práce člena PSD, což se vysvětlovalo jako čistě vstřícné gesto a důkaz tolerance, i jako snahu o pozdější uzavření nějakého sociálního paktu (Torres-Rivas 1998). V Kongresu se snažil spolupracovat s UCN a DCG. To, že koalice nevydržely, znamenalo pro Serrana obtížnou pozici, protože ve svých předvolebních slibech plánoval udělat podstatné kroky na cestě k ukončení bojů a demokratizaci politického života - kromě zahájení přímých jednání s URNG chtěl řešit i problém postavení armády ve společnosti. Stále se zhoršující ekonomická situace ale vedla k poklesu lidové podpory bez ohledu

⁹³ Serrano byl jednou z vůdčích postav evangelického hnutí a bývalý hlavní poradce Montta. Carpio byl "velmi konzervativní majitel novin s charismatem pečené brambory" (Crow 1992, 756).

⁹⁴ Ten taky plánoval kandidovat na prezidenta, ale několik týdnů před volbami padlo rozhodnutí ústavního soudu, že jeho kandidatura je v rozporu s článkem ústavy, který zakazuje, aby se prezidentem stal ten, kdo se v minulosti dostal do čela státu násilnou cestou. FRG proto narychlo změnila kandidáta, místo Montta propagovala Alfonsa Portilla.

na přítomnost PSD ve vládě. Osoba prezidenta samotného a jeho netolerantnost a neochota ke kompromisům situaci nepomáhala. Problém malé podpory se brzo vyvinul do 'války' mezi jednotlivými složkami moci a prakticky paralyzoval veřejnou správu. Serrano reagoval vlastním pučem (autogolpe) 25. května 1993 - rozpustil Kongres, pozastavil platnost ústavy a chtěl uspořádat nové všeobecné volby, od kterých očekával přesvědčivé vítězství a možnost vládnout většinově.⁹⁵ V tomto očekávání byl povzbuzen výsledky municipálních voleb o několik dní dříve, v nichž si MAS vedlo velmi dobře. Převrat se však konal bez podpory významnější části armády, oligarchie, nebo masových organizací, odehrál se víceméně jen s pomocí policie, která ale neměla materiální ani lidské prostředky k nastolení nějakého režimu - Serranova vláda po několik dní pokračovala de facto, ale vesměs všechny sektory společnosti s ní nesouhlasily, spojily se do Národní instance shody INC (Instancia Nacional del Consenso) a požadovaly návrat k ústavnosti. Bez ohledu na Serrana se sešel Kongres a za nového prezidenta zvolil Ramira De León Carpia, pokus o 'autopuč' skončil. Odchodem Serrana byl přetržen proces národního dialogu započatý CRN i přímých jednání vlády a povstalců, který se začal rozjíždět.

Národní dialog a mírová jednání

I když bylo vytvoření CRN ze strany vlády pouze formálním splněním povinnosti, resp. snahou vyhnout se kritice za nesplnění, Komise se chopila příležitosti a zahájila tzv. národní dialog. Šlo o setkávání představitelů nejrozličnějších sektorů společnosti s vedením URNG, zástupci vlády ani armády se tohoto procesu neúčastnili⁹⁶. Dialog ukázal, že naprostá většina guatemalské společnosti je pro co nejrychlejší a úplné ukončení bojů a dal

⁹⁵ S největší pravděpodobností neusiloval o návrat k autoritářskému systému, spíše mu šlo o dosažení pozice ve stylu zvoleného absolutistického zachránce země (viz koncept delegativní demokracie O'Donnella 1993a, 1993b).

⁹⁶ Ihned po ustavení CRN v roce 1987 armáda kontrovala svým vlastním Centrem pro strategická studia ESTNA, akademickou platformou pro studium Tezí a ústavy (Gramajo Morales 1995).

jasně najevo, že pouhé konání voleb bez otevřené manipulace ani existence vlády bez přímé přítomnosti armády není totožná se skutečnou demokracií. Zároveň otevřel debatu o tom, co si jednotlivé sektory společnosti pod pojmem skutečná demokracie představují.⁹⁷

26.-30. března 1990 se v norském Oslu konala schůzka mezi delegací CNR a URNG a došlo k podpisu Základní dohody o dosažení míru politickými prostředky. Ta naplánovala setkání mezi URNG a zástupci guatemalských politických stran, následně schůzku se "zástupci veřejnosti a jiných politicky reprezentativních entit". Do budoucna se plánují i schůzky mezi URNG, vládou a armádou na exekutivní úrovni ("se schopností přijímat rozhodnutí"). Obě strany zároveň vyzvaly generálního tajemníka OSN, aby na celý proces jednání a plnění dohodnutých ujednání dohlížel.

V lednu 1990 vyhlašuje katolická a evangelická církev ve spolupráci s židovskou obcí iniciativu Pochody za život a mír (Jornadas por la Vida y la Paz), kterými chce upozorňovat na neustále se zhoršující bezpečnostní a ekonomickou situaci, sociální marginalizaci a vojenskou kontrolu populace.

K setkání mezi URNG a politickými stranami došlo na konci května 1990 ve Španělsku. Před jeho zahájením vydaly obě strany 28. května v Madridu prohlášení, v němž zástupci devíti politických stran vítaly závěry schůzky v Oslo, deklarovaly ochotu jednat a přesvědčení o možnosti mírového/politického řešení konfliktu v zemi. URNG vyhlásila, že bojuje za "skutečnou demokracii, národní svrchovanost, proti sociální nespravedlnosti, bídě a zaostalosti, za odstranění diskriminace, za právo na život a na mír". Vystupuje "ve jménu vyděděných; ve jménu těch, jejichž práva byla anulována; ve jménu těch, kteří žijí v bídě, nevědomosti, nemoci a hladu; ve jménu těch, kteří nemohou dostat práci; ve jménu těch, kdož nemají jedinou tortillu nebo jediný drobeček chleba...ve jménu vdov a sirotků, produktů války, která nám [URNG] byla vnucena". Politické řešení vidí jako postupný proces, neoddelitelný od vytvoření podmínek, které by umožňovaly ukončení

⁹⁷ Pro plné znění dokumentů z let 1989-1990 zmiňovaných v této části práce viz Panorama 6/90, 327-398.

ozbrojeného konfliktu. Požadavkem je "atmosféra svobody, bezpodmínečná a bez nátlaku a omezení jakéhokoliv druhu". URNG je přesvědčena, že politické strany jsou mechanismem pro vyjadřování názorů jednotlivých sektorů společnosti a věří, že spolu s partnery v jednání bude možné "vytvořit novou Guatemalu, demokratickou, mírovou, pokrokovou a sociálně spravedlivou".

Výsledkem jednání byla Dohoda z El Escorial z 1. června 1990, k níž došlo už za přítomnosti zástupce OSN (v pozici pozorovatele): k dosažení míru a demokracie je nutné začlenit do politického procesu všechny politické síly a občanské a sociální sektory; cílem je prosazení ústavních změn, které by umožňovaly plnou realizaci občanských a politických práv, a vedly ke spravedlnosti a nezávislosti státních mocí. Zúčastněné politické strany slibují prosadit v roce 1991 vytvoření Národního ústavodárného shromáždění, ve kterém má být umožněno URNG participovat; URNG se zavazuje, že nebude klást překážky volebnímu procesu 1990.

2. srpna 1990 vyjádřil svou ochotu sejít se s URNG i CACIF. Před zahájením schůzky 25. srpna URNG vydává další prohlášení k aktuální situaci, v němž upozorňuje na pokračování násilí a porušování lidských práv - armáda "bombarduje vesnice, masakruje rodiny a ... ničí farmy a úrodu". Zvyšují se ceny základních potravin a tak zhoršují už katastrofální životní podmínky. Probíhající volební proces není podle URNG plně konzistentní s demokracií, protože nadále existují restrikce pro účast politických stran. Během setkání se pochopitelně objevily rozdíly v názorech na optimální uspořádání guatemalského hospodářství, ale obě strany se shodly na tom, že tyto rozdíly v názorech jsou řešitelné cestou politických jednání; CACIF v závěrečné deklaraci 1. září vyjádřil plnou podporu požadavku na dosažení míru a dodržování lidských práv.

8. září 1990 se poprvé veřejně prezentovaly tzv. Komunity vzdorujících obyvatel CPR (Comunidades de Población en Resistencia de la Sierra). Ty se skládaly z jednotlivců a rodin vyhnaných armádou z původního bydliště,

kteří se od té doby ukřívají v horách a odmítali se přesídlit do modelových vesnic. V září se konalo první shromáždění jejich zástupců z téměř stovky komunit v El Quiché a ze třinácti z Huehuetenanga, jehož výsledkem bylo prohlášení určené vládě: CPR nejsou povstalci, jsou tvořeny venkovským civilním obyvatelstvem. Vyzývají prezidenta, aby uznal jejich existenci a nepopíral ji jako dosud, zatímco povoluje jejich další bombardování a armádní útoky. Požadují, aby vláda uznala jejich právo vrátit se do původních bydlišť. Dále ukončení armádního násilí, odzbrojení a rozpuštění PAC, a požadují návrat násilně držených členů rodin a členů komunit z modelových vesnic, demilitarizaci a nastolení civilní vlády [na místní úrovni] a umožnění volného pohybu a obchodu mezi vesnicemi. Ještě v témže měsíci následovalo prohlášení představitelů církve a nevládních organizací potvrzující civilní, nebojový charakter CPR. Tyto komunity jsou klasifikovány jako jedna z forem vnitřního uprchlíku a církev pro ně žádá přímou humanitární pomoc.

Národní dialog pokračoval v říjnu 1990, kdy se v mexickém Metepec sešli zástupci URNG a odborového hnutí. Výsledkem schůzky byla Metepecká deklaráce z 25. října, v níž obě strany vyjadřují víru v možnost mírového vyřešení krize, a zároveň se shodují, že k tomu nestačí jenom ukončení konfrontace, ale jsou nutné i strukturální změny, aby byly odstraněny "historické příčiny", které ke konfrontaci vedly.

28. října 1990 následovala velmi podobná Deklarace z Atlixco, která vznikla během setkání URNG a zástupců akademické obce, zaměstnanců a drobných a středních zaměstnavatelů.

11. listopadu vyjádřilo podporu mírovému procesu a dohodám z Osla a Metepec 92 odborových organizací, zároveň s tím vyjádřily svoje odhodlání usilovat o dodržování vyplácení minimální mzdy na venkově a její zvýšení v nezemědělských sektorech. Deklarovaly svoji podporu venkovanům v jejich nárocích na půdu; kromě dodržování lidských práv vyzývají vládu k pozemkové reformě a celkové demilitarizaci společnosti.

27. listopadu URNG vydala prohlášení kritizující proběhnuvší první kolo voleb jako nedostatečně reprezentativní, podle povstaleckého vedení nízká participace občanů potvrzuje, že demokracie není opravdová. Volby jsou "rituálem" vzdalým zájmům obyvatelstva a "elementem odvádějícím pozornost" od propojení civilního a armádního sektoru, "maskujícím [armádní] operační represivní plány" a "udržujícím režim, který zasluhuje domácí i mezinárodní odmítnutí".

Kritické bylo i prohlášení episkopální konference, která za negativní kromě nízké účasti považovala i atmosféru "náboženské konfrontace". Kampani vytýkala "snadné, mnohdy demagogické sliby, které se následně nikdy nesplní". Vyjádřila obavu z prohlubování rozdílu mezi chudými a bohatými a vyzvala novou vládu k započetí přímých rozhovorů s URNG.

Mírová jednání I

Serrano byl aktivní v CRN (účastnil se např. schůzky v Oslu) a v dubnu 1991 splnil předvolební slib o zahájení oficiálních jednání s povstalcí. Na začátku měsíce vyhlásil kampaň s názvem Iniciativa za úplný mír národa a ustavil Národní mírovou komisi CNP (Iniciativa para la Paz Total de la Nación a Comisión Nacional de Paz) jako vládní platformu pro rozhovory. K těm prvním došlo ještě téhož měsíce v Mexiku, výsledkem byl 26. dubna 1991 podpis Dohody o procesu hledání míru politickými prostředky a Dohody o základních tématech procesu. V obou případech šlo o dokumenty vyjadřující základní ochotu obou stran dále jednat a vymezující oblasti, kterých se budou následná jednání týkat – demokratizace, posilování občanské společnosti, role armády ve státě, lidská práva atd. Kromě toho, že se jednalo o první oficiální schůzku mezi vládou a URNG po čtyřech letech, důležitou odlišností od jednání národního dialogu byla přítomnost mediátora. Tím byl v této fázi Monsignor Toruño, OSN se účastnila opět v roli pozorovatele.

25. července byla opět v Mexiku podepsána Základní dohoda o demokratizaci politickými prostředky, známá podle místa podpisu jako Dohoda z Querétara. Měla víceméně pouze deklarativní charakter, ale aspoň se, poprvé v historii konfliktu, vláda a povstalci shodli na tom, že vlastně chtějí to samé, v tomto případě demokracii. Jednání o dalších tématech vyjmenovaných v dubnové dohodě už neměla tak hladký průběh, záležitosti jako lidská práva nebo armáda vyžadovala více než obecné proklamace a konkrétní názory obou stran se lišily. Quezada Toruño sice dokázal tuto schůzku zachránit, když oba její účastníky dovedl k rámcovému kompromisu v devíti z jedenácti oblastí, ale vzhledem k jejímu průběhu se pro nejbližší budoucnost nečekaly zázraky. Celý proces byl podrobně monitorován armádou a Serrano si nemohl dovolit nějaký vstřícný přístup - když se ministři obrany zdálo, že jeho kolega z ministerstva pro rozvoj je i se svým náměstkem "příliš nakloněn" myšlence kompromisu s URNG, prezident je oba velmi rychle odvolal (Kruijt 1998, 26). Koneckonců veškerá jednání za Serranovy vlády se ale nesla v duchu vzájemné nedůvěřivosti. Jak armáda tak gerily zintenzívnili své bojové akce ve snaze vylepšit vlastní vyjednávací pozice a bylo zřejmé, že se sice jedná, ale ani jedna ze stran ve skutečnosti neočekává nějaké blízké ukončení konfliktu (Aguilera Peralta 1998, 132).

Serranův pokus o autopuč pak jednání přerušil. Jeho neúspěch sice mírový proces zbrzdil, ale jednota veřejnosti i politických institucí v názoru na nepřipustnost řešení politických problémů způsobem mimo ústavní rámec byla výhrou pro demokracii. A taky dalším posílením pozic pro umírněné vojáky - za teď už bývalým prezidentem stálo několik ultrakonzervativních jedinců, kterých se teď progresisté mohli 'legitimně' zbavit.

León Carpio, třetí civilní prezident, se dostal do úřadu nevolební cestou, což samo o sobě znamenalo, že měl podporu, resp. nebyl nepřijatelný pro armádu. V čistě politické oblasti byl v zemi chvíli zmatek.⁹⁸ INC se se

⁹⁸ V období od puče do inaugurace nové vlády byla veřejná sféra prakticky paralyzovaná, neustále se šířily fámy o dalším puči (Gálvez Borrell 1995, 34). Autor podotýká, že zatímco ve standardních demokraciích se problémy vyplývající z menšinové vlády nejdříve snaží vyřešit jednáním uvnitř

zvolením Carpia nerozpadla, ale pokračovala z kampani za očistění celé státní správy od korupce. Státní správě se to samozřejmě moc nelíbilo a bránila se, jak jen to šlo. Napětí a násilí rostlo, nikdo ale nedokázal zvítězit a tak se dohodli na prostředkování katolické církve. Výsledkem jednání bylo fakticky to, o co usiloval Serrano, ale tentokrát v rámci demokratických/ústavních mechanismů (Aguilera Peralta 1998). Na 10. leden 1994 se naplánovalo se poradní referendum (consulta pública) nutné pro odsouhlasení či zamítnutí návrhů ústavních změn, které by mj. umožnily vypsat předčasné volby do Kongresu, přičemž zvolení poslanci měli jenom dosloužit funkční období těch předchozích. Referendum změny schválilo jasnou většinou 68%, byť volební účast 15.8% byla katastrofálně nízká.⁹⁹ Kongresové volby se konaly 14. srpna 1994, voličů se účastnilo jen o trochu víc než v lednu - 21.1%. Vybírali ze 14 pravicových nebo středových stran a nejvíc hlasů dali 'nové pravici', velkopodnikatelské Straně národního pokroku PAN (Partido de Avanzada Nacional). Druhá skončila FRG.

I ve zmatku, který po jeho zvolení panoval, a který nesouvisel s mírovým jednáním, se Carpio snažil obnovit proces započatý Serranem. Rozpustil CNR a Serranovu Národní mírovou komisi zreorganizoval na Komisi pro mír COPAZ (Comisión para la Paz), do jejího čela jmenoval Hectora Rosadu Granados, který následně za vládu vedl vyjednávání. Než došlo k tomu prvnímu, nastala vážná komplikace. Možná pod vlivem problémů, do kterých se jednání dostalo ke konci Serranovy vlády, možná pod vlivem armády, možná v upřímné snaze urychlit co možná nejvíce ukončení bojů se Carpio, resp. Granados pokusili o rozdělení dohodnutých témat na procedurální a 'obsahová'. Ta první, více technická/vojenská směřovala ke složení zbraní ze strany geril, ta druhá byla o politice a

parlamentu, květnové události byly výsledkem Serranovy osobnosti a guatemalské gopistické tradice.
⁹⁹ Mezi 43 odsouhlasenými změnami bylo snížení počtu poslanců ze 116 na 80 a zkrácení legislativního i exekutivního mandátu z pěti na čtyři roky. Taky eliminace municipálních voleb uprostřed prezidentského/parlamentního funkčního období, což znamenalo odstranění mechanismu zjištění aktuální veřejné podpory prezidenta a jeho strany. Všeobecně ale reforma nechala rozdělení moci netknuté a kořeny krize zůstaly (Gálvez Borrell 1995, 32-33).

obsahovala kromě dodržování lidských práv i problematiku vlastnictví půdy, mantinely pro budoucí fungování armády ve společnosti apod.; vláda se chtěla na oficiální úrovni zabývat pouze těmi prvními a ta druhá přesunout na "neformální jednací stůl" občanské společnosti a URNG. Povstalci to ale striktně odmítli, viděli v tom pokus vlády vyhnout se řešení pro ně nejpodstatnějších záležitostí a jakákoliv procedurální jednání podmínili uzavřením všech 'obsahových' dohod (Aguilera Peralta 1998, 133-134). Nakonec byli úspěšnější, k žádnému dělení témat nedošlo.

První schůzka mezi novou vládou/COPAZ a gerilami se uskutečnila na začátku roku 1994 v Mexico City a OSN už vystupovala v roli moderátora.¹⁰⁰ Výsledná Rámcová dohoda o obnovení jednacího procesu mezi vládou Guatemaly a URNG z 10. ledna znamenala, kromě toho, co měla ve svém názvu, i výzvu k vytvoření nějakého tělesa reprezentujícího nevládní sektor, v němž by byly zastoupeny všechny složky obyvatelstva, které by reagovalo na budoucí bilaterální jednání a vydávalo k nim (nezávazná) doporučení, tato by adresovala nejenom vládě a URNG, ale i moderátorovi¹⁰¹. Dále se žádaly vlády Kolumbie, Španělska, USA, Mexika, Norska a Venezuely, aby jejich státy vytvořily skupinu Přátel guatemalského mírového procesu, která by kromě podněcování jednání dodávala celému procesu důležitost a vystupovala by v roli svědka dohodnutých kompromisů. Obě strany vyjádřily vůli uzavřít celý jednací proces podpisem dohody o pevném a trvalém míru ještě v průběhu roku 1994.

29. března došlo opět v Mexico City k podpisu Všeobecné dohody o lidských právech. Obě strany vyjádřily svůj respekt pro lidská práva a vláda se zavázala dělat vše pro to, aby praxe v zemi opravdu odpovídala tomu, co je napsáno v ústavě. Toto se dá přeložit jako nevyřčené uznání z její strany, že aktuální guatemalská realita v této oblasti rozhodně neodpovídá ústavní

¹⁰⁰ Při popisu dohod od ledna 1994 až do ukončení celého procesu v prosinci 1996 vycházím z plných textů výsledných dokumentů, viz Procurador 1997.

¹⁰¹ Nevládní organizace nabádky využily a pod záštitou arcibiskupa se zformovaly se do zastřešujícího Shromáždění občanské společnosti ASC (Asemblea de Sociedad Civil), které brzo mělo na 120 členů. I když si posléze stěžovaly na pouze poradní status, na podobu mnohých dohod měly nezanedbatelný vliv.

idyle. Kromě vyjmenování 'standardních' lidských a občanských práv, které hodlá hájit, slíbila především bojovat proti všem druhům tajných paralegálních ozbrojených skupin, pokračovat v profesionalizaci všech bezpečnostních složek a zpřesnit a zpřísnit pravidla pro nošení zbraně. Zavázala se navrhnout změny trestního zákoníku tak, aby byly trestatelné extrajudiciální vraždy a hromadné masakry a mizení. Dále vláda slíbila, že nebude podporovat vznik nových CVCD a u těch existujících zjistí, zda členové CVDC jsou členy opravdu dobrovolně. Zároveň bude pracovat na novele vojenského zákona tak, aby do služby nikdo nemohl být nucen násilím. Především část o bývalých PAC asi byla ústupkem ze strany URNG, která ve všech svých samostatných prohlášeních požadovala jejich okamžité a úplné rozpuštění. Pravidelně nejdůležitější částí dohody je žádost obou stran, aby OSN ustavila verifikační misi pro celý mírový proces a především pro dohled nad situací v oblasti lidských práv (budoucí MINUGUA, viz dále). Nejproblematictější aspekt 'vnitřní ozbrojené konfrontace' se tak URNG podařilo dostat "ven".

Armáda se ani za Carpia probíhajících jednání přímo neúčastnila. Stále odmítala uznat URNG nejen jako legitimního aktéra v guatemalské politice, ale i jako 'regulérního' nepřítele v boji. Zasednutí s lídry povstalců za jakkoliv tvarovaný stůl se bránila proto, že by tak fakticky URNG legitimovala. Pro některé vojáky ale bylo příliš i to, že s nimi jednala vláda, a pokusili se celý proces přerušit - zhruba rok po zvolení Carpia došlo pod vedením generála Quila Ayusa k pokusu o puč. Generál byl neúspěšný a kromě něj byli ze svých postů odejiti i další ultrakonzervativci (ne že by se jim snad něco špatného stalo, za nepodařené puče se tradičně rozdávala místa na ambasádách). Jednání s povstalcí tak mohla pokračovat.

17. června 1994 byla v Oslu podepsána Dohoda o znovusazení obyvatel vykořeněných v důsledku ozbrojené konfrontace. Hlavním problémem tohoto tématu nebylo ani tak dohodnutí podmínek fyzicky

bezpečného návratu, jako spíš snaha URNG přimět vládu k příslibu, že navrátilci se budou mít kam vrátit a budou mít reálnou šanci se tam uživit - kromě půdy šlo i o poskytnutí nástrojů a úvěrů na nákup hnojiv. Komplikovanost tohoto tématu vyplývala z faktu, že původní pozemky uprchlíků nebyly k dispozici, protože armáda během konfliktu znovuosídlovala jinými rolnickými rodinami (takto uvolněnou půdu rozdávala i vláda).¹⁰²

O necelý týden později, 23. června, následovala Dohoda o vytvoření Komise pro historické objasnění porušování lidských práv a aktů násilí, jež způsobily guatemalské populaci utrpení (CEH, Comisión para Esclarecimiento Historical). Během této schůzky hrozilo reálné nebezpečí, že se jednání zasekne, dlouho se nemohlo dojít k dohodě. URNG požadovala, aby komise měla rozsáhlé pravomoci, které by v konečném důsledku umožnily trestní stíhání jedinců obviněných ze zločinů během války. COPAZ jakožto vládní, potažmo armádní agent se snažil o přesný opak, minimalizaci jejího mandátu. Pozice URNG byla momentálně oslabena aférou Mincho¹⁰³ a následnými vnitřními rozpory, mezinárodní společenství se obávalo krachu jednání, tak této situace využilo a prakticky přinutilo URNG k souhlasu se slabou komisí. Jejím úkolem bylo nestranně objasnit násilí za celé období konfliktu, tzn. od 60. let po podpis finální mírové dohody. K tomu měla tři řádné členy (kromě samotného mediátora z OSN ještě jím navrženého zástupce občanského sektoru a reprezentanta akademické obce, na němž se dohodnou rektori univerzit), kromě nich neformální pracovníky podle potřeby a mandát na šest měsíců od podpisu závěrečného míru (s možností jednoho prodloužení). Výsledkem její činnosti měla být zpráva informačního charakteru a doporučení metod pro zachování paměti obětí a posilování

¹⁰² Jednání na toto téma probíhalo už za předchozí vlády. Serrano se v srpnu 1992 dohodl se zástupci uprchlíků v Mexiku o technických podmínkách návratu mimo oficiální mírová jednání, problematika půdy se měla vyřešit tak, že vláda za komerčních podmínek odkoupí zemědělské usedlosti/plantáže, které budou na prodej, a umožní jejich přeměnu na 'zemědělská družstva' navrátilců.

¹⁰³ Gerily pro výkupné unesly jednu velmi bohatou, ale taky velmi starou paní, armáda následně zajala dva z jejich velitelů, kteří zajetí nepřežili. Vedení URNG se s armádou dohodlo, že na obě části tohoto incidentu 'zapomenou'. Mincho, která nebyla příjemná ani pro gerily, ani pro armádu, ale vláda v ní nebyla přímo obsažena. Zbytku URNG se to velmi nelíbilo (Sandoval et al. 1997).

kultury vzájemného respektu a dodržování lidských práv. Zveřejněné výsledky nebudou zmiňovat individuální zodpovědnost a budou bez jakékoliv právní síly. Svědkové mají nárok na ochranu zdrojů (ale neexistuje institut ochrany svědků). Akceptaci takových podmínek viděla značná část nevyjednávacího vedení URNG jako nepřijatelnou, konflikty z toho vyplývající přetrvaly i do budoucna a z velké části přispěly k neschopnosti levice se sjednotit do nějaké relevantní politické síly po uzavření míru (viz dále).

Dalším krizovým momentem bylo jednání o právech indígenas. To bylo pravděpodobně nejcitlivější ze všech témat, protože obsahovalo body jako nárok Mayů na tradičně obývanou půdu apod. Pro gerily/URNG bylo stěžejní záležitostí, protože fakticky shrnovalo to, za co bojovali. Ani jedna ze stran nechtěla v ničem ustoupit a dohoda byla dosažena jen díky faktickému ultimátu OSN - v lednu 1995 pohrozila, že pokud dohody nebude urychleně dosaženo, přehodnotí svoji účast v celém procesu. Obě strany se lekly, protože obvinění z nespolupráce ohrožovalo jejich financování a tak byla 31. března 1995 v Mexico City Dohoda o identitě a právech domorodých obyvatel/indígenas podepsána (vzhledem k obsahu a rozsahu dohody se dá předpokládat, že vláda se lekla asi víc než povstalci). Tato dohoda a závazky v ní obsažené se staly vlajkovou lodí nejen mírového, ale i celého demokratizačního procesu. Mayové a jejich nerovné postavení uvnitř guatemalské společnosti se dostali do popředí mezinárodního zájmu.¹⁰⁴ Zároveň se projevil i další nečekaný efekt vojenské kampaně 80. let – i když všichni Mayové, jejich identita byla do doby před eskalací konfliktu odvozována především od rodné komunity/vesnice, případně jazyka (kterých je víc než dvacet a mnohé jsou si navzájem naprosto nesrozumitelné;

¹⁰⁴ Pozornost zahraniční veřejnosti k tomuto problému přitáhla poprvé autobiografická kniha Rigobery Menchú Tum vydaná v roce 1983 a od roku 1984 přeložená do angličtiny. Líčí v ní nejen tradiční život své komunity, ale i armádní teror přelomu 70. a 80. let, který ji jako mladou dívku donutil odejít do Mexika poté, co byla zabita většina její rodiny. Menchú se stala hlavní představitelkou boje Mayů proti vládnímu násilí a posléze i jednou z vůdkyň hnutí za zrovnoprávnění guatemalských indígenas a její aktivita byla v roce 1992 oceněna Nobelovou cenou míru. Informace o Mayích a jejich kultuře z (Bastos a Camus 1996, Cuxil 1994, Galvez Borell 1998, Solares 1995, Choy a Galvez Borell 1997).

vesnici a kontakt s okolním světem se odehrával pouze občas na lokálním trhu). Nucená migrace a přesídlování spolu se sympatiemi a vlivem zahraničních kněží či humanitárních pracovníků, kteří mezi nimi po kratší či delší dobu žili, znamenalo, že o sobě poprvé začali uvažovat jako o příslušnících jedné skupiny. Toto začalo být více zřetelné a politicky artikulované po roce 1992, kdy se konaly oficiální oslavy 500. výročí objevení Ameriky a paralelně s nimi i neoficiální konference, demonstrace apod. pod názvem 500 let dobytí, na kterých se sešli reprezentanti nejenom guatemalských mayských komunit ale i ostatních amerických původních obyvatel. Během poslední fáze války povstalci/URNG učinili téma zrovnoprávnění Mayů svým klíčovým požadavkem. Vzhledem k výše uvedenému byla jednání na toto téma jedna z nejobtížnějších, protože URNG a do značné míry i ASC a mezinárodní komunita odmítali nějakou pouze proklamativní dohodu. Výsledný dokument tak byl velmi rozsáhlý, podrobný a implikoval značné kvalitativní změny pro celou společnost. Naplňování zásad v něm uvedených bude do značné míry měřítkem úspěchu guatemalského přechodu.

Dohoda uznávala existenci tří ne-ladino etnik, mayského, garífuna a xinca, přičemž všechny mají statut 'národa/lidu' (el pueblo implikující kolektivní identitu) a Mayové jsou tvořeni množstvím různých kulturních skupin, ale společného původu. Guatemalský národ je multietnický, plurikulturní a multilingvální. Pro indígenas se uznává identita a politická, kulturní, ekonomická a sociální práva při zachování národní jednoty a nedělitelnosti guatemalského území. Uvedené domorodé národy byly vykořisťovány a trpěly diskriminací kvůli svému původu, jazyku a kultuře, jejich ekonomické a sociální podmínky nejsou (ani teď) rovné s ostatními. V minulosti jim byla upřena plná politická participace a utváření národní guatemalské identity se dělo bez ohledu na ně. Inkorporace jejich tisícileté historie a "duchovní velikosti" napomůže celé guatemalské společnosti k rozvoji a dosažení odpovídajícího postavení na mezinárodní scéně. Definování a uznání jejich práv je podmínkou nutnou pro ukončení utlačování

a diskriminace, je potřeba vytvářet a posilovat struktury a garance občanské participace při plném respektu k jejich právům.

Deklarovalo se, že dnešní guatemalští Mayové jsou přímými potomky starověkých Mayů, jejich jazyky patří všechny, bez ohledu na rozdíly, do rodiny mayských jazyků a uznávala se autonomie 21 mayských kulturně-jazykových skupin. Jejich životní filosofie, kosmovize, je považována za nedílnou součást mayské kultury, přičemž jejími třemi základními pilíři jsou víra v harmonické vztahy všech součástí vesmíru a to, že člověk je pouze jednou z nich, respekt k zemi/půdě jako matce dávající život a posvátnost kukuřice. Kosmovize je předávána z generace na generaci v ústní i písemné podobě a v tomto předávání hrají speciální a rozhodující roli ženy. Mayové mají vlastní komunitární společenskou organizaci založenou na solidaritě a respektu k blízkým, a koncepci autority spočívající na z kosmovize odvozených morálních a etických hodnotách. Vláda se zavazovala, že bude v Kongresu prosazovat ústavní změny, které by odrážely charakter výše uvedeného chápání guatemalského národa. Mayové, garífunas a xinca jsou autory svého vlastního kulturního rozvoje, vláda má odstranit jeho překážky a aktivně jej podporovat.

Aby byla odstraněna diskriminace, je nutné změnit uvažování všech občanů („transformace mentality“), Kongres má etnickou diskriminaci definovat jako trestný čin, vláda má rozšiřovat povědomí o občanských i jiných právech skrze vzdělávání, pro pomoc indígenas v civilních právních záležitostech mají být zřízeny speciální poradní rady. V případě žen Dohoda uznává dvojí diskriminaci – jako ženy a jako indígenas. Vláda má změnit zákony, aby sexuální agrese byla trestným činem a mají se dodržovat mezinárodní úmluvy o odstranění všech forem diskriminace a na ochranu práv původních obyvatel.

Všechny jazyky, kterými se v zemi mluví, si zaslouží stejné uznání. Domorodé jazyky se ve školském systému mají podporovat minimálně tak, aby děti uměly číst a psát v jazyce převládajícím v jejich komunitě, zároveň se má propagovat bilingválnost, a to nejenom v tom smyslu, aby indígenas

mluvili španělsky, ale taky opačně, aby se ladinos učili maysky. Na komunální úrovni se má regionálně dominantní jazyk používat i v úředním styku. Ultimátní snahou je oficializace všech jazyků, k tomuto účelu se má, ve spolupráci s Akademií mayských jazyků, zřídit oficializační komise ze zástupců jednotlivých jazykových komunit. Vláda uznává právo na používání vlastních a místních jmen v příslušném jazyce, jakožto i právo na přejmenovávání. Uznává i důležitost mayského náboženství a slibuje umožnit jeho soukromé i veřejné praktikování vč. respektu k náboženským vůdcům, ceremoniím a posvátným místům. Mayové mají právo nosit svůj tradiční oděv ve všech sférách veřejného života a má skončit s tím související diskriminace. Národní vzdělávací systém se má změnit tak, aby odrážel i domorodé vzdělávací koncepce, systém má být decentralizovaný a přizpůsobený lokálním kulturním a jazykovým specifikám. Zdrojem vzdělávání jsou rodiny a komunity a obsah výuky i harmonogram školního roku se má stanovovat podle místních podmínek a po dohodě s nimi. Základní vzdělání v mayské kultuře, historii, filosofii atd. má být součástí všeobecné vzdělanosti.

Ukončení diskriminace a propagace mayské kultury je záležitostí nejenom státu, ale i masmédií. Všechny tři skupiny původních obyvatel mají mít plná politická práva, kam patří i nárok na zakládání mayských organizací, respektování role lokálních lídrů i mayského soudního systému – toto tradiční právo má mít přednost při řešení intramayských záležitostí. Má dojít k regionalizaci státního aparátu tak, aby zohledňoval ekonomickou, kulturní, jazykovou i environmentální logiku. Na závěr se uznává i nutnost nějak legálně uznat možnost komunitního/kolektivního vlastnictví, toto se má stát součástí budoucí strukturální reformy systému pozemkového vlastnictví a vláda připouští, že se komunitám v minulosti občas ukradla půda a souhlasí, že má dojít ke kompenzaci.

Pravděpodobně z vyčerpání ze zatím nejnáročnějšího jednání a očekávání podobně těžkých schůzek i pro nadcházející socioekonomická témata, a taky vzhledem k blížícím se volbám a probíhající kampani už po zbytek roku k žádné další dohodě nedošlo.

Předvolební boj byl zajímavý především tím, že se jej poprvé účastnila i levicová strana, Demokratická fronta Nová Guatemala FDNG (Frente Democrático Nueva Guatemala). Vznikla narychlo ve volebním roce, byla sdružením progresivních intelektuálů, aktivistů v oblasti lidských práv a několika 'lidových' organizací, vč. mayských. Vzhledem k zákonu o politických stranách, který pro uznání strany požadoval 50 tisíc podpisů přívrženců, což byl pro FDNG v tak krátkém časovém horizontu nespílitelný požadavek, se zlegalizovala tak, že převzala registraci od PR. Získala tak sice možnost kandidovat, ale zároveň si hned při svém vzniku vyrobila handicap – generální sekretář PR podmínil souhlas tím, že si podrží svoji funkci i v nové straně, a protože (nejen) za jeho šéfování se strana zdiskreditovala spoluprací s některými z nejbrutálnějších generálů, mnozí z potenciálních voličů si svoji podporu rozmysleli (Reding 1998).

URNG nabádala lidi k účasti na volbách, jednostranně vyhlásila přerušování ozbrojených aktivit po dobu jejich konání a uznala jejich legitimitu. Prakticky se tak dostala do paradoxní situace, kdy oficiálně uznávala vládu, proti které byla technicky v ozbrojené opozici (Aguilera Peralta 1998, 141).

Čtvrtá civilní vláda a mírová jednání II

Prvního kola voleb 12. listopadu 1995 se zúčastnilo 19 stran a koalic a 46.8% registrovaných voličů, z nichž 11% odevzdalo neplatný hlas. Preference veřejnosti se od kongresových voleb předchozího roku nezměnily, zvítězila PAN se 36.5% hlasů následovaná FRG s 22%. Třetí, už s odstupem, skončila koalice UCN-DCG-PSD se ziskem necelých 13%. FDNG byla čtvrtá, získala 7.7% hlasů. Ve druhém kole prezidentských voleb konaných 8. ledna

1996 tak proti sobě stáli Alvaro Enrique Arzú Irigoyen z PAN a Alfonso Portillo Cabrera z FRG. Zvítězil Arzú, i když svého soupeře porazil pouze ve čtyřech z 22 departmentů, ale náskok z hlavního města mu stačil k dosažení celkových 51.2% (TSE 1996). I když ještě fakticky trvala válka a volby probíhaly v ovzduší přetrvávajících obav, jsou považovány za první skutečně reprezentativní, a jako takové vymezující konec přechodu, resp. přechodové fáze guatemalské demokratizace (Aguilera Peralta 1998, 141).

Arzú ještě jako kandidát prohlašoval, že jeho prioritou je dokončení mírového procesu. Po svém zvolení toto stanovisko zopakoval a na důkaz toho, že to myslí vážně, vyjádřil ochotu osobně se sejit s vedením URNG. COPAZ se ke konci roku 1995 stával čím dál více rezervovaný a neochotný k ústupkům, ale setkání Arzú-URNG v Mexiku v únoru 1996 bez prostředníků obnovilo atmosféru důvěry a povzbudilo naději, že i přes už více než roční skluz ve vyjednávání se nakonec dosáhne plánovaného cíle, tj. podpisu míru (Ibid., 143-144). Na konci března gerily oznámily jednostranné ukončení bojových akcí, o několik dní později stejně reagovala i vláda. Nešlo o uzavření příměří, spíše o rozhodnutí nepoužívat násilí k ovlivňování jednacího procesu (Ibid., 144).

Ten pokračoval uzavřením Dohody o socioekonomických záležitostech a zemědělské situaci 6. května 1996 v Mexico City. Demokratizace je v něm víceméně synonymem pro participativní hospodářský a sociální rozvoj. Obyvatelstvo se má do budoucna podílet na stanovování ekonomických cílů a určování strategií, a to na všech úrovních, od komunitní/lokální po národní (tzv. koncertace). Speciální pozornost se má dostat začlenění žen do tohoto procesu. Stát má povinnost naplnit sociální sliby z ústavy v oblasti veřejných investic, práva na práci, vzdělání, zdravotní péči atd. Aby na to měl peníze, zavazuje se pro nadcházející roky dosahovat minimálně 6% meziročního nárůstu HDP. Protože vzdělání je základem budoucího rozvoje, stát do roku 2000 navýší o polovinu prostředky věnované této oblasti a sníží počet těch, kteří neumí číst a psát na 30%. Mezi další sliby patří podpora profesnímu

organizování, zvednutí rozpočtu pro zdravotnictví a snížení novorozenecké úmrtnosti o 50%, opět do roku 2000. O stejné procento se má zvednout i daňové zatížení. V zemědělské oblasti se deklaruje nutnost reorganizace registrů vlastnictví a zlepšení ochrany půdy. Uznává se, že současný systém vlastnictví půdy je nevyhovující, že venkované jsou nejvíce postiženi chudobou, že je to potřeba řešit a že se to bude řešit ve spolupráci s těmi, kterých se to týká. K nějakým dramatickým dohodám v této oblasti nedošlo, ale ani se to nečekalo.

I když se na oficiálním postoji armády k jednání a povstalcům nic nezměnilo, v průběhu roku 1995 začalo docházet k tajným schůzkám mezi Juliem Balconim, jedním z mluvčích armády, a Rodrigem Asturiasem, hlavním vyjednávačem URNG. Aniž by to jeden nebo druhý čekal, na personální rovině se docela spřátelili a uvěřili, že i druhá strana má opravdový zájem na řešení konfliktu. Oba byli následně schopni přesvědčit svoje kolegy, že existuje reálná šance dospět k nějakému výsledku. O těchto paralelních jednáních nevěděl ani prezident, tomu to Balconi oznámil, až když měl 'zpracovaný' zbytek armádního velení a to zrovna přistávalo na honduraském Roatánu k jednání s Asturiasem. Definitivním momentem zlomu pro ostatní ve vedení URNG byl souhlas armády s příštím místem setkání, Havanou. V březnu 1996 tak došlo k ještě nedávno nemyslitelné situaci, kdy si na brzké dosažení míru v Guatemale připíjel společně Balconi, Asturias a Castro (Kruijt 1998, 27-28). Zanedlouho poté oznámila URNG jednostranný klid zbraní a jednání se zrychlila (Ibid.).¹⁰⁵

19. září byla podepsána, stále ještě v hlavním městě Mexika, Dohoda o posílení civilní moci a o funkci armády v demokratické společnosti. Role armády se v ní vymezuje na obranu národní suverenity a teritoriální integrity státu. a jednou z hlavních nadějí vyjádřených oběma stranami je, že se podaří

¹⁰⁵ Pro detailní popis a analýzu jednacího procesu celého roku 1996 (téměř den po dni) viz Torres-Rivas 1997

dosáhnout uvnitř společnosti smíření. Dále se shodují, že je třeba posílit civilní moc v zemi, a to ve všech třech základních oblastech, ke kterémuž účelu se vypracují návrhy ústavních změn. Má vzniknout nová Národní civilní policie, která bude přísně profesionální a jedinou institucí, které bude náležet starost o pořádek a vnitřní bezpečnost. Plánuje se rozpuštění všech paramilitárních jednotek včetně CVDC (těch ke dni podpisu závěrečného míru), zároveň je ale navržen ústavní dodatek, aby prezident mohl, uzná-li to za nutné, požádat armádu o "dočasnou" pomoc při zajišťování pořádku.

V první polovině prosince následovaly v rychlém sledu tři dohody, které byly do značné míry pouze shrnující či upřesňující záležitosti řešené v dohodách předchozích. 4. prosince v Oslu to byla Dohoda o definitivním ukončení bojů definující technický a časový postup skládání zbraní. O tři dny později ve Stockholmu Dohoda o ústavních reformách a volebním režimu překládala dohodnuté věci do legalistického jazyka názvů zákonů a čísel odstavců, které se mají zrušit, změnit či nově napsat. Poslední z těchto tří byla Dohoda o pravidlech pro začlenění URNG do legálního systému z Madridu 12. prosince.

Dnem D se stal 29. prosinec 1996, kdy se v Guatemala City a za přítomnosti generálního tajemníka OSN Boutrose Boutrose-Ghálího podepsala (krátká a deklaratorního charakteru, protože slavnostní) závěrečná Dohoda o pevném a trvalém míru.¹⁰⁶ Třicet šest let trvající občanská válka oficiálně skončila.

¹⁰⁶ Pár hodin předtím byla ještě uzavřena Dohoda o časovém harmonogramu implementace, plnění a verifikace mírových dohod. Ta byla shrnutím všech kvantifikovatelných slibů a závazků, které obě strany učinily v průběhu celého jednacího procesu.

Život v míru

Podpisem míru skončilo devět let oficiálních i neoficiálních schůzek a vyjednávání. Minimálně na papíře existoval nějaký rámec pro fungování guatemalské společnosti nejenom v politické oblasti, který, kdyby se jej podařilo naplnit, by zemi posunul velmi výrazně ve směru k liberální demokracii. Podle formálních projevů politiků existovala i vůle k jeho naplnění. Arzú měl velmi dobrou startovní pozici – na rozdíl od svých dvou předchůdců měla jeho strana většinu v Kongresu a prezident osobně se těšil značné podpoře velkopodnikatelského sektoru (Arévalo de León 1998, 114). Měl i sympatie za to, že hned po svém zvolení začal přímo jednat a nečekal, jestli mu "osobní" schůzky schválí armáda.

Během prvního roku jeho vlády po podpisu míru se podařilo splnit většinu pro toto období určených cílů. Začala fungovat komise pravdy, byly demobilizovány PAC/CVDC, gerily (k členství se odevzdáním zbraně přihlásily téměř tři tisíce lidí – Reding 2000), a i armáda dodržela svůj slib snížit stavy o 33%. Kongres začal pracovat na celém balíku návrhů ústavních změn, které z dohod vyplývaly. Tyto na první pohled pozitivní zprávy ale byly doplňovány i dalšími. Nominálně radikální stavů armády se instituce zas až tak nedotklo - důstojníků se to moc netýkalo, protože záleželo na absolutních číslech a když už nebylo nutné pronásledovat gerily, úbytek řadových vojáků byl vlastně praktický (ze strany armády šlo o kalkulovanou optimalizaci, v podstatě si stanovila výsledný požadovaný stav a navýšila počet údajných členů tak, aby jí to přesně vyšlo – Torres Rivas 1998). Navíc se jako instituce na konec konfrontace připravovala už několik let a z jejího pohledu úspěšně se jí podařilo redefinovat svoji pozici ve společnosti, aniž by musela příliš rezignovat na svoji výjimečnost. Díky čím dál větší přítomnosti na poli vnitřní bezpečnosti, kterou jinak vláda nedokázala zvládat, si podržela značný, byť možná méně přímý vliv na politiku (a ekonomiku)¹⁰⁷.

¹⁰⁷ Armáda se drží filosofie, kterou v průběhu předmírové adaptace shrnul Gramajo Morales: 'demilitarizace státu' je "eufemismus, protože armáda je vždy tou částí státu, která má na starosti dodržování vlády zákona"; v novém mezinárodněpolitickém kontextu je cílem armádu zeštíhlit a

Bez ohledu na podepsání míru se situace v 'běžné' kriminalitě zhoršovala. Během roku došlo ke znovuotevření některých základen ve vnitrozemí, z nichž armáda odešla po uzavření míru a ozbrojení vojáci běžně patrolovali spolu s policií v ulicích hlavního města i na venkově, údajně dohlížející na zachovávání pořádku (obvykle v počtu převyšujícím počet policistů - Reding 1998). I když Kongres zrušil platnost dekretu zavádějícího PAC/CVDC a tyto jednotky tak byly formálně rozpuštěny, část jejich bývalých členů zůstala ozbrojená a využívala svého předešlého postavení k terorizování okolí. Stejně jako u bývalých vojáků je u mnoha z nich důvodem k ekonomické a jiné kriminalitě nemožnost sehnat práci (nezaměstnanost dlouhodobě přesahuje 40% - Informe 1987, Reding 2000). Někteří se s odvoláním na pokračující styky s vojáky i ovlivňovat politiku na lokální úrovni (MINUGUA 1998). Nově zřízená Národní civilní policie nedokázala zůstat bez vlivu členů různých vojenských 'bezpečnostních' struktur. Požadavek z Dohod, aby tito nejdříve prošli přeškolením, Arzú vyřešil tím, že téměř všechny členy civilní, ale zdiskreditované Národní policie en bloc převedl do PNC. Pozitivně je ale hodnocena snaha vlády inkorporovat do jejích jednotek na venkově místní indígenas (pilotní projekt v oblasti Ixil v roce 1998 zahrnoval 60 mužů a v následujících měsících se rozrostl na více než 200 - Reding 1998). Přes několik přejmenování a překreslení diagramů organizačních struktur se nepodařilo definitivně rozpustit nejkontroverznější část státní rozvědky (bývalý Archív – MINUGUA 1999).

Především ve městech začaly být vážným problémem pouliční gangy, které jsou výsledkem jak přetrvávající beztrestnosti a minimálních možností smysluplného uplatnění, tak reexportu kriminality s vyhoštěnými problémovými jedinci z USA, ke kterému začalo s koncem války docházet (LeoGrande 2005/2006). Rozmáhá se i sociální čistění, kdy i příslušníci

přetvořit na sílu se specializovanými policejními a rozvojovými funkcemi a tak zaplnit prázdný prostor, který vzniká v důsledku neschopnosti státu postarat se o své občany (Gramajo Morales 1993, 52, 54-55).

Valji 2004). Velkým problémem přesahujícím hranice země i regionu je kriminalita spojená s obchodem s drogami (Goldmann 2006).

Téměř všemi autory je za největší problém považována atmosféra beztrestnosti, která začala s armádními amnestiemi za války, ale která stále přetrvává, protože policie, pokud není přímo zapojená do trestné činnosti je buď neschopná nebo zkorumpovatelná, a výkonnost a nestrannost soudů zůstává stále katastrofálně nízká. Do značné míry i proto, že výhrůžky a zastrašování jsou pořád běžné; celý cyklus tak udržuje a posiluje sám sebe.

V rámci postkonfliktních zemí je Guatemala specifická i tím, že neměla pouze jednu, ale dvě komise pravdy. Kromě Dohodami ustavené CEH vznikla paralelně s ní, a kvůli její formální slabosti, i komise katolické církve. Kancelář pro lidská práva guatemalského arcibiskupství ODHAG (Oficina de Derechos Humanos del Arzobispado de Guatemala) rozjela hned po podpisu míru svůj vlastní Interdiecézní projekt obnovy historické paměti REMHI (Proyecto Interdiocesano de Recuperación de la Memoria Histórica), které v dubnu 1998 zveřejnilo závěrečnou zprávu Guatemala: Nikdy více (Nunca Más), podle které stál konflikt život 150 tisíc lidí a dalších 50 tisíc se stále pohřešuje. 90% obětí byli civilisté, dvě třetiny z nich Mayové, a armáda je zodpovědná za 80% násilností (gerily za 9%). Zpráva šokovala, zpochybňovala se metodika sběru dat apod. Iniciátor vzniku celého projektu, biskup Gerardi, byl dva dny po jejím zveřejnění zavražděn.¹⁰⁸

Následná zpráva oficiální Komise pro historické objasnění z března 1999 Historie ticha (Memoria del Silencio) šokovala ještě víc. S metodikou, kterou už nikdo nezpochybňoval, nejenomže víceméně potvrdila počty obětí udávaných REMHI, ale armádě podle ní patří 93% násilností, gerilám 3% (CEH 1999). Armádní kampaň spálené země ohodnotila jako "genocidní akt". Pravděpodobně ale největším šokem bylo, že právu odmítnul přijmout Arzú.

¹⁰⁸ Vyšetřování tohot zločinu bylo ukázkou fungování guatemalské justice: mizeli svědkové, zavírali a propouštěli se různí údajní podezřelí od vojáků přes bezdomovce až po dalšího kněze, údajně zhrzeného milence, jednu dobu byl oficiálně obviněn a ve vězení i pes. Práví viníci nebyli nalezeni ani po několika letech a slibech prezidentů, že na to dohlédnou (např. MINUGUA 2001).

Jedním ze zásadních bodů mírových dohod byla i inkorporace povstalců do politického systému společnosti. URNG se na politickou stranu přeměnila v srpnu 1997 a od počátku musela čelit kritice bývalých členů-povstalců, že přeměna byla jen záležitostí nejvyššího velení/vedení bez konzultace ostatních apod. Ani v období těsně po ukončení války se nepodařilo dosáhnout nějakého jednotného vystupování levice, v průběhu roku 1997 došlo ke vzniku několika dalších politických uskupení, mezi jejichž nejvyššími představiteli panuje osobní averze (Sandoval et al., 1997). Drobení se nevyhnulo ani FDNG, kvůli výše zmíněným komplikacím s registrací se od ní odštěpila Jednota demokratické levice UNID (Unidad de la Izquierda Democrática – Reding 2000). Do voleb asi ani jedna z levicových stran nešla s přílišnými nadějemi.

Na podzim 1998 Kongres schválil ústavní změny, které vypracoval v souladu s mírovými dohodami. K tomu, aby vstoupily v platnost, bylo potřeba je schválit i v poradním referendu. Konalo se v květnu 1999, zúčastnilo se ho minimální množství voličů a ti ho zamítli.

První kolo se konalo 7. listopadu 1999. Ačkoliv šlo o první volby v míru, účast nebyla nijak vysoká, 46.8% registrovaných voličů. Většinu křesel v Kongresu získala FRG a na druhém místě skončila PAN. Levice neuspěla. Kandidáti FRG a PAN, Alfonso Antonio Portillo Cabrera a Oscar Berger Pérdomo, postoupili i do druhého kola prezidentských voleb. V nich 26. prosince 1999 zvítězil Portillo. V den inaugurace 14. ledna úřad oficiálně přebíral z rukou nově zvoleného předsedy Kongresu a svého politického mentora Ríose Montta.

6. Závěr

Když armádní elity na Escuela Política na jaře 1980 přemýšlely, jak to udělat, aby se armáda jako instituce mohla povznést k výšinám totálního professionalismismu a nemusela přitom vzlétat se závažím komplikované administrace komplikovaného státu, pravděpodobně ji ani v nejdivočejších představách nenapadlo, že o dvacet let později bude svědkem toho, jak obyvatelé tohoto státu hodí do koše šanci na změnu, po které dlouho toužili a za kterou mnozí z nich bojovali se zbraní v ruce. Armáda sama si asi mohla gratulovat – stav, v němž se guatemalská politická scéna před vstupem do nového milénia nacházela, víceméně odpovídala tomu, co si vojáci naplánovali, i když se k tomuto výsledku dostali cestami, které tenkrát na počátku bezpochyby považovali za nemožné. Sice se jim ani přes veškerou snahu se jim nepodařilo zlikvidovat povstalce do posledního muže, dokonce byli nuceni přihlížet, jak se bývalý nepřítel usmívá do kamer a prohlašuje, že vlastně zvítězil, ale v podstatě si nemohli stěžovat. Za vládu země a politické neúspěchy byli zodpovědní jiní, přitom schopnost ovlivňování dění na domácí scéně armádu neopustila. Její bývalý generál šéfoval parlamentu, v kterém měla většinu strana, kterou založil, a v Prezidentském paláci seděl člověk, kterého generál objevil a umožnil mu dosáhnout mety nejvyšší, nemusel se proto obávat, že by se tento choval nějak nepříjemně. Za nic, čeho se kdy armáda dopustila, nebyla nikdy potrestána a nevypadalo to, že by se na tom mělo v nejbližší budoucnosti něco měnit. Pokud snad nějaký voják v minulosti opravdu chtěl, aby došlo k nějakým kvalitativním zlepšení v životě většiny obyvatel, a mrzelo ho, že se za těch dvacet let zas tak moc nezměnilo, tak květnový nezájem ho zbavil veškerých případných výčitek svědomí.

A společnost? Třeba byla spokojená, kdo ví? A jestli ne, má dvě možnosti. Buď začne být aktivní, nebo bude čekat na další darovanou šanci na přechod. Vždyť co, století teprve začíná.

7. Summary

Guatemala, the most populous and potentially the richest country in Central America happened from geopolitical reasons to be the center stage for the cold war battles in the region. After a brief ten years of democracy after the World War II, long era of military regimes followed. From the 1960, leftist guerrilla movement operated in the country with the purpose of throwing over the incumbent governments. Given the length of the contest, officially called the internal armed confrontation, that had spread across decades, both military governments and insurgents were forced to adapt to changing international situation. At the beginning of the 1980s, the Army decided the war cannot be won unless the major cause of the guerrilla fight is not eliminated. This cause being one of the most extremely unequal societies in the hemisphere, the reformist part of the brass challenged guatemalan traditional landed oligarchy as to make them give up a small fraction of their hefty income to finance development in the rest of the society. The oligarchy refused, causing this part of the Army to act on their own. Headed during the first phase by Gen. Ríos Montt, young officers got rid of the existing old type of oligarchy-friendly cliqué and seized the power and government. With the prelude of very bloody contrainsurgent campaign aimed primarily at the civilian indígena/maya population thought to be the base of support for the enemy, the army decided to step down from the official political arena and crafted a process of handing political functions to civilians. Not the real power, though. The history of the country since then is the history of the transition from the authoritarian military regime to democracy as the ultimate goal was labeled by the Army. What exactly the military was thinking when talking about democracy was to free themselves from direct responsibility of governing the complicated country in the situation of economic hardship. As confirmed repeatedly by the respective theories, starting of such a process inevitably leads to activation on the part of the (civil) society that changes the process originally planned as easy and straightforward to struggle between the planners wanting to stick to the original plan and the others trying to expand the emerging room and become part of the planning. This paper shows to what extent this was true in the guatemalan case and what results were achieved since the army-led installation of the first civilian government in 1985 to the end of the 20th century.

8. Přílohy

Příloha I - Caudillismus jako fenomén

Faktický dosah španělské Koruny v amerických državách nebyl zpočátku absolutní a Madrid občas považoval za výhodné dát jedincům pravomoci výměnou za udržování pořádku. Vlastníci půdy či dolů pak vydržovali armády ze svého výměnou za čestné tituly, mnohdy to dělali i bez požehnání Koruny. Války za nezávislost a ústup španělského státu znamenaly obrovský nárůst caudillos všech velikostí, kteří vyplnili vzniklý mocenský prostor. Původem převážně z maloburžoazie nebo z lidu, nebyli zvyklí vládnout a proto potřebovali (i sami sobě) neustále dokazovat a potvrzovat svoji moc. Jejich hlavním cílem bylo udržet své postavení po co nejdelší dobu, nejlépe napořád, k čemuž potřebovali zdroje a loyality. I když se někteří stali caudillem už jako majetníci, většina si musela k bohatství nějak dopomoci; loyality se kromě peněz a laskavostí získávala přes pokrevní příbuzenství (sahající až do několikátého kolena) a skrze institut kmotra. V dobách dávnějších mohlo být laskavostí darování pěkného koně, v dobách moderních pak třeba jmenování do úřadu či přidělení lukrativní veřejné zakázky. Často mají caudillové potřebu ještě nějaké vyšší legitimace, budují si proto kult osobnosti, používají teatrální gesta nebo se pouští do megalomanských projektů, aby přesvědčili masu o své výjimečnosti (Chevalier in Hamill Jr. ed, 1967, 35-51). Pro analýzu vývoje caudillismu v čase, resp. v závislosti na změnách světového ekonomického systému viz též Morse (Ibid., 52-68).

Guatemala měla ve své historii čtyři opravdové caudilly - Ubica a Cabreru, v 19. století Carreru a Barriose. V moderní době na tento 'status' aspiroval Arévalo a usilovně se snažil i Montt. Z hlediska demokratizace by možná nebylo na škodu, kdyby se i teď objevil nějaký civilní liberalizující adept.

Příloha II - United Fruit Company (1968)

Banány tvoří téměř 41% světového obchodu s čerstvým ovocem, přičemž Spojené státy a Kanada dováží 57% a Latinská Amerika produkuje 69% (Střední Amerika 23%). UFCo vlastní cca 2 miliony akrů v šesti zemích regionu - kromě Guatemaly ještě v Hondurasu, Kostarice, Panamě, Ekvádoru a Kolumbii- a z nich obdělává pouze pouze 5.2%. I tak kontroluje 30-40% světové produkce a více než 60% dovozu do USA. S výjimkou Ekvádoru jí pak patří 80% produkce v jednotlivých zemích. Nejvíce dominantní postavení v rámci národních ekonomik má v Panamě, kde její banány tvoří 63% příjmů z exportu. Následuje Kostarika a Honduras se 42%, resp. 41%. Kromě banánů je je zapojena i do pěstování cukrové třtiny, kakaa a palmového oleje, vlastní 1500 mil železnic, flotilu 60 obchodních lodí, několik přístavů, cukrovar a telekomunikační síť (Tropical Radio Telegraph Co. operující po celé Střední Americe). Veškeré své obchodní aktivity uskutečňuje v rámci systému vlastních poboček a dceřiných společností, což pro 'hostitelské' země znamená především minimalizaci zisku z exportních daní - pokud nemá vládou garantovanou výjimku a měla by vůbec nějaké daně platit, pak si -sama sobě- účtuje takové přepravní, balící a jiné poplatky, že oficiálně vykazuje jen nepatrný zisk. Chování firmy je natolik monopolní, že je vyšetřovalo i americké ministerstvo spravedlnosti a firmě doporučilo odloučit železniční a několik distribučních společností a prodat část vlastněných pozemků. Toto se děje metodou půjček na koupi a technickou pomoc s podmínkou prodeje sklizně přes UFCo., která tak dostojí zákonu, zbaví se problémů s provozem a většina zisku jí stejně zůstane.

Zpracováno podle (Gerassi 1968, 167-172).

Příloha III - Středoamerický společný trh (CACM)

CACM vznikl jako horizontální metoda rozšíření odbytu pro zboží především lehkého a spotřebního průmyslu. Když se nepodařilo uvnitř jednotlivých zemí zvednout životní standard většiny populace nad subsistenční úroveň, větší trh se vytvořil spojením trhů malých horních vrstev společnosti ve více zemích. Původní plány pro vytvoření společného trhu v tomto regionu vyšly z OSN, resp. její Ekonomické komise pro Latinskou Ameriku (CEPAL/ECLAC) a snažily se primárně o překonání nerovností mezi jednotlivými zeměmi a vyrovnaný růst cestou integrovaných odvětví rozložených do jednotlivých států. USA se této iniciativy zpočátku neúčastnily, ba ji viděly jako potenciálně podkopávající možnost volně investovat ze strany amerických firem. Postupně ale změnil názor a díky masivnímu přílivu peněz skrz Kennedyho Alianci pro Pokrok (1961) se staly určující silou celé iniciativy a během tohoto procesu se CACM stal dalším nástrojem podpory a ochrany amerických firem. Pod heslem volného trhu se neintegrovalo ani nevyrovnávalo - drtivá většina investic a firem šla do Guatemaly a Salvadoru jako dvou nejrozvinutějších zemí oblasti a do ostatních se pouze vyváželo zboží. Nejdřív to přestalo bavit Honduras - fotbalová válka 1969 aneb konec honduraské ochoty tolerovat vysídlování salvadorských nezaměstnaných bezzemků do Hondurasu znamenala kolaps celého projektu (Honduras požadoval restrukturalizaci systému, Guatemala a Salvador to za podpory USA odmítli a Honduras z CACM v roce 1970 vystoupil). Rozpad CACM znamenal konec jakéhokoliv pokusu o vyrovnání nerovností v rámci regionu a dosažení jeho celkového rozvoje. Od 70. let byla oficiální ekonomickou strategií podpora exportu, jinými slovy maximální utilizace jediné komparativní výhody, levné pracovní síly. Kromě narůstajících zisků pro majetkovou oligarchii to znamenalo i anulování tlaků na strukturální reformy (především ve vlastnictví půdy), protože udržování této komparativní výhody lze jen cestou stagnace většiny populace na co nejnižší úrovni.

Zpracováno podle Garnier 1994, Galeano 1997.

Příloha IV - Sociálně ekonomický přehled (1999)

Podíl obyvatel žijící pod hranicí chudoby a extrémní chudoby se liší podle zdrojů/metodiky počítání. Orientační a spíše konzervativnější jsou hodnoty 75% a 60% (radikálnější viz hlavní text). Pro regiony s převahou indigenas tyto podíly stoupají k 90% a 80%, v některých oblastech k 95% a 90%. V celé zemi žije 53% lidí za méně než dolar na den. Minimální mzda je 3.03 dolaru v průměru a 2.75 dolaru v zemědělství, tato sazba je běžně nedodržovaná a i oficiální úroveň oficiálně nepokrývá náklady na prosté přežití. Nezaměstnanost je přitom okolo 40% (Informe 1987), v odborech je 8% ekonomicky aktivní populace. Děti do 14 let tvoří 5.5% pracovní síly. 10% rodin dostává remittance ze zahraničí, tyto celkem odpovídají 16% objemu exportu.

Podle Indexu sociálního rozvoje HDI (Human Development Index, max=1), který zohledňuje předpokládanou délku života, úroveň vzdělání a příjem je Guatemala na 117. místě na světě. Toto je průměrná hodnota, regionalizovaná statistika řadí hlavní město na úroveň asijských tygrů (0.829), zatímco venkov je pod rovníkovou Afrikou (0.334). viz MAPA 1

Index sociálního vyloučení IESD (Index of Exclusion from Social Development, max=100) pomíjí 'čisté' ekonomické faktory a hodnotí procento populace nedoživající se 40 let věku, negramotných dospělých, domů bez přístupu k vodě a středně nebo vážně podvyživených dětí pod pět let. Guatemala City dosahuje hodnoty 12.7, venkov okolo 40 s extrémy nad 48. Podvyživených dětí je 27%, 50% má předčasně zastavený růst v důsledku nedostatečné výživy. Viz MAPA 2

Disparita v příjmech/rozdělení bohatství udávaná GINI indexem řadí Guatemalu na třetí místo na světě za Sierra Leone a Brazílií (59.6 - 60.1 - 62.9). Větší než obvyklé jsou i rozdíly mezi Guatemalou City a zbytkem země.

Negramotnost dosahuje 67% a průměrná délka školní docházky jsou necelé tři roky (v obou ukazatelích je na celé polokouli lepší jenom Haiti). Viz MAPA 3

Zhruba polovina lidí na venkově nemá přístup k lékařům (viz MAPA 4), pitné vodě a sanitaci, přitom venkov je hustě osídlen (458 lidí na km² obdělávací půdy - víc jenom v Salvadoru). Pouze 4% mají přístup ke skládce odpadků a kanalizační systém s čističkou na konci má jen 4.5% municipalit.

Jméno státu, Guatemala, znamená 'země plná stromů'. V roce 1950 lesy pokrývaly 2/3 území státu, dnes 1/3 a tato hodnota pořád klesá. Míra deforestace je 2 ročně%, eroze je 'střední' na polovině plochy a 'nezvratitelná' na další čtvrtině. Formálně se sice zvyšuje plocha chráněných území, ani tyto ale neunikají nelegálnímu kácení dřeva na topení – 60% energie v zemi pochází z otopu při vaření, na vekově je to až 90%. Elektřina tvoří pouhých 7%.

Míra kriminality je jedna z největších na kontinentě, pouze Medellín je méně bezpečné město než Guatemala City. Míra vražd je 47 na 100 tisíc obyvatel, v hlavním městě až 165, přitom nejvražednější vyspělý stát, USA, má hodnotu 9.9.

viz MAPA 7.

9. Přehled použité literatury

Aguilera Peralta, Gabriel et al. *Los Problemas de la Democracia*. FLASCO Guatemala 1996.

Aguilera Peralta, Gabriel. *Democracia y Elecciones en Guatemala*. Cuaderno de Trabajo No. 14, FLASCO Guatemala 1995.

Aguilera Peralta, Gabriel. *Realizar un Imaginario: La Paz en Guatemala*. In Torres-Rivas, Edelberto et al.. *Desde el Autoritarismo a la Paz*. FLASCO Guatemala 1998.

Arevalo de Leon, Bernardo. *Sobre Arenas Movedizas: Sociedad, Estado y Ejército en Guatemala 1997*. FLASCO Guatemala 1998.

Barry, Tom. *Inside Guatemala*. The Inter-Hemispheric Education Resource Center 1992.

Bastos, Santiago & Camus, Manuela. *Quebrando el Silencio: Organizaciones del Pueblo Maya y Sus Demandas 1986-1992*. 3era ed., FLASCO Guatemala 1996.

Black, Jan Knippers ed. *Latin America, Its Problems and Its Promise: A Multidisciplinary Introduction*. Westview Press Boulder and London 1984.

Cojtí Cuxil, Demetrio. *Políticas para la Reivindicación de los Mayas de Hoy: Fundamento de los Derechos Específicos del Pueblo Maya*. Cholsamaj, S.C./SPEM 1994

Crow, John A. *The Epic of Latin America, 4th ed.* University of Berkeley Press 1992.

- Dahl, Robert.** *Polyarchy: Participation and Opposition.* Yale University Press, 1971.
- Diamond, Larry.** *Developing Democracy: Toward Consolidation.* The Johns Hopkins University Press 1999.
- Diamond, Larry & Linz, Juan & Lipset, Seymour Martin eds.** *Politics in Developing Countries: Comparing Experiences with Democracy.* 2nd ed., Lynne Rienner Publishers, Boulder 1995.
- O'Donnell, Guillermo & Schmitter.** *Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies.* The Johns Hopkins University Press 1986.
- O'Donnell, Guillermo & Schmitter, Philippe & Whitehead, Laurence eds.** *Transitions from Authoritarian Rule: Latin America.* The Johns Hopkins University Press 1986.
- O'Donnell, Guillermo.** *Delegative Democracy?* Preliminary Research for Kellogg Institute Working Paper No. 192, April 1993.
<http://www.nd.edu/~kellogg/WPS/172.pdf>
- O'Donnell, Guillermo.** *On the State, Democratization and Some Conceptual Problems: A Latin American View with Glance at Some Post-Communist Countries.* Kellogg Institute Working Paper No. 192, April 1993.
<http://www.nd.edu/~kellogg/WPS/172.pdf>
- Dvořáková, Vladimíra & Kunc, Jiří.** *O přechodech k demokracii.* Sociologické nakladatelství SLON, Praha 1994.
- Figuroa Ibarra, Carlos.** *El Recurso del Miedo: Ensayo sobre el Estado y el Terror en Guatemala.* Programa Centroamericano de Investigaciones, EDUCA/CSUCA 1991.

Galeano, Eduardo. *Open Veins of Latin America.* Monthly Review Press, New York 1997.

Gálvez Borrell, Víctor. *La Gobernabilidad en Centroamerica: Sectores Populares y Gobernabilidad Precaria en Guatemala.* FLACSO Guatemala 1995.

Gálvez Borrell, Víctor et al. *Poder Local y Participación Democrática.* FLACSO Guatemala 1998.

Gerassi, John. *The Great Fear in Latin America.* Collier Books New York 1968.

Garnier, Leonardo. *La Economía Centroamericana en los Ochenta: ¿Nuevos Rumbos o Callejón sin Salida?* In Torres-Rivas, Edelberto ed. *Historia General de Centroamerica: Historia Inmediata 1979 - 1991*, 2nd ed., s. 89-154. FLACSO Costa Rica 1994.

Goldmann, Mathias. *Does Peace Follow Justice or Vice Versa?* In The Fletcher Forum of World Affairs, Vol. 30:1. The Fletcher School of Law and Diplomacy, Tufts University, Winter 2006, s. 137-152.

Gramajo Morales, Héctor Alejandro. *Reconversion Militar en Centroamerica.* In Aguilera Peralta, Gabriel et al. *Reconversion Militar: Elementos para Su Comprension.* FLACSO Guatemala/Fundacion Friedrich Ebert 1993.

Gramajo Morales, Héctor Alejandro. *De la Guerra...A la Guerra: La Dificil Transicion Política en Guatemala.* Fondo de Cultura Editorial, Guatemala 1995.

Grandin, Greg. *The last Colonial Massacre: Latin America in the Cold War.* University of Chicago Press, Chicago and London 2004.

Gutiérrez, Edgar. *¿Quién Quiso Asaltar el Cielo? Encuentros y Desencuentros de la Izquierda en Guatemala.* In Sandoval, Miguel Angel et al. *Guatemala, Izquierdas en Transición.* FLACSO Guatemala a Friedrich Ebert Stiftung 1997.

Haggart, Stephan & Kaufman, Robert. *The Political Economy of Democratic Transitions*. Princeton University Press 1995.

Horowitz, Irving Luis. *The Military Elites*. In Lipset & Solari, Aldo. *Elites in Latin America*, s. 146-189. Oxford University Press 1967.

Huntington, Samuel. *The Soldier and the State: The Theory and Politics of Civil-Military Relations*. 15th printing, The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 2000.

Huntington, Samuel. *Political Order in Changing Societies*. Yale University Press 1968.

Huntington, Samuel. *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press 1991.

Chevalier, Francois. *The Roots of Personalismo*. In Hamill Jr., Hugh ed.. *Dictatorship in Spanish America*. Alfred A. Knopf, New York 1967.

Choy, Alberto Esquit & Gálvez Borrell, Víctor. *The Mayan Movement Today: Issues of Indigenous Culture and Development in Guatemala*. FLASCO Guatemala 1997.

Jonas, Susanne. *The Battle for Guatemala: Rebels, Death Squads and U.S. Power*. Westview Press, Boulder, San Francisco & Oxford 1991.

Jonas, Susanne & Stein, Nancy eds.. *Democracy in Latin America: Visions and Realities*. Bergin and Garvey Publishers, New York and London 1990.

Karl, Terry Lynn. *Dilemmas of Democratization in Latin America*. In Rustow, Dankwart & Erickson, Kenneth Paul eds. *Comparative Political Dynamics: Global Research Perspectives*, s. 163-191. HarperCollins Publishers 1991.

Karl, Terry Lynn. *From Democracy to Democratization and Back: Before Transitions from Authoritarian Rule.* CDDRL Working Papers, Stanford Institute on International Studies No.45, 09/2005.

<http://iis-db.stanford.edu/pubs/20960/Karlsep05.pdf>

Karl, Terry Lynn & Schmitter, Philippe. *Modes of Transition in Latin America, Southern and Eastern Europe.* International Social Science Journal 129/1991.

Kramer, Francisco Villagrán. *Biografía Política de Guatemala: Los Pactos Políticos de 1944 a 1970.* FLASCO Guatemala 1993.

Kruijt, Dirk. *Reflexiones sobre Guatemala.* In Arévalo de León, Bernardo. *Sobre Arenas Movedizas: Sociedad, Estado y Ejército en Guatemala* 1997. FLASCO Guatemala 1998.

LeoGrande, William. *From the Red Menace to Radical Populism: US Insecurity in Latin America.* In World Policy Journal XXII, No.4, Winter 2005/2006, s. 25-43.

Linz, Juan & Stepan, Alfred. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe.* The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London 1996.

Lowenthal Abraham & Dominguez Jorge eds. *Constructing Democratic Governance: South America in the 1990s.* The Johns Hopkins University Press 1996.

Melville, Thomas. *Through a Glass Darkly: The U.S. Holocaust in Central America.* ExLibris Co. 2005.

MINUGUA. *La Reforma Constitucional: Explicación y Significado.* MINUGUA 1998.

MINUGUA Reports. MINUGUA 1997, 1998, 1999, 2001

Morse, Richard. *Political Theory of Caudillo.* In Hamill Jr., Hugh ed.. *Dictatorship in Spanish America.* Alfred A. Knopf, New York 1967.

Proceso de Paz y Democratizacion de Centro America 1989-1990. Panorama Centroamericano: Temas y Documentos de Debate No. 6/90 - INCEP/Instituto Centroamericano de Estudios Politicos.

Pike, Frederick ed. *The Conflict Between Church and State in Latin America.* Alfred A. Knopf. New York 1964.

Procurador de los Derechos Humanos. Los Acuerdos de Paz. Procurador de los Derechos Humanos Guatemala 1997.

Przeworski, Adam. *Democracy and the Market: Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America.* Cambridge University Press New York 1991.

Reding, Andrew. *Human Rights in Guatemala since the Signing of the Peace Accords.* Report for the Resource Information Center of the Immigration and Naturalization Service, U.S. Department of Justice 1998.

Reding, Andrew. *Guatemala: Hardship Consideration.* Report for the Resource Information Center of the Immigration and Naturalization Service, U.S. Department of Justice 2000.

Rustow, Dankwart & Erickson, Kenneth Paul eds. *Comparative Political Dynamics: Global Research Perspectives.* HarperCollins Publishers 1991.

Sandoval, Miguel Angel et al. *Guatemala: Izquierdas en Transicion.* FLACSO Guatemala 1997.

Sanford, Victoria. *Buried Secrets: Truth and Human Rights in Guatemala.* Palgrave Macmillan 2003.

Sexton, James. *Campesino: The Diary of a Guatemalan Indian.* University of Arizona Press 1985.

Schultz, Lars. *Beneath the United States: A History of U.S. Policy towards Latin America.* Harvard University Press, Cambridge and London 1998.

Sieder, Rachel. *Derecho Consuetudinario y Transición Democrática en Guatemala.* FLACSO Guatemala 1996.

Sieder, Rachel. *Derechos Indígenas y Poder Local.* In Armon, Jeremie et al. Guatemala 1983-1997: Hacia dónde Va la Transición? s.103-123. Conciliation Resources / FLASCO Guatemala 1997.

Solares, Jorge. *Derechos Humanos desde la Perspectiva Indígena en Guatemala.* FLACSO Guatemala 1995.

Torres-Rivas, Edelberto ed. *Historia General de Centroamerica: Historia Inmediata 1979 - 1991, 2nd ed.* FLASCO Costa Rica 1994.

Torres-Rivas, Edelberto. *Negociando el Futuro: La Paz en Una Sociedad Violenta. La Negociación de Paz en 1996.* FLACSO Guatemala 1997.

Torres-Rivas, Edelberto. *Construyendo la Paz y la Democracia: El Fin del Poder Contrainsurgente en Guatemala.* In Torres-Rivas, Edelberto et al. Desde el Autoritarismo a la Paz. FLASCO Guatemala 1998.

Torres-Rivas, Edelberto. *Origins of Crisis and Instability in Central America.* In Jonas, Suzanne et al. Los Retos de la Paz, la Democracia y el Desarrollo Sostenible en Guatemala. FLACSO Guatemala 1996.

USAC. *Violencia y Contraviolencia: Desarrollo Historico de la Violencia Institucional en Guatemala.* Editorial, Universidad de San Carlos de Guatemala 1980.

Valji, Nahla. *Race, Citizenship and Violence in Transitioning Societies: A Guatemalan Case Study*. 2004 <http://www.wits.ac.za/csvr/papers/paprctp2.htm>

Wilkinson, Daniel. *Silence on the Mountain: Stories of Terror, Betrayal, and Forgetting in Guatemala*. Houghton Mifflin Co., Boston and New York 2002.

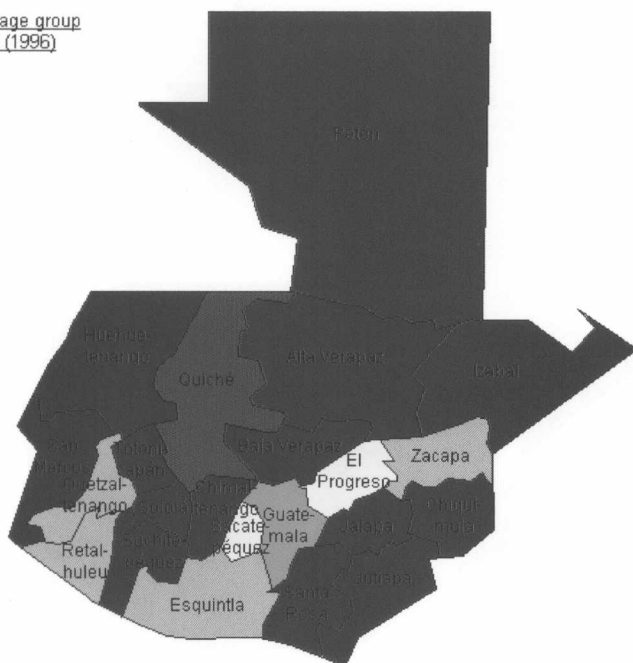
Wilson, Richard. *Verdades Violentas: Las Políticas de Recordar el Pasado en Guatemala*. In Armon, Jeremie et al. *Guatemala 1983-1997: Hacia dónde Va la Transición?* s.49-70. Conciliation Resources / FLASCO Guatemala 1997.

Zakaría, Fared. *The Future of Freedom: Illiberal Democracy at Home and Abroad*. W.W. Norton Company New York 2004.

MAPA 3 – Podíl relevantní věk. skupiny navštěvující SŠ (Zdroj:UNDP 1998,36)

Percentage of relevant age group in secondary school (1996)

- 67%
- 40 - 45%
- 30 - 40%
- 20 - 30%
- 10 - 20%
- under 10%

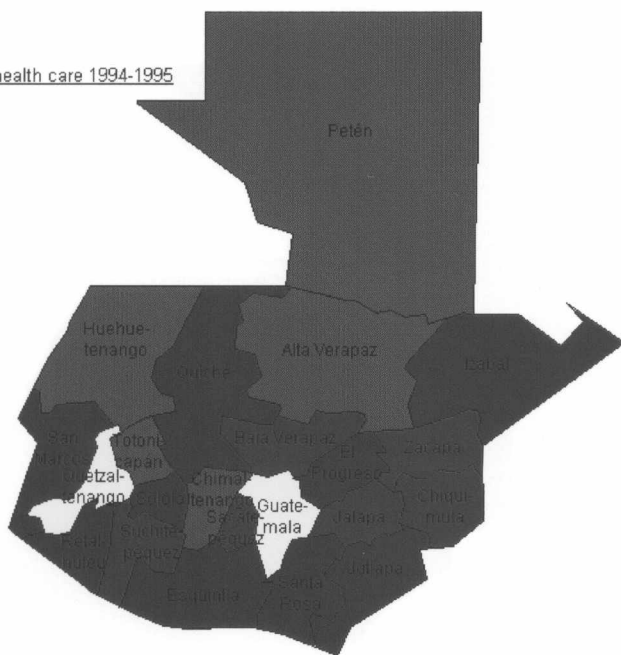

MAPA 4 – Obyv. bez přístupu k základní zdrav. péči (Zdroj:UNDP 1998, 200)

Map 7:

% without access to basic health care 1994-1995

- over 40%
- 30-40%
- 20-30%
- 15-20%

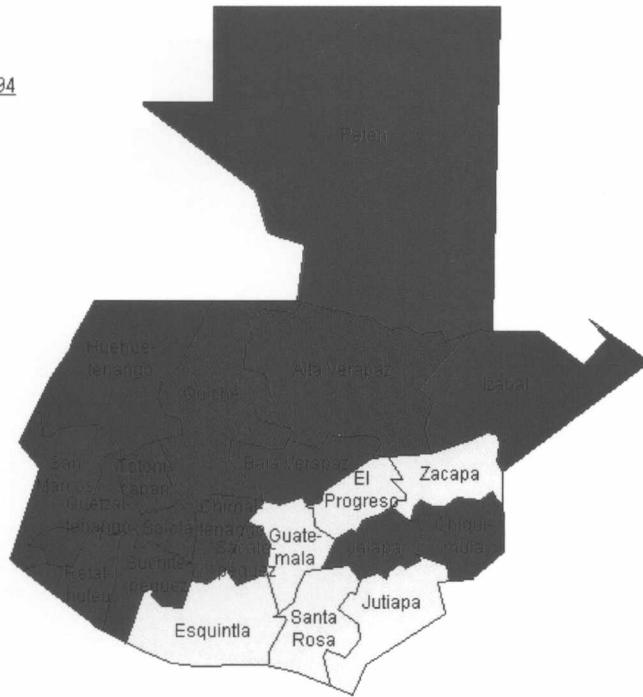
MAPA 5 - Původní obyvatelstvo (indígenas)

(Zdroj: UNDP 1998, 220)

Map 2.

Indigenous population 1994

- over 75%
- 50-75%
- 20-50%
- under 20%

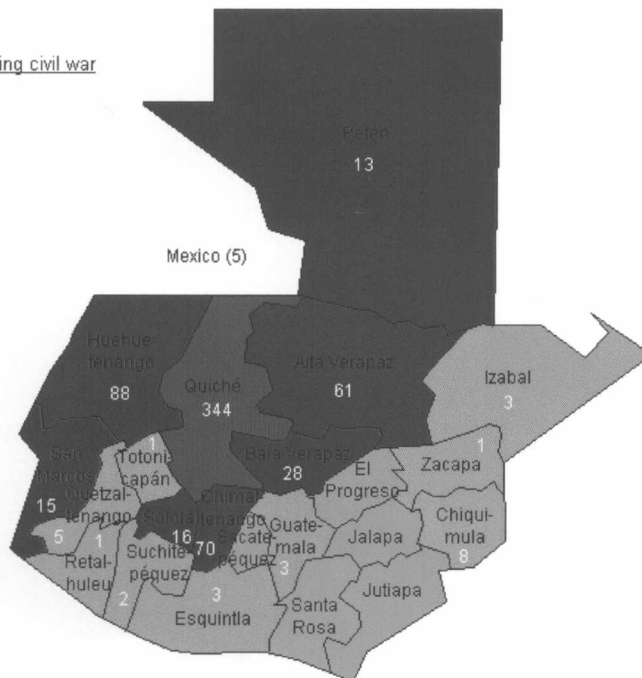
MAPA 6 – Zdokumentované masakry během obč. války

(Zdroj:CEH 1999)

Map 10.

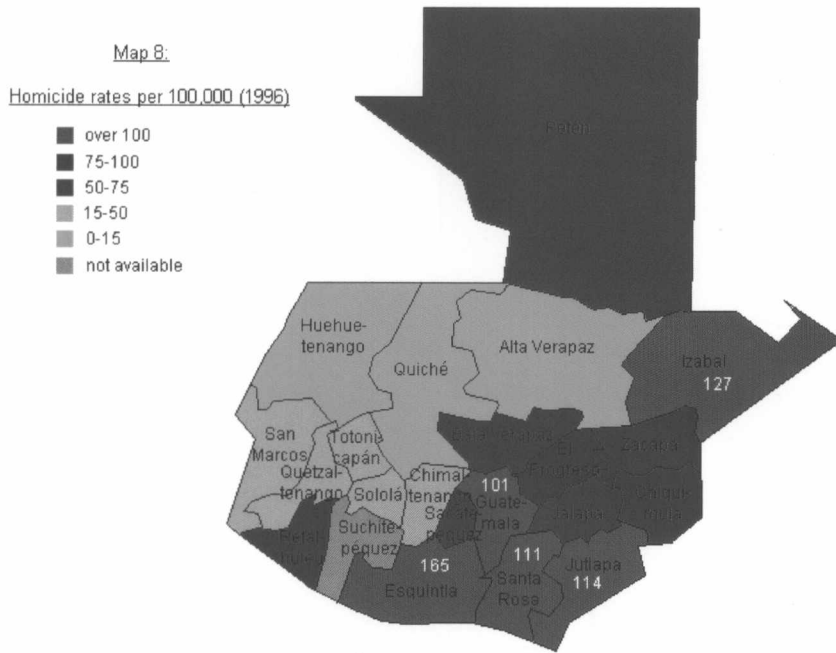
Documented massacres during civil war

- over 100
- 50-99
- 10-49
- 1-9
- none

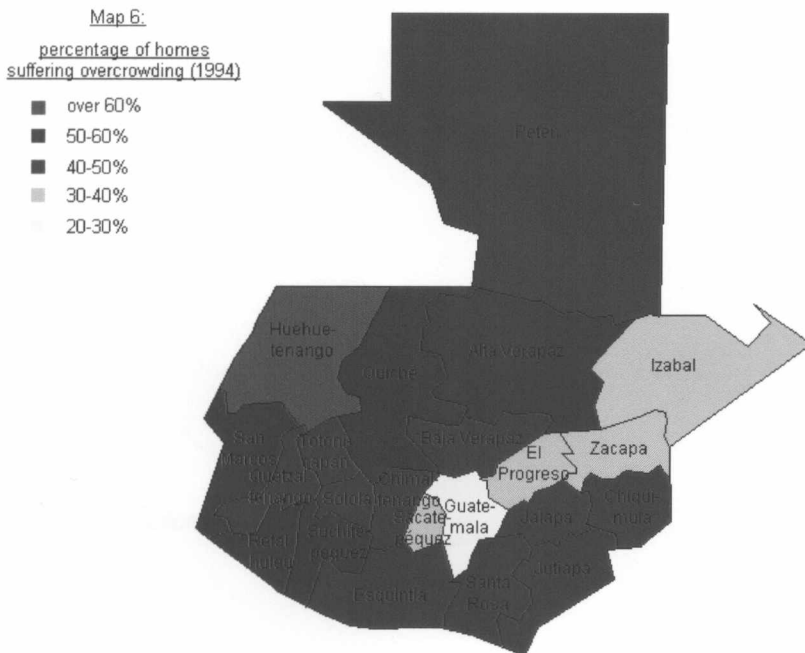
MAPA 7 – Počet vražd na 100.000 obyvatel

(Zdroj: UNDP 1998, 149)

MAPA 8 – Podíl přelidněných domů

(Zdroj: Reding 2000)

MAPA – Jazykové skupiny v Guatemale

(Zdroj: Reding 2000)

